

KNIHA PRVNÍ

OBTÍŽE A METODY PSYCHOLOGIE. NÁZORY STARŠÍCH FILOSOFŮ O PODSTATĚ DUŠE A JEJICH KRITIKA

1. Důležitost a obtíže psychologie a její metody. Poměr duše a těla

Vědu o duši právem asi můžeme pokládati za nejpřed- 402^a
nější ze dvou důvodů; neboť každou vědu považujeme za
něco krásného a hodnotného, ale jednu více než druhou
buď pro její přesnost, anebo proto, že předmětem jejího
zkoumání jsou věci cennější a podivuhodnější. | A zna- 5
lost duše, jak se zdá, velmi přispívá k poznání pravdy
vůbec a zvláště k poznání pravdy, pokud se týče přírody.
Vždyť duše jest jakoby počátek živých bytostí.

I pokusíme se prozkoumati a poznati jednak přiro-
zenou povahu a podstatu duše, jednak její vlastnosti,
z nichž jedny podle mého mínění jsou vlastnosti duši
vlastní a druhé skrze ni | jsou také v živých bytostech. 10

Jest však vůbec velmi nesnadno nabyti o duši nějaké
spolehlivé znalosti. Neboť je-li postup zkoumání, míním
zkoumání o podstatě a pojmu věci, ještě v mnoha jiných
naukách tentýž, snadno by se mohl někdo domnívati, že
k poznání podstaty toho, co chceme poznati, vede jedna

15 jakási cesta, | podobně jako odvozování nepodstatných
 znaků se děje důkazem; bylo by tedy potřeba tuto cestu
 vyhledati. Není-li však jedna a společná cesta pro to, aby
 se určil pojem, jest přísně vědecký postup tím nesnadněj-
 ší; neboť potom bude třeba pokaždé zvlášť stanoviti jeho
 20 způsob. Ale i když bude jasno, je-li jím důkaz | či dělení
 nebo nějaká jiná cesta, zbude ještě mnoho nesnází a po-
 chybností o tom, odkud zkoumání má vycházeti; neboť
 počátky jsou ve všem jiné, jako například u čísel a ploch.

Předně asi je nutno určití, ke které kategorii duše nále-
 ží a co jest, zda totiž jest jednotlivinou a podstatou, či
 25 jakostí nebo kolikostí anebo některou | jinou kategorií,
 jež jsme stanovili. Za druhé zda náleží k bytostem mož-
 ným, či jest spíše druhem skutečnosti; neboť v tom jest
 402^b značný rozdíl. | Mimoto je třeba ještě zkoumati, je-li dě-
 litelná, či nedělitelná, a jsou-li všechny duše stejnorodé,
 či ne; a nejsou-li stejnorodé, zda se liší druhem, nebo ro-
 dem. Dosud totiž vykladatelé a badatelé přihlíželi je-
 5 nom k duši lidské. | Musí však býti vysvětleno, zda po-
 jem duše jest jen jeden jako pojem živé bytosti vůbec,
 či je-li u každé jednotlivé bytosti jiný, jako například
 u koně, psa, člověka, boha, a není-li pak obecný pojem
 živé bytosti buď vůbec ničím anebo jest jen něčím odvo-
 zeným, a podle toho ovšem stejně u všeho jiného, co by
 se o něm společně vypovídalo.

Dále, není-li mnoho duší, nýbrž jsou-li jenom části
 10 duše, jest otázka, zda je třeba | zkoumati celou duši, či
 části. A tu je zase nesnadno přesně určití, jak se mezi
 sebou svou přirozenou povahou liší a zda se ty části mají
 podrobiti zkoumání dříve než jejich výkony, například
 myšlení nebo rozum, vnímání nebo vnímavost; stejně tak
 i u všech ostatních. A mají-li se zkoumati dříve výkony,
 15 jest opět | otázka, nemají-li se dříve zkoumati předměty

jim odpovídající, například předmět vnímání před vni-
mavostí a předmět myšlení před rozumem.

Zdá se však, že jest nejen prospěšno poznati podstatu
za tím účelem, aby se vyzkoumaly příčiny nepodstatných
vlastností, jako například v matematice pojem přímky
a křivky nebo čáry a plochy, aby se poznalo, kolika pra- 20
vým úhlům se rovnají úhly trojúhelníka, nýbrž také na
opak poznání nepodstatných vlastností má velký význam
pro poznání podstaty. Neboť dovedeme-li na základě
obrazivosti podati vysvětlení buď o všech nepodstatných
vlastnostech nebo alespoň o většině jich, | dovedeme se 25
pak zcela správně vyjádřiti také o jejich podstatě; počát-
kem každého důkazu totiž jest podstata, takže všechny
výměry, z nichž nevysvitne ihned | poznání nepodstat- 40
ných vlastností, ba nelze o nich odvoditi ani domněnky,
jsou zřejmě klamným a planým mluvením.

Nesnáz jest i v tom, jsou-li všechny duševní změny
společné také podmětu, který má duši, či zda jest něco,
co náleží jen duši | samé; pochopiti to jest sice nutno, ale 5
nesnadno. Neboť duše zpravidla zřejmě ani nepřijímá
dojmů, ani nerozvíjí činnost bez těla, jako například když
má zlost, odvahu, žádost a vůbec když cítí. Ale jejím nej-
vlastnějším znakem jest, jak se zdá, myšlení; je-li však
i myšlení jakýmsi druhem představování anebo neděje-li
se bez představy, ani ono by nemohlo | býti bez těla. 10

Jestliže tedy některý výkon nebo stav jest duši vlastní,
bylo by možné, aby se oddělovala od těla; nemá-li však
vůbec nic vlastního, nebyla by samostatná, ale bylo by
to jako s přímkou, která jako přímka má mnoho zvláš-
ností, například, že se kovové koule dotýká v jediném
bodě, ale ovšem tak, že se jí nemůže dotýkati v tom
smyslu, | že by byla samostatná; neboť samostatná není, 15
ježto je vždy na nějakém tělese. A tak patrně s tělem sou-

visí i všechny duševní změny, odvaha, klidnost, strach, soustrast, smělost, stejně i radost, láska a nenávisť; neboť při nich jest nějak zúčastněno zároveň i tělo. Důkazem pro to jest, že se někdy nerozčilujeme ani nelekáme, i když dojmy jsou silné | a zřejmé, kdežto někdy se zase rozčilujeme již při dojmech nepatrných a sotva znatelných, kdy tělo jest silně vzrušeno a chová se tak jako při zlosti. Ještě více to objasňuje pozorování, že lidé bývají jako přestrašení, i když se jim nepřihodí nic strašného. Je-li tomu | tak, je zřejmo, že pojmy citových stavů vyjadřují vztah k tělesnému. Podle toho se řídí výměry, například tento: Hněv je druh pohybu tak a tak utvářeného těla nebo jeho části nebo mohutnosti, který je způsoben tím a tím podnětem za tím a tím účelem. Proto již přírodovědci náleží bádati o duši, a to buď o duši vůbec, anebo potud, pokud má takové vlastnosti.

Ovšem výměr přírodovědce o každé jednotlivosti bude asi jiný než výměr filosofa; | tento vymezí například hněv jako touhu po odvetě za způsobenou urážku, onen však jako var krve nebo | tepla v srdci. Jeden udává stránku hmotnou, druhý tvar a pojem. Pojem totiž je to, čím věc jest, ale má-li vůbec býti, jest nutno, aby byl v určité látce. Například pojem domu jest, že je ochranným útlukem před nebezpečím | větru, deště a úpalu; ale druhý bude jmenovati kamení, cihly a dřevo, kdežto onen uvedl spíše jejich tvar s určitým účelem. Který z nich je tedy přírodovědcem? Zda ten, jenž hledí jenom k látce, poněvadž nezná pojmu, či spíše ten, který hledí pouze k pojmu? Nejspíše asi ten, kdo spojuje oboje.

Čím tedy je každý z těch dvou nahoře uvedených? Ten, který se zabývá | vlastnostmi hmoty, které jsou od ní neodlučitelné a pokud jsou neodlučitelné, je právě přírodovědec, jenž přihlíží ke všem činnostem i stavům ta

kového a takového tělesa a takové a takové hmoty. Pokud však neběží o jejich vlastnosti vůbec, zabývá se jimi jiný, jako třeba jednotlivými věcmi se zabývá odborník v dovednostech, například stavitel nebo lékař. Tím však, co je sice neodlučitelné, ale není vlastností určitého tělesa | a vyplývá z abstrakce, zabývá se matematik, 15 a pokud je myšleno jako odloučené, metafyzik.

Než musíme se zase vrátiti k úvaze, od které jsme vyšli. Řekli jsme, že duševní stavy, pokud jsou takové jako odvahy a strach, nejsou odlučitelné od přirozené tělesnosti živých bytostí, a že tedy nejsou toho druhu, jako je čára a plocha.

2. *Názory předchůdců o podstatě duše*

Když uvažujeme o duši, je nutno, abychom zároveň 20 uvedli nesnáze, které zkoumáním mají býti objasněny; proto je také třeba, abychom probrali názory dřívějších badatelů, kteří se o duši nějak vyjádřili, abychom od nich přijali to, co je správné, a vyvarovali se toho, co je nesprávné. Zkoumání musí začít tím, | co se zdá duši od 25 přirozenosti zvláště náležeti.

A tu, jak se zdá, oduševněné bytosti liší se od neodduševnělých věcí hlavně dvěma znaky, pohybem a smyslovým vnímáním. Toto dvoje určení jsme asi přejali již od předchůdců; někteří totiž tvrdí, že duše jest hlavně a především hybným činitelem. A poněvadž měli za to, | že to, 30 co se nepohybuje, nemůže pohybovati jiným, domnívali se, že duše jest něčím, co se pohybuje. Proto Démokritos | praví, že duše jest něčím ohnivým a teplým. Podle jeho 404^a mínění totiž je neomezené množství nedělitelných tělísek čili atomů, z nichž kulaté nazývá ohněm a duši, jako jsou

například ve vzduchu takzvané sluneční prášky, které je viděti v paprscích pronikajících oknem; všeobecné símě
 5 pak, jež se z nich skládá, | jmenuje prvky celé přírody; podobně i Leukippos. Tedy ty kulaté atomy pokládají za duši, protože prý takové útvary nejsnáze mohou vším pronikati a ježto se samy pohybují, mohou prý pohybovati i ostatním; předpokládali totiž, že je to duše, která dává pohyb živým bytostem. Proto prý také život trvá tak
 10 dlouho | jako dech. Neboť obklopující vzduch prý svírá tělo a vytlačuje ty atomy, které živým bytostem dávají pohyb, ježto samy nikdy nezůstávají v klidu. I dostává prý se tělu pomoci tím, že dýcháním vnikají zvenčí jiné takové atomy; tyto prý zabraňují, aby nebyly vylučovány i atomy, jež jsou v živých bytostech, | a to tak, že působí proti síle, která je svírá a stlačuje. I žijí prý bytosti tak dlouho, dokud ony jsou s to, aby tak činily.

Podobá se, že tentýž smysl má také učení pýthagorovců. Někteří z nich totiž hlásali, že duši jsou prášky ve vzduchu, kdežto jiní za duši pokládali to, co jimi pohybuje. To tvrdili proto, že prý zřejmě jsou v nepřetržitém
 20 | pohybu, i když je úplné bezvětří.

Tentýž ráz mají názory i těch, kteří prohlašují, že duše je činitel sám sebou pohybující. Tito všichni, jak se podobá, předpokládají, že pohyb je nejpodstatnějším znakem duše a že se všechno ostatní pohybuje skrze duši, ježto prý nelze viděti nic, co by něčím pohybovalo, | aniž by se také samo pohybovalo.

Podobně také Anaxagorás prohlašuje, že duše je hybným činitelem, a stejně i každý jiný, kdo hlásal, že vesmír uvedl do pohybu rozum čili myslící duch, ač ovšem tento názor nesouhlasí zcela s názorem Démokritovým. Tento totiž duši a myslícího ducha pokládá prostě za to též; neboť smyslový jev je prý pravdou, proto prý Homé

ros zcela správně praví, | že Hektór ležel jako bezduchý. 30
 Nepokládá tedy myslícího ducha čili rozum jen za mo-
 hutnost, jejímž úkolem je poznávati pravdu, nýbrž duši
 a ducha prohlašuje za totéž. | Avšak Anaxagorás se o tom 404^b
 vyjadřuje méně jasně; na mnoha místech nazývá sice
 myslícího ducha původcem krásna a dokonalosti, jinde
 však zase praví, že tento duch jest duše; neboť jest prý
 ve všech živých bytostech, ve velkých i malých, v doko-
 nalých i | méně dokonalých. Nezdá se však, že by duch, 5
 aspoň co se týče myšlení, byl ve všech živých bytostech,
 ba není ani ve všech lidech stejně.

Ti tedy, kdo přihlíželi k tomu, že oduševněné se pohy-
 buje, mínili, že duše jest něčím pohyblivým v nejvyšší
 míře; kdo však přihlížejí k poznávání a vnímání jsoucna,
 | rozumějí duši počátky, jichž jedni udávají více, druzí 10
 pak jen jeden takový počátek. Například Empedoklés
 praví, že duše se skládá ze všech prvků, z nichž však také
 každý je duši, a vyjadřuje se takto:

*Zemi totiž zříme zemi, vodu pak vodou,
 božský vzduch zas vzduchem, žíravý oheň jen ohněm,
 lásku láskou a zhoubný svár vždy opět jen svárem.* 15

Rovněž u Platóna v *Tímáiovi* se duše skládá z prvků;
 neboť stejné prý se poznává stejným a věci prý se sklá-
 dají z počátků. Podobné určení bylo vysloveno i ve spise
O filosofii, | že se živá bytost o sobě skládá z ideje jed- 20
 notky a z ideje prvé délky, šířky a hloubky, a rovněž
 ostatní bytosti. Anebo ještě i jinak: Jednotkou prý je ro-
 zum, dvojkou vědění, neboť toto prý směřuje k jednotě;
 číslo plochy prý je mínění a číslo tělesa smyslové vnímá-
 ní. Čísly totiž byly nazývány samy ideje a | počátky 25
 a skládají prý se z prvků. Věci se pak poznávají jednak

rozumem, jednak věděním, jednak míněním a jednak vnímáním. Tato čísla jsou idejemi věcí.

Ježto se pak zdálo, že duše je jak hybnou silou, tak činitelem poznávacím, spojili někteří obě tato určení a duši
30 prohlásili za číslo, | které samo sebe pohybuje.

Ale v tom, jaké jsou počátky a kolik jich jest, mínění se rozcházejí, zvláště mínění těch, kteří je pokládají za
405^a tělesné, a těch, kteří je mají za netělesné; | od nich se zase odchyľují ti, kteří počátky viděli ve směsi obou. Jejich mínění nesouhlasí, ani když udávají jejich počet; jedni totiž říkají, že je jeden, druzí však, že jest jich více. Podle toho také určují duši; neboť schopnost pohybu ne-
5 nesprávně pokládají za přirozenost prvých bytostí. | Proto někteří mínili, že duše jest ohněm; neboť ten je z prvků nejvíce jemný a nejméně hmotný a mimoto především pohybuje sebe sama i ostatní.

Démokritos se vyjádřil ještě určitěji, ježto uvedl příčinu obojího; duše prý je totožná s duchem | a tento prý náleží k původním a nedílným tělesům a pro svou jemnost a tvar je pohyblivý; z tvarů nejpohyblivějším tvarem
10 pak nazývá kulatý; a takový prý jest duch a oheň.

Anaxagorás sice, jak se zdá, rozlišuje mezi duší a duchem, jak jsme řekli již nahoře, ale přece o obou pojedná-
15 vává tak, | jako by měly jednu přirozenost, třebaže ducha pokládá především za počátek všeho; alespoň o něm praví, že jediný ze jsoucen jest jednoduchý, nesmíšený a čistý. Přitom oboje, poznávání i pohyb, přičítá témuž počátku, ježto říká, že duch uvedl do pohybu vesmír.

Zdá se, že také Thalés podle toho, co se od něho uvádí, | pokládá duši za něco hybného, ježto praví, že kámen má duši, poněvadž hýbe železem.

Diógenés však, jako ještě někteří jiní, pokládal duši za vzduch, ježto se domníval, že vzduch je ze všeho nejjem-

nější a že je počátkem všech věcí. Proto prý duše poznává a pohybuje; poznává, poněvadž je prvním činitelem, z něhož pochází všechno ostatní, | a pohybuje, poněvadž je nejjemnější. 25

Rovněž Hérakleitos prohlašuje duši za počátek a má ji za výpar, z něhož prý vzniká všechno ostatní; jest prý totiž nejméně hmotný a je ve stálém toku. Pohybované pak prý bývá poznáváno pohybovaným. A že jsoucno je v pohybu, domníval se on i mnozí jiní.

Podobné názory o duši, jak se zdá, měl i Alkmaión. | Práví totiž, že duše je nesmrtelná, protože prý se podobá nesmrtelným bytostem, a to prý má proto, že se stále pohybuje; neboť prý se stále nepřetržitě pohybuje také všechno božské, | měsíc, slunce, hvězdy a celá obloha. 405^b 30

Někteří z těch, kteří měli hrubší představy, prohlásili duši za vodu, jako Hippón. Důvod pro takový názor viděli patrně v tom, že símě u všeho je mokré. Neboť Hippón vyvracel názor těch, kteří tvrdili, že duši je krev, tím, že símě | není krev, a to prý je přece původní duší. 5

Druzí opět prohlašovali duši za krev, například Kritiás, poněvadž se domnívali, že duši je nejvlastnější pocitování, a to prý je v přirozenosti krve.

Zkrátka, všechny prvky našly svého zástupce, mimo zemi; pro tu se nikdo nerozhodl, leč že někdo prohlásil, | že se duše skládá ze všech prvků anebo že je souhrnem všech. 10

Všichni určují podstatu duše třemi znaky, pohybem, pocitováním a netělesností; každý z nich pak je uváděn jako počátek. Proto také badatelé, kteří podstatný znak duše vidí v poznávání, pokládají ji buď za prvek nebo za výtvar prvků, i vyjadřují se téměř souhlasně kromě jednoho. | Prohlašují totiž, že se stejně poznává stejným; ježto pak duše poznává všechno, skládají ji ze všech těch 15

počátků. Ti tedy, kteří tvrdí, že jest jen jedna jakási příčina a jeden prvek, pokládají také duši jen za jedno, například za oheň nebo za vzduch; ti pak, kteří uznávají více počátků, prohlašují, že i duše je mnohost.

20 Jenom Anaxagorás učí, že duch je neměnný a že nemá nic společného s ničím ostatním. Ale o tom, jak a na základě čeho bude poznávati, když je takový, neřekl nic ani on sám, ani to není patrno z jeho slov.

Konečně ti, kteří do počátků kladou protivy, také duši sestavují z protiv; ti však, kdo uznávají jen jednu z těch
25 | protiv, například teplo nebo chladno anebo něco jiného takového, podobně i duši pokládají za jeden z těchto prvků. Při tom se tu řídí i názvy; neboť ti, kteří říkají, že duše je teplo, činí tak z důvodu, že prý odtud je odvozeno slovo „žítí“, a ti, kteří ji pokládají za chladno, míní, že duše má jméno od dechu a ochlazování.

30 To jsou tedy dosavadní názory o | podstatě duše a důvody, jež se pro ně uvádějí.

3. O pohybu duše

Předně je třeba uvažovati o pohybu. Snad totiž je nejen omylem, že by podstata duše byla taková, za jakou ji
406^a | prohlašují ti, kteří tvrdí, že duše jest to, co se samo pohybuje nebo pohybovati může, nýbrž je snad docela nemožno, aby měla pohyb.

Již nahoře jsme řekli, že není nutno, aby se to, co pohybuje, pohybovalo samo. Pohyb vůbec je dvojitý. Neboť
5 | něco se pohybuje buď s jiným, | nebo samo. Říkáme, že se něco pohybuje s jiným, když se pohybuje tím, že jest v něčem pohybujiícím se, například lodníci. Tito se totiž nepohybují tak jako loď; neboť tato se pohybuje

sama o sobě, kdežto oni proto, že jsou na něčem, co se pohybuje. Jest to zřejmé u údů; vlastním pohybem nohou jest krok a ten je i u lidí, | ale v onom případě není u lodníků. Když se tedy pohybu rozumí v dvojím smyslu, zkoumejme v další úvaze, jak je tomu u duše, zda se pohybuje o sobě a má účast na pohybu. 10

Ježto jsou čtyři druhy pohybu, změna místa, změna vlastnosti, ubývání a přibývání, měla by se duše pohybovati buď jedním z nich nebo více anebo všemi. Nepohybuje-li se duše | nahodile, jest její pohyb přirozený; je-li 15 tomu tak, náleží jí i místo. Neboť všechny uvedené pohyby se dějí v místě. A je-li podstata duše v tom, že sama sebe pohybuje, nemůže jí pohyb náležeti nahodile, jako třebaš když něco je bílé nebo měří tři lokte, neboť i tyto vlastnosti se pohybují, ale nahodile; | pohybuje se totiž 20 těleso, kterému náležejí. Proto nemají ani svého místa; duše jej však nutně má, je-li od přirozenosti účastna pohybu.

Mimoto pohybuje-li se duše od přirozenosti, mohla by býti pohybována i vnějším násilím; a když násilně, tedy i přirozeně. Stejně je tomu, i co se týče klidu; v tom totiž, k čemu se pro svou přirozenost pohybuje, pro svou přirozenost setrvává také v klidu; | podobně v tom, k čemu 25 se pohybuje násilím, setrvává také v klidu násilím. Co si však máme mysliti násilnými a klidnými stavy duše, nebudou moci snadno vysvětliti ani ti, kteří by tu třebaš rádi něco vymyslili. Dále, bude-li se pohybovati vzhůru, bude to oheň, pakliže dolů, bude to země; neboť to jsou pohyby těchto těles. Totéž poměrně platí také | o prvcích, které jsou uprostřed oněch. 30

A ještě, poněvadž duše zřejmě pohybuje tělem, jest přirozeno, že jím pohybuje týmiž pohyby, jakými se pohybuje sama. Je-li tomu tak, můžeme zajisté říci i na-

406^b opak, že pohybem, jímž | se pohybuje tělo, pohybuje se i ona. Tělo se pohybuje tím, že mění místo; tedy i duše by je měnila podle těla, když by je měnila buď celá nebo v částech. Je-li to však možno, mohla by také vyjítí a opět
5 vejítí; z toho by vyplývalo, | že mrtvé bytosti opět vstávají.

Je-li pohyb nahodilý, mohla by duše býti pohybována i od něčeho jiného; živá bytost totiž by pak mohla býti násilně strkána. Ale to, co ve své podstatě má svůj vlastní pohyb, nesmí býti pohybováno od jiného, leč nahodile, jako ani to, co je dobré samo o sobě, nesmí býti dobré
10 skrze něco jiného nebo | kvůli něčemu jinému.

O duši by se především mohlo říci, že je pohybována od vnímaných předmětů, je-li vůbec pohybována. Ale i když se sama pohybuje, přece také může býti pohybována, takže, je-li každý pohyb vychýlením z dosavadního stavu dle druhu pohybu, vychylovala by se i duše ze své podstaty, nepohybuje-li se zcela nahodile, nýbrž
15 | náleží-li pohyb k její podstatě o sobě.

Někteří také tvrdí, že duše tělem, v němž sídlí, pohybuje tak, jak se sama pohybuje; tvrdí to například Démokritos, který se vyjadřuje podobně jako skladatel komedií Filippos. Ten totiž prohlásil, že Daidalos uvedl do pohybu dřevěnou sochu Afrodíty tak, že do ní nalil rtuti.
20 Podobně tedy | i Démokritos říká, že prý atomy kulovitěho tvaru jsou v pohybu, poněvadž pro svou přirozenost nemohou setrvávat v klidu a tak prý s sebou vlekou a uvádějí do pohybu celé tělo. My se však otážeme, zda tytéž atomy působí také klid. Tu by bylo nesnadno, ba docela nemožno říci, jak by jej mohly působiti. Vůbec se zdá, že duše nepohybuje živou bytostí tímto způsobem,
25 | nýbrž vůlí a myšlením.

Zrovna tak i *Tímáios* chce přírodovědecky vyložit, že duše pohybuje tělem; neboť tím, že se pohybuje sama, pohybuje prý i tělem, protože jest s ním sloučena. Sestavil ji totiž z prvků a rozdělil podle harmonických čísel tak, | aby měla vrozený smysl pro harmonii a vesmír 30
aby obíhal v shodných pohybech, a její přímkou zahrnul v kruh; ten rozdělil na dva kruhy, spojené ve dvou bodech, | a jeden rozdělil opět v sedm kruhů, protože oběhy 407^a
oblohy jsou prý pohyby duše.

Ale předně není správné říkati, že duše je veličinou; neboť on zřejmě chce, aby duše všehomíra byla taková, jako je to, co | nazýváme rozumem. Než přece jen nemůže býti taková, jako je duše vnímavá nebo žádavá; neboť pohyb těchto není kruhovitý. Duch však je jeden a souvislý, jako jest také myšlení. Myšlení pak jsou myšlenky, a ty jsou jedno tím, že tvoří souvislou řadu jako číslo a nikoli jako veličina. Proto ani duch není takto souvislý, nýbrž je buď nedílný, nebo alespoň | není tak souvislý 10
jako nějaká veličina. Neboť jak by také myslil, kdyby byl veličinou? Zda tak, že se předmětů dotýká vůbec, či některou svou částí? Kdyby částí, byla by to opět veličina nebo bod, je-li možno i ten nazvati částí. Myslí-li by bodem a je-li bodů nekonečné množství, zřejmě by nikdy nedošel konce; pakliže by myslil veličinou, myslil by často nebo nesčíslněkrát | totéž. Ale zdá se, že je to možné také jen jedenkrát. Stačí-li mu pak, aby se svého předmětu dotkl kteroukoli částí, nač by se potřeboval pohybovati v kruhu anebo aby vůbec měl nějakou velikost? A je-li k myšlení nutno, aby se dotkl celým kruhem, k čemu je dotyk jen částmi? Mimoto jak by myslil dělitelné nedělitelným nebo nedělitelné dělitelným? A přece | tímto kruhem by nutně byl duch. Neboť pohybem du- 20

cha je myšlení, pohybem kruhu otáčení; je-li tedy myšlení otáčením, byl by kruh, jehož takové otáčení je myšlením, duchem.

Ale co bude stále mysliti? Neboť stále by musel mysliti, ježto přece ten kruh je věčný. Než myšlenky, které vedou k jednání, mají meze – neboť všechny směřují k něčemu druhému – a myšlenky, | které směřují k poznání, jsou rovněž ohraničeny pojmy, výkony myšlení. Každý výkon myšlení však je buď výměrem nebo důkazem. Důkaz pak vychází od počátku a jaksi jeho koncem je úsudek neboli závěr; a i když se některé důkazy neukončí, přece se aspoň nezahýbají zpět k počátku, nýbrž přímo postupují tak, že přibírají stále střední a krajní pojem, kdežto | otáčení se vrací zpět k počátku. A výměry jsou vždy ukončeny.

Jestliže se dále otáčení často opakuje, bude nutno mysliti často totéž. Mimoto se myšlení podobá spíše jakému-
si klidu a zastavení než pohybu; stejně i úsudek. Ale ani štěstí není v tom, co není | snadné, nýbrž děje se násilně. Neodpovídá-li tedy pohyb duše její podstatě, byl by to pohyb proti její přirozenosti. Kromě toho by to byl obtížný stav, kdyby duše byla sloučena s tělem a nemohla se od něho odloučiti, a nadto je potřebí vyhýbati se tomu stavu, když přece duchu je lépe, není-li sloučen s tělem, jak se | říkává, a to za souhlasu mnohých.

Není ani zjevná příčina, proč by se obloha měla pohybovati v kruhu; neboť ani podstata duše není příčinou jejího pohybu v kruhu, ježto prý se tak pohybuje jenom nahodile, ani tělo není toho příčinou, poněvadž příčinou jeho pohybu je spíše duše. Ba nelze ani tvrditi, že by to bylo lepší; a přece | Bůh by byl býval povinen dáti duši pohyb kruhový již proto, že by pro ni bylo lépe pohybovati se takto než jinak.

Zatím však zanechejme takového zkoumání, poněvadž souvisí spíše s jinou úvahou. Ale jedna nesprávnost vyplývá jak z oné rozmluvy, tak i z většiny jiných úvah, které pojednávají o | duši; spojují totiž duši s tělem a kladou ji do něho, aniž dále určují, jaká je toho příčina a jak se při tom chová tělo. A přece podle mého mínění je to nutné; neboť společenství to působí, že jedno jest činné a druhé se chová trpně a že jedno je pohybováno a druhé pohybuje, kdežto nic takového nebývá tam, kde jest vzájemný vztah jen nahodilý. 15

Jiní se pokoušejí jen vyložití, jaká je duše, ale neudávají dále bližšího určení o těle, které ji má přijmouti, jako by podle pýthagorské nauky kterákoli duše mohla vejít do kteréhokoli těla, ač, jak se zdá, každé tělo má svůj zvláštní tvar a podobu. Mluví tedy zrovna tak, jako kdyby někdo | řekl, že stavitelství vchází do píšťal; neboť jako umění musí užívati svých nástrojů, tak duše svého těla. 20 25

4. *Duše jako harmonie nebo jako číslo*

O podstatě duše jest ještě i jiné mínění, které u mnohých došlo víry zrovna tak jako kterékoli jiné dosud uvedené pojetí a jehož důvody byly již vyloženy a podrobeny zkoušce v uveřejněných | rozmluvách. Podle toho mínění se totiž duše prohlašuje za druh harmonie; neboť harmonie prý je směs a skladba protiv, a tak prý se i tělo skládá z protiv. Ale harmonie je přece jakýsi určitý poměr nebo skladba v směsi, kdežto duše ničím z toho býti nemůže. Mímoto vlastností harmonie není hybná síla, kdežto duši | se všeobecně přičítá především tato vlastnost. Mluvíti o harmonii lépe se hodí při zdraví a vůbec 30 408^a

při tělesných přednostech než při duši. Nejvíce by to bylo zřejmé tehdy, kdyby se někdo pokusil stavy a činnosti duše uvést | na druh harmonie; stěží by se mu to podařilo.

Dále o harmonii mluvíme z dvojího hlediska, předně ve vlastním smyslu slova u skladby veličin, které mají pohyb a polohu, jsou-li sestaveny tak, že nepřijmou již ani nic příbuzného; za druhé nazýváme tak i poměr smíchaných částí. Ale ani v jednom, ani v druhém případě se ten | výraz nehodí pochopitelně pro duši. Skladbu tělesných částí je ovšem možno vyšetřit docela dobře, neboť je mnoho a rozmanitých způsobů skladby těch částí; ale z čeho má být složen duch anebo jak si jeho složení máme myslit, anebo i vnímavost nebo žádostivost? Zrovna tak je nesprávné mínění, že by duše byla poměrem směsi, neboť směs prvků není | v stejném poměru u masa a kosti. Z toho by tedy vyplývalo, že je mnoho duší, a to po celém těle, protože prý všechno je sestaveno ze smíchaných prvků a poměr té směsi jest prý harmonií a duší.

Tu by se bližší vysvětlení mohlo žádati i od Empedokla. Ten totiž praví, že se všechno zakládá na určitém poměru prvků; | je tedy duše tím poměrem, či je spíše něčím jiným, co je umístěno v údech? Dále jest láska příčinou jakékoli směsi, či takové, která je uspořádána podle onoho poměru? A je ta láska sama tím poměrem, či je něčím jiným mimo ten poměr? Takové tedy otázky z toho vyplývají. Je-li však duše něčím jiným | než tou směsí, proč pak zaniká zároveň s podstatou masa a s ostatními částmi živé bytosti? Kromě toho, když každá jednotlivá část nemá duši, není-li duše poměrem směsi, co zaniká, když duše odchází?

Z toho tedy, co jsme řekli, je zjevno, že duše nemůže být ani harmonií, | ani se nemůže otáčet v kruhu. Může

však, jak jsme řekli, býti pohybována nahodile a sama se pohybovati, například pohybuje-li se to, v čem jest, čeho pohyb však pochází od duše; jinak není možno, aby se duše pohybovala co do místa.

Důvodněji však asi lze pochybovati | o jejím pohybu 408^b
z tohoto hlediska: Říkáme, že duše se rmoutí nebo raduje, že má odvalu nebo strach, že se hněvá, vnímá a přemýšlí. To všechno, jak se zdá, jsou pohyby. Proto je asi možno míti za to, že se pohybuje. | Ale nutné to není. 5
Neboť i kdyby nevím jak bylo pravdou, že rmoutiti se nebo radovati se nebo přemýšleti jsou pohyby a že to všechno znamená tolik, jako býti pohybován, a že tento pohyb vychází od duše, například hněv nebo strach že pochází odtud, že se srdce pohybuje tak nebo onak, přemýšlení pak odtud, že se ono pohybuje anebo něco jiného, přičemž se | některé části pohybují tím, že mění místo, 10
druhé tím, že mění vlastnosti – které a jak, náleží jinému zkoumání –, přece říkati, že duše se hněvá, je právě takové vysvětlení, jako kdyby někdo řekl, že duše tká nebo staví. Správnější by snad bylo neříkati, že duše má soustrast nebo se učí nebo přemýšlí, nýbrž že to činí | člověk 15
duší. Nelze to však chápati tak, jako by ten pohyb byl v ní, nýbrž tak, že pohyb někdy jde k ní, někdy od ní, jako například vjem vychází od předmětů, kdežto vzpomínka přechází od ní v pohyby nebo klid v čidlech.

Rozum však, kterého se nám dostává, jest, jak se zdá, druhem podstaty a nezaniká. Nejspíše by totiž zanikal | pro slabost stáří. Ale snad se tu děje totéž, co u čidel; 20
kdyby totiž stařec dostal oko mladíkovo, viděl by stejně jako on. Stáří tedy nezáleží v tom, že duše utrpěla změnu, nýbrž mění se tělo, v němž ona jest, jako například bývá v opilosti nebo v nemocech. I myšlení a rozjímání ochabuje, | jestliže v našem nitru hyne něco jiného; ale 25

to, co myslí, je neměnné. Přemýšlení však a láska nebo nenávisť nejsou stavy rozumu, nýbrž člověka, který jej má a pokud jej má. Proto také, hyne-li, přestává paměť i láska; neboť to nebyly stavy rozumu, nýbrž toho, co je společné a co vzalo za své, kdežto rozum je něco božského ve větší míře a neměnného.

30 Z toho tedy je zřejmo, že duše nemůže býti pohybována. Jestliže však vůbec není pohybována, není patrně hýbána ani sama od sebe.

Z uvedených názorů však nejméně rozumné je mínění, že prý duše je číslo samo sebe pohybující. Toto mínění obsahuje nemožnosti, které vyplývají předně vůbec z po-
409^a hybu a potom zvláště z | tvrzení, že prý duše je číslem. Neboť jak si máme mysliti pohybovanou monádu čili jednotku, od čeho a jak jí má býti pohybováno, když přece je nedělitelná a nerozlišená? Je-li totiž něčím, co pohybuje a zároveň je pohybováno, je nutno to v ní rozlišovati. Dále, praví-li se, že pohybem čáry vzniká plocha
5 a že pohyb bodu vytváří | čáru, tak i pohyby jednotek musí býti čarami; neboť bod je jednotka čili monáda, která zaujímá polohu, a potom i číslo duše jest někde a zaujímá polohu. Mimoto, odečte-li se od čísla nějaké číslo nebo jednotka, jest zbývající číslo jiné. Avšak rostliny a také mnozí živočichové, když jsou rozděleni, žijí dále
10 a | zdá se, že jejich duše, co se týče druhu, je tatáž, jako byla předtím.

Myslím, že nezáleží na tom, mluví-li se tu o jednotkách nebo o malých tělískách. Neboť i když se z Démokritových kuliček stanou body a zůstane jen kolikost, přece tu něco bude, co pohybuje, a něco, co je pohybováno, jako při nepřetržité velikosti. Vždyť při této otázce nezáleží na
15 tom, že něco je velké nebo | malé, nýbrž jen na tom, že je tu vůbec kolikost. Proto je tu nutně něco, co monádami

pohybuje. Je-li však v živé bytosti hybnou silou duše, jest jí také v čísle; z toho plyne, že duše není pohybující a zároveň pohybována, nýbrž jen pohybující. Jak by to však mohla býti monáda čili jednotka? Musela by se přece | od ostatních nějak lišiti. Čím jiným by se však rozlišoval bod myšlený jako monáda, když ne polohou? Jestliže se tedy od sebe různí monády a body tělesné, budou s nimi duše na témž místě, neboť monáda zaujme místo bodu. Jsou-li však dvě na témž místě, proč by jich tam nemohlo býti nesčetné množství? Neboť věci, které zaujímají nedělitelné místo, | jsou i samy nedělitelné. 20
A jestliže body v těle jsou číslem duše anebo je-li duší číslo bodů v těle, proč pak všechna tělesa nemají duši? Vždyť, jak se zdá, body jsou ve všech tělesech, a to v nesčetném počtu. Konečně jak se body mohou oddělovati a odlučovati od těles, když | se přece čáry nemohou rozdělovati v body? 30

5. *Vysvětlování duše z prvků. Části duše*

Jak jsme řekli, jednak z toho vyplývá, že tito badatelé souhlasí zcela s těmi, kteří pokládají duši za jakési jemné těleso, jednak, že se u nich vyskytuje zvláštní nesrovnalost, když, jako třeba | Démokritos, tvrdí, že pohyb vychází od duše. Poněvadž totiž duše je v celém vnímajícím těle, jsou na témž místě nutně těla dvě, je-li duše jakýmsi tělesem. Řekne-li se však, že je číslem, potom v jednom bodě | nutně bude bodů více anebo každé těleso bude míti duši, není-li ono číslo nějaké jiné a odlišné od bodů, jež jsou v těle. Z toho také vyplývá, že živá bytost jest od čísla pohybována tak, jak se jí podle shora uvedeného výkladu dává pohybovati Démokritos. Neboť 409^b
5

10 jaký je v tom rozdíl, mluvili se o malých kuličkách nebo
o velkých monádách | anebo vůbec o monádách pohybu-
jících se v prostoru? Neboť v obou případech je nutno,
aby živou bytostí pohybovaly vlastním pohybem. Tyto
a mnoho jiných podobných nesnází se vyskytují u těch
badatelů, kteří dohromady spojili pohyb a číslo; vždyť
tím nejen nemohou vymeziti pojem duše, nýbrž ani vy-
tknouti její nepodstatné znaky. To ihned vysvitne tomu,
15 | kdo se pokusí z tohoto pojmu vyvoditi duševní stavy
a činnosti, například myšlenky, vjemy, city libosti a ne-
libosti atd. Neboť to všechno, jak jsme podotkli již naho-
ře, nebylo by snadno odtud ani uhádnouti.

20 Od dřívějšíka známe tři výměry duše. Jedni prohlašo-
vali, | že duše je nejpohyblivější bytost, poněvadž se
sama pohybuje, druzí opět tvrdili, že je tělísko složené
z nejjemnějších částíček anebo že je ze všech nejméně
tělesné. Ale vyložili jsme již sdostatek, které nesnáze
a spory v sobě skrývá takové pojetí.

25 Zbývá prozkoumati ještě názor, podle něhož prý se
duše skládá z prvků, aby mohla vnímati věci a | pozná-
vati jednotliviny; než uvažujeme-li rozumně, vyskytuje
se tu nutně mnoho nemožností. Tvrdí se totiž, že prý duše
poznává stejné stejným, přičemž se duše pokládá vlastně
za předměty samy. Potom však neobsahuje jenom ty
prvky, nýbrž ještě i mnoho jiných, snad nesčetných před-
30 mětů, které se z nich skládají. | Ale řekněme, že duše
poznává a vnímá všechno to, z čeho se každý jednotlivý
předmět skládá; čím však bude poznávati nebo vnímati
celek, například co jest Bůh nebo člověk, maso nebo
40 kost? A stejně tak | cokoli jiného složeného? Neboť prv-
ky v jednotlivinách nejsou seskupeny jakýmkoli způso-
bem, nýbrž v určitém poměru a skladbě, jak také Empe-
doklés praví o kosti:

*Ve výhních silných hrudí dostala laskavá země
ze všech svých osmi dílů dva díly třpytivé záře,
Héfaistos přidal k nim čtyři; tak vznikly bělost-
né kosti.*

5

Nemá tedy smyslu, jsou-li v duši prvky a nejsou-li v ní zároveň také ty poměry a skladba. Neboť každý prvek bude sice poznávati prvek stejný, ale žádný nebude poznávati kost nebo člověka, nebudou-li v ní také tyto předměty. | Není však třeba dodávati, že je to nemožné. 10
Vždyť kdo by pochyboval o tom, zda je v duši kámen nebo člověk? Zrovna tak je to s dobrem a s tím, co není dobrem, a stejně i v ostatním.

Mimoto, poněvadž jsoucno má několikery význam – znamená totiž buď podstatu nebo kolikost nebo jakost nebo ještě | některou jinou kategorii, jak jsme je určili –, 15
je otázka, zda se duše bude skládati ze všech, či nikoli. Ale podle mého mínění prvky nejsou společné všem kategoriím. Bude se tedy duše skládati jen z těch, které tvoří podstaty? Ale jak potom poznává i všechno ostatní? Či se řekne, že každá kategorie má svoje vlastní prvky a počátky, z nichž by se pak duše skládala? | Pak by byla 20
kolikostí i jakostí i podstatou. Ale je nemožno, aby se z prvků kolikosti skládala podstata a nikoli kolikost. Tyto a ještě i mnoho takových nesnází vznikají, když se duše pojímá tak, že by se skládala ze všech prvků.

Je to také něco zvláštního, tvrdí-li se, že stejné nebývá drážděno stejným, že však přece stejné pociťuje či vnímá jen stejné a že se | stejné poznává jen stejným. Vždyť 25
se vnímání zároveň pojímá jako schopnost přijímati dojmy a pohyb; a podobně je to s myšlením a poznáváním. Obsahuje-li tedy tolik nesnází a obtíží nauka, že se všechno, jak praví Empedoklés, poznává tělesnými prv-

ky, je to, co bylo právě řečeno, zároveň důkazem proti
 30 nauce o stejném. | Neboť všechny složky v tělech živoči-
 410^b chů, které jsou prostě ze země, jako | kosti, šlachy a vla-
 sy, nepocítují, jak se zdá, vůbec nic, tedy ani stejné.
 A přece by tak mělo býti. Kromě toho každý základní
 prvek bude míti více neznalosti než znalosti; neboť po-
 každé bude poznávati jen ten jeden prvek a nebude znáti
 mnohé, to jest všechny ostatní. Alespoň u Empedokla
 5 vyplývá z toho také důsledek, | že Bůh je nejnevědoměj-
 ší bytostí; neboť jediný nezná jeden z prvků, totiž svár,
 kdežto smrtelníci znají všechny, protože se každý skládá ze
 všech.

A vůbec je otázka, proč všechno, co jest, nemá jednu
 duši, když všechno je buď prvkem nebo se skládá z jed-
 noho prvku nebo z více prvků anebo ze všech. Vždyť
 každá bytost by pak nutně měla poznávati buď jeden
 10 prvek | nebo několik prvků anebo všechny.

Někdo by snad mohl býti ještě v nesnázi, co vlastně
 ty prvky slučuje v jednotu, ježto se zdá, že jsou něčím
 hmotným. Pojítko to, ať je jím cokoli, je zajisté činite-
 lem nejprzednějším. A tu je nemožno, aby nad duši bylo
 něco lepšího a přednějšiho; ještě nemožnější jest, aby
 něco bylo nad rozum. Neboť je pochopitelno, že ten je
 nejpůvodnějším a od přirozenosti vedoucím činitelem,
 15 | kdežto oni základy bytostí vidí v prvcích.

Nikdo však ani z těch, kdo praví, že se duše skládá
 z prvků, protože prý jsoucno poznává a vnímá, ani
 z těch, kteří ji prohlašují za nejhybnější sílu, nevystihuje
 duši v plné míře. Neboť nejsou všechny vnímající bytosti
 schopny pohybu, ježto, jak se zdá, někteří živočichové se
 20 nehybou | z místa. A přece podle mého mínění je to ale-
 spon jediný pohyb, který duše dává živé bytosti. Podob-
 ně chybují ti, podle nichž se rozum a vnímavost utvářejí

z prvků; neboť se zdá, že žijí i rostliny, aniž mění místo a vnímají, a že mnozí živočichové nemají rozumové schopnosti. Ale i kdyby to někdo | připustil a rozum pokládal za jakousi část duše, a rovněž tak i schopnost vnímatí, ani tak by ještě nevystihl pojem každé duše, ba ani celé jedné duše. 25

To platí i o výkladu v takzvaných orfických básních; praví se v nich totiž, že duše, jsouc nesena větry, z vesmíru vchází do těl při dýchání. | Ale to není možné u rostlin, ba ani | u některých živočichů, ježto všichni nedýchají. To uniklo původcům této domněnky. 30 411^a

Má-li však duše býti myšlena jako složenina z prvků, není nutno, aby se skládala ze všech; vždyť jeden díl protivy dostačuje, aby rozeznával sebe i protivu. | Neboť podle toho, co je rovné, poznáváme i to, co je křivé; pravitko totiž je měřítkem obojího, křivá hůl však ani sebe, ani toho, co je rovné. 5

Někteří také říkají, že duše je smíchána ve veškerenstvu, proto se snad Thalés také domníval, že všechno je plno bohů. Než tato domněnka působí některé nesnáze. Neboť proč pak duše, když je ve | vzduchu nebo v ohni, nevytváří živou bytost, kdežto v jejich směsi ano, ač se v oněch zdála lepší? Ještě je možno tázati se, proč by duše ve vzduchu byla lepší a nesmrtelnější než v živých bytostech. V obou případech by to bylo něco zvláštního a nesmyslného; neboť řekneme-li, | že oheň nebo vzduch jsou živou bytostí, bylo by to příliš nesmyslné, a řekneme-li, že nejsou živou bytostí, ač je v nich duše, bylo by to zvláštní. Domněnka, že duše je v těchto prvcích, vznikla bezpochyby proto, že celek je stejnorodý se svými částmi; i je pak nutno tvrditi, že i duše je stejnorodá s částmi, jestliže živé bytosti bývají oduševňovány tím, že v sebe přijímají něco z ovzduší. | Ale je-li vzduch všu- 10 15 20

de stejnorodý a duše se skládá z částí nestejnorodých, bude patrně jedna její část ve vzduchu, druhá nebude. Z toho nutně vyplývá, že se buď skládá ze stejnorodých částí nebo že není v kterékoli části všehomíra.

A tak z toho, co bylo řečeno, je zřejmo, že poznávání
 25 | není duši dáno proto, že by byla z prvků, a že není
 správné ani pravdivé tvrzení, že duše je pohybována.
 Ježto však duši náleží poznávati, vnímati, míniti, mimo-
 to žádati a chtíti a vůbec druhy žádostivosti, ale také
 30 místní pohyb živých bytostí je působen | duší, dále růst,
 411^b zdar a ubývání, je otázka, zda | každý ten jednotlivý úkon
 náleží duši celé, tedy zda myslíme, vnímáme a pohybu-
 jeme se a všechno ostatní konáme a zakoušíme celou
 duší, či pokaždé jinou její částí. A život sám jest jen
 v některé její části či ve více částech nebo ve všech, či je
 5 jeho příčinou něco jiného? | Tu někteří praví, že duše je
 dělitelná a že jedna její část myslí, druhá žádá. Ale co
 tedy duši spojuje, je-li přirozeně dělitelná? Jistě ne tělo.
 Vždyť spíše duše, jak se zdá, spojuje tělo; toto se ales-
 poň rozkládá a práchniví, jakmile je duše opustí. Je-li to
 10 tedy něco jiného, co působí jednotu, | bylo by toto přede-
 vším duší. Než potom bude třeba opět toto zkoumati, zda
 je jednotné, či mnohodílné. Neboť je-li jednotné, proč
 zrovna duše nemá býti jednotná? Je-li však dělitelné,
 bude zkoumání zase pokračovati v otázce, co je spojuje,
 a tak to bude postupovati do nekonečna. Ale také pokud
 15 se týče jejích částí, je asi možno býti v nesnázi, | jakou
 působnost v těle má každá z nich. Neboť jestliže celá
 duše spojuje celé tělo, je nutno, aby také každá její část
 spojovala nějakou část těla. A to se zdá nemožné; neboť
 je těžko i jen si představití, kterou část bude spojovati
 rozum a jak.

Na druhé straně se zdá, že rostliny žijí dále, i když jsou rozděleny, a rovněž | některý druh hmyzu; patrně proto, 20
že části mají tutéž duši alespoň z hlediska druhu, i když ne počtu; neboť každá část po určité době cítí a místně se pohybuje. A není v tom nic zvláštního, nežijí-li dlouho, neboť nemají ústrojí, aby zachovaly svou přirozenost. Ale nicméně v každé té části | jsou všechny části 25
duše, které jsou stejnorodé mezi sebou i s celkem; mezi sebou proto, že nejsou od sebe odděleny, s celou duší proto, že jsou to její části. Zdá se však, že i počátek v rostlinách je druhem duše; neboť tato jen je společná i zvířatům i rostlinám. Je sice oddělena od | mohutnosti 30
vnímání, ale bez ní žádná bytost nemá vnímavosti.

KNIHA DRUHÁ

VÝMĚR DUŠE A JEJÍ ČÁSTI. SMYSLY. PODSTATA POCIŤOVÁNÍ ČILI VNÍMÁNÍ

1. Pojem a výměr duše

412^a 3 Tolik o názorech o duši u starších badatelů, jež se nám
zachovaly. Ale pojednejme o otázce ještě jednou od za-
5 čátku a pokusme | se vymeziti, co je duše a který asi jest
její nejobecnější pojem.

Jeden určitý druh jsoucna nazýváme podstatou, u kte-
ré rozlišujeme jednak látku, jež sama o sobě není ještě
určité toto zde, jednak podobu a tvar, podle něhož se již
něco označuje jako určité toto zde, a za třetí celek, který
10 je složen z obojího. Látka je možností, | tvar skutečností,
a to v dvojím smyslu, jednak jako například vědění, jed-
nak jako zkoumání či rozjímání.

Zdá se, že podstatami jsou především tělesa, a to pří-
rodní; neboť tato jsou počátky ostatních. Z přírodních
jedna mají život, druhá nemají. Životem rozumíme vyži-
15 vování, růst a | úbytek, jež se dějí samy sebou. A tak kaž-
dé přírodní těleso, které je účastno života, je podstatou,
ale podstatou složenou. Ale i když je to tělo určitého dru-

hu, totiž tělo, které má život, nebude asi duší. Neboť tělo není něčím z toho, co určuje podklad, nýbrž spíše samo jest jakoby podkladem a látkou. Tudíž duše nutně je podstatou | přírodního těla, které má v možnosti život. Podstata však je skutečností (entelecheia), i je duše skutečností těla takových a takových vlastností. Skutečnost pak má dvojitý význam, jednak jako například vědění, jednak jako zkoumání a rozjímání. Tu se tedy skutečnost myslí zřejmě ve významu vědění; neboť tím, že je tu duše, je tu také spánek a bdění, | bdění pak odpovídá zkoumání a rozjímání a spánek znamená míti vědění bez činnosti. Avšak vědění je u téhož podmětu vznikem dřívější.

A tak duše je první skutečností přírodního těla, které má v možnosti život. Takové je však tělo ústrojně. | Ústrojím, ovšem ještě zcela jednoduchým, jsou také části rostlin, jako například list je ochranným prostředkem skořápky a skořápka plodu; kořeny se podobají ústům, neboť obojí přijímají potravu. Má-li se tedy stanoviti obecný pojem, který se hodí pro každou duši, | jest asi duše první skutečností přírodního, ústrojného těla. Proto se také nemůžeme tázati, je-li duše a tělo jedno, jako se netážeme, zda vosk a jeho tvar a vůbec zda látka každé věci a to, co je z ní vytvořeno, jsou jedno. Neboť výrazu „jedno“ a „býti“ se sice užívá v různém významu, ale ve vlastním smyslu se vypovídá o skutečnosti.

Tím je tedy obecně | řečeno, co jest duše; jest totiž pojmová podstata. To však znamená tolik jako bytnost tohoto určitého těla, podobně jako kdyby nějaký nástroj, například sekyra, byl přírodním tělesem; býti sekyrou by byla jeho podstata a ta by byla její duší. Kdyby se ta oddělila, již by to nebyla sekyra, nýbrž jen podle jména. | Zatím však je to právě jen sekyra; neboť duše není byt

ností a pojmem takového tělesa, nýbrž jen přírodního takové a takové vlastnosti, které má počátek pohybu a klidu v sobě.

To, co jsme řekli, je možno ještě znázorniti si na údech. Kdyby totiž oko bylo živou bytostí, jeho duší by
 20 byl zrak; neboť ten je pojmová podstata oka. | Oko je látkou zraku; jakmile ten zanikne, není to již oko, leč podle jména, jako oko, jež je vytesané z kamene nebo oko namalované. Co však platí o části, musí platiti o celém těle; neboť jako část se má k části, má se celé vnímání k celému | vnímajícímu tělu jako takovému.

Mimoto v stavu možnosti, býti živ, není to, co duše pozbylo, nýbrž to, co ji má; avšak semeno a plod v možnosti jest již takovým a takovým tělem. Jako tedy sekání
 413^a a vidění je skutečností, tak i bdění, | kdežto duše je jako zrak a mohoucnost nástroje, a tělo značí jsoucno v možnosti. Ale jako panenka se zrakem je oko, tak i duše s tělem je živá bytost.

5 Není tedy pochyby o tom, že duši nebo některé | její části, je-li přirozeně dělitelná, nelze oddělit od těla. Neboť jest skutečností také některých částí samých. Ale u některých jiných tomu nic nebrání, ježto nejsou skutečností žádné části těla. Ještě však není objasněno, je-li duše skutečností těla tak, jako lodník lodi.

10 Tolik tedy alespoň v obryse buď | o duši vytčeno a vloženo.

2. Odůvodnění výměru duše. Život a jeho stupně

Ježto zkoumání postupuje od toho, co je nejasné, ale známější, k tomu, co je jasné a pojmově pochopitelnější,

pokusme se znovu uvažovati o duši, a to takto. Neboť pojmové určení má nejen ukázati, že něco jest, jak to výměry zpravidla | vyjadřují, nýbrž má obsahovati také důvod a má vysvětlovati. Výměry se však obyčejně podobají závěrečným větám v úsudku. Například na otázku, co je čtvercovost, odpovídá se, že je to rovnost pravoúhlého rovnostranného čtyřúhelníka s obdélníkem. Ale takový výměr je jen závěrečnou větou. Ten však, kdo řekne, že čtvercovost je nalezení střední úměrnosti, | udává také důvod věci. 15 20

V pokračování svého zkoumání tedy pravíme, že oduševněná bytost se liší od neoduševněné věci životem. Ježto však slovo „život“ má různé významy, nazýváme živým také to, v čem je i jeden druh života, jako myšlení, smyslové vnímání, pohyb a klid z hlediska místa, dále pohyb ve smyslu vyživování, | ubývání a růstu. Proto se zdá, že i všechny rostliny jsou živé; neboť zřejmě mají v sobě sílu a takový počátek, že se jim dostává růstu a ubývání v protivných směrech. Nerostou totiž jen vzhůru, a dolů nikoli, nýbrž rostou stejně obojím směrem a na všech stranách a | vyživují se a žijí stále, dokud mohou přijímati potravu. 25 30

Tato mohutnost ovšem může býti od ostatních oddělena, ale ostatní mohutnosti od oné u smrtelných bytostí nikoli. Je to zřejmé u rostlin, které nemají žádné jiné duševní mohutnosti. | A tak skrze tento počátek mají živé bytosti život, živočich však jej má především ve smyslové vnímavosti. Neboť živočichy a nikoli jen něčím živým nazýváme také bytosti, které se nepohybují a nemění místo, ale mají smyslovou vnímavost. 413^b

Ze smyslů pak všechno | má především hmat. A jako vyživovací mohutnost může býti oddělena od hmatu a od 5

veškerého smyslového vnímání, tak hmat od ostatních smyslů. Vyživovací mohutností pak nazýváme takovou část duše, kterou mají také rostliny. Živočichové však
 10 zřejmě mají smysl hmatu. Později povíme, | v čem je příčina obojího.

Zatím míníme říci jenom tolik, že duše je počátkem uvedených sil a že se vymezuje čtyřmi mohutnostmi, vyživováním, vnímáním, myšlením a pohybem. Zda však každá z nich je duší, nebo částí duše, a je-li částí, zda tak,
 15 že je oddělitelná | jen pojmem, či také místem, není jednak nesnadno rozhodnouti, jednak to má přece své obtíže. Neboť jako již u některých rostlin, jsou-li rozděleny, části zřejmě žijí dále, i když jsou od sebe odděleny, ježto v každé rostlině jest sice z hlediska skutečnosti jedna
 20 duše, z hlediska možnosti však více duší, tak vidíme totiž vzhledem | k jiným částem duše u rozkrojeného hmyzu. Neboť každý z obou dílů má schopnost vnímati i měniti místo; má-li však schopnost vnímati, má také schopnost míti představu a žádostivost. Tam totiž, kde je vnímání či pociťování, jest i nelibost a libost, a tam, kde jsou tyto, je nutně i žádost.

O rozumu | a o mohutnosti myšlení není dosud nic objasněno, ale zdá se, že je to jiný druh duše a že jenom ten se může oddělovati jako něco věčného od pomíjivého. Co se však týče ostatních částí duše, jest z předchozího výkladu patrné, že nejsou oddělitelné, jak někteří tvrdí. Je ovšem zřejmo, že pojmově jsou různé; neboť pojem
 30 mohutnosti vnímání | jest jiný než pojem soudnosti, jestliže také vnímání je něco jiného než souzení. Podobně je tomu u každé jiné uvedené mohutnosti. Dále některé živé bytosti mají všechny tyto duševní mohutnosti, mnohé zase jen některé a opět jiné jen jednu a na tom se také bude

zakládati rozlišování | živých bytostí. Později bude třeba 414^a
zkoumati, jaká je toho příčina. Něco podobného je také
u smyslů; neboť jedny bytosti mají všechny smysly, druhé
jen některé, třetí jen jeden naprosto nepostradatelný, totiž
hmat.

O tom, čím žijeme a vnímáme, | mluví se v dvojím 5
smyslu, jako také o tom, čím víme – mluvíme tu jednak
o věděni, jednak o duši, neboť říkáme, že obojím víme –,
a podobně také o tom, čím jsme zdraví; totiž jednak
zdravím, jednak některou částí těla nebo též celým tělem.
Přitom věděni a zdraví jest jaksi způsobem, tvarem a
jakoby uskutečněním | schopnosti, tam poznávací, tu 10
schopnosti býti zdrav – neboť, jak se zdá, působnost
utvářejících sil se projevuje v činiteli trpném a tvárném.
Rovněž tak je to v první řadě duše, jíž žijeme, vnímáme
a myslíme; jest tedy jaksi pojmem a tvarem, nikoli látkou
a podkladem. Neboť | podstata, jak jsme řekli, má trojí 15
význam; jednak je to tvar, jednak látka a jednak celek,
složený z obou. Přitom látka je možností, tvar skutečnos-
tí; ježto spojení obou je oduševněná bytost, není tělo sku-
tečností duše, nýbrž duše je skutečností určitého těla.
A proto mají pravdu ti, kteří se domnívají, že | duše není 20
sice bez těla, ale ani není nějakým tělesem. Neboť není
tělesem, ale jest něčím tělu, a proto je v těle, a to v těle
určitým; ovšem nikoli tak, jak mínili dřívější badatelé,
kteří ji vkládali do těla, aniž dále určovali, které je to tělo
a jaké je, ačkoli jest zřejmo, že to, co je nahodilé, nebývá
přijímáno od toho, co je | nahodilé. Náš výklad souhlasí 25
i s pojmem věci; neboť skutečnost každé jednotlivé věci se
přirozeně projevuje v její možnosti, to jest ve vlastní látce.
Z toho je tedy zřejmo, že duše jest skutečností, a sice pod-
statným tvarem toho, co má schopnost býti takovou bytostí.

3. Pořadí částí duše

- 30 Jedny bytosti, jak jsme řekli, mají | všechny uvedené
mohutnosti duše, druhé mají jen některé, ale některé mají
jen jednu. Těmi mohutnostmi jsme jmenovali vyživová-
ní, žádostivost, vnímavost, schopnost měniti místo, myš-
lení. Rostliny mají jen mohutnost vyživovací, jiné bytosti
414^b | mají tuto a ještě vnímavost. Mají-li však vnímavost,
tedy i žádostivost; neboť žádostivost je žádost, vznětlivost
neboli odvaha a vůle. Živočichové pak mají vesměs
aspoň jeden smysl, totiž hmat. Bytost však, která vnímá
5 či pociťuje, má také libost a nelibost, cit pro to, | co je pří-
jemné a nepříjemné; tam pak, kde je tento, je i žádost,
neboť ta jest snažením o to, co je příjemné. Mimoto mají
ještě smysl pro potravu; hmat totiž je schopnost pociťo-
vati potravu; neboť všichni živočichové se živí tím, co je
suché a mokré, teplé a studené, a to se pociťuje hmatem.
10 Ostatní pociťované jakosti jsou tu vedlejší; | vždyť k vý-
živě nijak nepřispívá zvuk, ani barva, ani zápach. Dráž-
didlem chuti je však druh toho, co je hmatné. Hlad a ží-
zeň jsou způsoby žádosti, a sice hlad je žádostí toho, co
je suché a teplé, žízeň toho, co je studené a mokré; chuť
pak jest jakoby kořením těchto vlastností. Později to
vysvětlíme důkladněji; zatím buď podotčeno jen tolik,
15 | že živočichové, kteří mají hmat, mají také žádostivost.
Otázka o obrazivosti není ještě vysvětlena, prozkoumati
ji bude nutno později. Některé bytosti kromě toho mají
ještě schopnost měniti místo, jiné mají také myšlení
a rozum, například lidé a snad ještě jiné bytosti téhož
druhu nebo vyššího.
- 20 Jest tedy zjevné, | že pojem duše může býti jeden stej-
ným asi způsobem jako pojem obrazce. Neboť ani tu

obrazec není mimo trojúhelník a tak dále, ani tam duše není mimo uvedené mohutnosti. I u obrazců bude snad možno nalézt jeden obecný pojem, který se sice bude hoditi na všechny, ale přece nebude pro žádný jednotlivý obrazec tvořiti pojem zvláštní. Stejně je tomu i u | zmíněných duší. Proto by bylo směšné hledati obecný 25
pojem u těchto i u jiných věcí, který by pak nebyl zvláštním pojmem pro žádnou tu skutečnou věc, ani by neodpovídal zvláštnímu a jednotlivému druhu, a přitom si nevšímati toho, co je jednotlivé.

Jako u obrazců je tomu i u duše. Vždycky totiž ve vyšším stupni jest v možnosti obsažen | předchozí jak u obrazců, tak u bytostí oduševněných, například v čtyřúhelníku trojúhelník a v mohutnosti vnímací mohutnost vyživovací. A tak je třeba pokaždé zvlášť zkoumati, jaká je duše v každé jednotlivé bytosti, například v rostlině, v člověku nebo ve zvířeti. Ale je třeba také vyšetřiti, proč duše | zachovávají ve stupnici toto pořadí. Zajisté bez 415^a
mohutnosti vyživovací není mohutnosti vnímací; ale v rostlinách mohutnost vyživovací jest bez mohutnosti vnímací. A bez hmatu opět není žádného jiného smyslu, kdežto hmat jest bez ostatních; | neboť mnoho živočichů 5
nemá ani zraku, ani sluchu, ani čichového pocitu. A z bytostí, které mají smyslové vnímání, některé mají schopnost měniti místo, jiné nikoli. Konečně nejméně jich má schopnost rozumového usuzování. Neboť všechny smrtelné bytosti, | které jsou schopny usuzování, mají 10
i všechny ostatní mohutnosti, ale všechny bytosti, které mají ostatní mohutnosti, nemají schopnost usuzování, ba některé nemají ani obrazivosti, kdežto jiné jsou nadány jenom touto. O teoretickém rozumu bude řeč jindy.

Jest tudíž zjevno, že taková úvaha o každé jednotlivosti zvlášť jest nejpřiměřenější i v úvaze o duši.

4. Duše vyživovací

Ten, kdo chce o těch duševních mohutnostech pojed-
 15 návati, musí předně objasniti, | v čem je podstata každé
 jednotlivé z nich, a potom teprve může zkoumati to, co
 s ní souvisí, a ostatní. Má-li se však říci, co je podstatou
 každé, například co jest mohutnost myslící nebo vnímací
 nebo vyživovací, je nutno dříve říci, co jest myšlení
 a vnímání; neboť z hlediska pojmu dříve než mohutnosti
 20 jsou výkony a činnosti. | Je-li to správné a mají-li se dále
 ještě před činnostmi zkoumati jejich předměty, právě
 proto bude asi třeba nejprve o nich promluvíti, totiž
 o potravě a o předmětu vnímání a myšlení.

A tak je nutno pojednati nejdříve o výživě a o plození.
 Neboť vyživovací duši mají také ostatní bytosti, i jest to
 25 první a nejobecnější | mohutnost duše, již se všem bytos-
 tem dostává života. Její činnost se projevuje plozením
 a vyživováním; neboť u živých bytostí, které jsou doko-
 nale vyvinuty a nejsou zakrnělé nebo nevznikly prvoplo-
 zením, jest nejpřirozenější činností, že plodí jinou bytost
 svého druhu, tedy zvíře zvíře, rostlina rostlinu, aby byly
 415^b účastny toho, co je věčné a božské, pokud | mohou. K to-
 muto cíli směřují zajisté všechny bytosti a k tomu je za-
 měřena veškerá jejich přirozená činnost. Ale účel a cíl má
 dvojí smysl, jednak znamená to, k čemu se směřuje, jed-
 nak to, proč se tam směřuje.

Ježto však tyto bytosti svým trváním nemohou býti
 účastny toho, co je věčné a božské, poněvadž nic, co je
 5 pomíjivé, nemůže, | bereme-li v úvahu počet, dále žiti
 jako jedna a tatáž bytost, účastní se toho tak, jak je každé
 možno, jedna ve větší míře, druhá v menší; i žije dále

nikoli sama, nýbrž jakoby sama; počtem to sice není jedna bytost, ale jest jedna druhem.

Duše jest příčinou a počátkem živého těla. Poněvadž to má několikery význam, je třeba poznamenati, že duše je stejně | příčinou v oněch třech rozlišených druzích. 10
 Neboť duše je předně původem pohybu, za druhé účelem a za třetí je také příčinou jako podstata oduševněných těl. Že tedy jako podstata je příčinou, je zjevno. Neboť u všeho jest podstata příčinou bytí, bytím živých bytostí pak je život, a příčinou a počátkem jeho jest duše. Mimoto skutečnost jest uskutečněný pojem a tvar jsoucná v možnosti. | Jest zřejmo, že duše je také příčinou účelnou; 15
 neboť jako činnost rozumu směřuje k nějakému účelu, zrovna tak i příroda, a to je účel a cíl její činnosti. Takovým účelem pak je u živých bytostí duše, a to takovým, že odpovídá přirozenosti; neboť všechna přírodní těla jsou nástrojem duše, a to jak u živočichů, tak i | u rostlin, 20
 poněvadž jejich účelem je duše. Účel pak má dvojí význam, jednak znamená to, k čemu se směřuje, jednak, proč se tam směřuje. Než duše je také původem místního pohybu. Ovšem tato mohutnost není u všech živých bytostí. Na duši je závislá také změna vlastností a růst, neboť vnímání podle mého mínění je jakýsi druh změny vlastnosti, | a nic, co nemá duši, nevnímá. Stejně je to 25
 i s růstem a ubýváním; v ničem totiž není přirozeného ubývání ani přibývání, co se nevyživuje, a nic se nevyživuje, co nemá účasti na životě.

Empedoklés to nesprávně vyložil poznámkou, že prý rostliny rostou dolů, kde se zakořeňují, | protože prý země přirozeně tam tíhne, a nahoru, protože tak se vznáší oheň. Neboť nepojímá správně ani výrazy „dolů“ a „nahoru“; vzhůru a dolů totiž není stejně pro všechny bytos- 416^a

5 ti a pro veškerenstvo, nýbrž tím, čím u živočichů je hlava, jsou u rostlin kořeny, | je-li možno nazývati ústroje různými a stejnými podle jejich výkonů. Kromě toho je otázka, co spojuje oheň a zemi, které tíhnou k protivným směrům. Vždyť se budou od sebe odtrhovati, nebude-li tu něco, co by tomu bránilo; je-li to tu však, je to právě duše, příčina růstu a vyživování.

10 Některí jsou toho názoru, že přirozenost ohně | jest vůbec příčinou vyživování a růstu; neboť, jak prý je zřejmo, jenom ten prý se ze všech těles a z prvků sám živí a roste. Proto prý je možno domnívati se, že i v rostlinách i v živočiších jest tím činitelem. Ovšem, spolupříčinou tu
15 asi nějak jest, ale nikoli příčinou vůbec, kterou je | spíše duše. Neboť oheň roste do nekonečna, pokud je tu hořlavina, kdežto všechno, co je přirozeně utvářeno, má poměrnou mez velikosti a růstu; a to působí duše, nikoli oheň, a spíše tvar než látka.

Ježto pak vyživovací a plodivá duše je jedno a totéž,
20 | je také nutno pojednati především o výživě; neboť touto činností se rozlišuje od ostatních mohutností. Zdá se, že vyživování se děje tak, že protivné je živeno něčím protivným; přece však to nebývá ve všem, nýbrž jen u protiv, kde jedno od druhého má nejen vznik, nýbrž i růst. Neboť mnohdy jeden jev vzniká z druhého, ale
25 není to vždy něco | kolikostního, například stává-li se něco zdravým z chorého. Ale ani u těch protivných jevů, jak se zdá, není jedno potravou druhému stejným způsobem, neboť voda je sice potravou ohni, ale nikoli oheň vodě. A tak se zdá, že u jednoduchých těles zpravidla jedno vyživuje a druhé je živeno.

30 Je tu však jistá nesnáze. Jedni totiž tvrdí, | že stejné je živeno stejným a také jím roste; druzí však, jak jsme se o tom zmínili nahoře, míní, že protivné protivným, ježto

prý stejné stejného nemění, kdežto potrava se mění a stravuje; změna pak se děje vždycky v něco opačného nebo alespoň v něco, co je uprostřed. Mimoto | potrava 35
 bývá měněna od toho, co je živeno, a nikoli toto od | potravy, jako ani stavitel od látky, nýbrž tato od onoho; 416^b
 stavitel jen přechází z nečinnosti v činnost. Jest však rozdíl v tom, rozumí-li se potravou to, čeho se tělu dostává v stavu konečném nebo počátečním. Rozumí-li se tím oboje, potrava nestrávená i strávená, je možno říci o ní oboje; pokud | totiž je nestrávena, živí se protivné protivným, pokud je strávena, stejné stejným. A tak je zřejmo, že obě tvrzení v jistém smyslu jsou správná i nesprávná. 5

Ježto pak nic není živeno, co nemá života, jest asi oduševněné | tělo jako oduševněné to, které jest živeno, takže i výživa náleží k oduševněnému a není jen něčím vedlejším. Je však třeba rozlišovati mezi pojmy „potrava“ a „růst“; pokud totiž oduševněné jest něčím kolikostním, mluvíme o růstu, pokud je tímto zde a podstatou, mluvíme o výživě a potravě. Neboť ta udržuje podstatu, která trvá tak dlouho, dokud ono | jest živeno. Potrava je také 15
 prostředkem, který působí plození a vznik, ale nikoli vznik toho, co jest živeno, nýbrž bytosti, která se živenému podobá; vždyť jeho podstata již tu jest a nikdy nic neplodí samo sebe, nýbrž jenom se udržuje.

A tak tato základní síla duše jest mohutnost, která je schopna udržovati svého nositele jako takového, a potrava přispívá k tomu, aby rozvínoval svou činnost. Proto | nemůže býti, je-li zbaven potravy. Ježto tedy jsou tu 20
 tři činitelé, složka vyživovaná, prostředek vyživování a složka vyživovací, je činitel vyživovací duše prvního stupně, činitel vyživovaný jest její nositel, totiž tělo, a prostředek vyživování jest potrava. A poněvadž je zá-

25 hodno jmenovati všechno podle účelu a cíle, a cílem je
 tu ploditi bytost sobě podobnou, | tedy tato prvotní duše
 jest asi duše plodivá, která je schopna ploditi bytost stej-
 něho druhu. Prostředek vyživování jest dvojí, zrovna
 jako to, čím se řídí loď, jest ruka i kormidlo, to jest něco,
 co hýbe a jest hýbáno, a něco, co jest jen hýbáno. Každá
 potrava pak musí býti stravitelná a to, co trávení působí,
 je teplo. Proto každá oduševněná bytost obsahuje teplo.
 30 Tím je v obryse vysvětlena podstata výživy. Podrob-
 něji o ní pojednati bude třeba později ve zvláštní rozpravě.

5. *Pocitování čili vnímání*

Ježto jsme výklad o tom ukončili, pojednejme obecně
 o vnímání vůbec. Vnímání čili pocitování záleží, jak
 jsme řekli, v trpném pohybu a dráždění; zdá se totiž, že
 35 jest jakýmsi druhem změny vlastnosti. | Tu někteří tvrdí,
 417^a že bývá drážděno jen stejné stejným. | Jak je to možné ne-
 bo nemožné, vyložili jsme v obecné rozpravě o působení
 a trpění. Je však otázka, proč vnímání nevzniká jen ve
 smyslech, proč totiž smysly nevytvorují vjem samy bez
 působení vnějších předmětů, ač je v nich oheň i země
 5 a | ostatní prvky, které ať samy o sobě, ať vzhledem k je-
 jich vlastnostem, jsou obsahem vnímání. Je tudíž zjevno,
 že vnímavost není skutečnou činností, nýbrž jen mohut-
 ností. Je to jako s palivem, které nehoří samo o sobě bez
 zápalné látky; bez ní by se spalovalo samo a nebylo by
 10 potřebí ohně skutečného. Ježto pak | o vnímání mluvíme
 v dvojitým významu – neboť říkáme nejen o tom, co je již
 činné, že slyší a vidí, nýbrž také o tom, co má schopnost
 slyšeti a viděti, i když náhodou spí, tak i smyslu jest asi
 třeba rozuměti v dvojitým významu, jednak ve významu

mohutnosti, jednak činnosti. Stejně pak i vnímání jest jednak mohutnost, jednak činnost.

Nejprve tedy | předpokládejme, že trpěti a býti hýbán 15
jest totéž jako býti činný. Neboť i pohyb je jakýsi druh
činnosti, ovšem nedokonalé, jak jsme vyložili jinde.
Všechno pak přijímá popud a pohyb od toho, co je činné
a působí. Proto je možno, že je drážděno stejným i nestej- 20
ným, jak | jsme řekli nahoře; dokud totiž je drážděno, je
nestejně, jakmile však bylo podrážděno, je stejné.

Je však třeba rozlišiti i pojem možnosti a skutečnosti;
neboť dosud o tom mluvíme jen obecně. Něco se totiž
nazývá vědoucím předně v tom smyslu, jako můžeme
člověka nazývati vědoucím proto, že člověk náleží k by-
tostem vědoucím, to jest k bytostem, které mají vědění,
za druhé však v tom smyslu, | jako již nazýváme vědou- 25
cím toho, kdo zná abecedu. Jeden ani druhý nemá tu
mohutnost stejným způsobem, nýbrž jeden ji má tak, že
jako rod, k němuž náleží, má takové vlastnosti jako lát-
ka, a druhý ji má tak, že chce-li, může přemýšleti, nebrá-
ní-li mu v tom nějaká vnější překážka. Třetí však je ten,
který již přemýšlí a který také skutečně a ve vlastním
smyslu toto určité *A* zná. | Oba první tedy jsou vědoucí 30
z hlediska možnosti a stávají se skutečně vědoucími, ale
jeden tak, že učením v něm nastává změna a často pře-
chází z opačného stavu v jiný, druhý tak, že sice zná po-
čítárství nebo abecedu, | ale není v tom činný, i přechází 417^b
z tohoto stavu v činnost jiným způsobem.

Ale ani význam trpnosti není jednoduchý, nýbrž jed-
nak je to jakýsi druh zániku, působený od opaku, jednak
spíše udržování toho, co je možné, tím, co je skutečně
a jemu podobné, jako vůbec bývá v poměru | možnosti ke 5
skutečnosti. Neboť jestliže někdo, kdo má vědění, pře-
chází ke zkoumání, buď to není změna neboť je to jen

přídavek k němu samému, to jest pro jeho uskutečnění –, anebo je to jiný druh změny. Proto není správné říkati, že se ten, kdo je schopen myšlení, mění, když myslí, jako se také neříká, že se mění stavitel, když staví. A tak | převádí-li se někdo z hlediska myšlení a uvažování ze stavu možnosti ve skutečnost, nemá se to nazývati poučováním, nýbrž označovati jiným výrazem. O tom však, kdo vychází ze stavu možnosti tím, že se učí a nabývá vědění od toho, kdo učí a skutečně ví, nemá se zase říkati, že se mění (jak se říká), anebo by se měly uznávati dva způsoby | změny, jednak přechod v stav zbavenosti, jednak v rozvoj přirozených vlastností a vlastní podstaty.

První změna s vnímající bytostí se děje od ploditele, a jakmile je zplozena, má již nějak vědění a schopnost vnímati. Skutečné vnímání se tu chápe v podobném smyslu, jako nahoře bylo řečeno u přemýšlení; jenom s tím rozdílem, | že u onoho účinkující příčiny činnosti, totiž předmět vidění a slyšení, zrovna jako ostatní předměty vnímání, jsou vně. Důvod toho je v tom, že činnost vnímání směřuje k jednotlivinám, vědění však k obecninám, které jsou jaksi v duši samé. Proto můžeme mysliti, kdykoli chceme, | vnímati však nikoli; neboť k tomu potřebujeme vnímatelného předmětu. Něco podobného je i u věd, které se týkají smyslových předmětů, a to ze stejného důvodu, poněvadž to, co je přístupno smyslovému poznání, náleží k jednotlivinám a k vnějším předmětům.

Než snad se později naskytne vhodná příležitost, abychom to lépe objasnili. Prozatím podotkněme jen tolik, | že se výraz „mohutnost“ nechápe v jediném významu, nýbrž jednou asi tak, jako řekneme-li, že se velitelem vojska může státi hoch, po druhé tak, jako řekneme-li totéž o dospělém muži; a tak je to i s vnímací mohutností. Poněvadž však pro tento rozdíl není zvláštního jména

| a již jsme vyložili, že rozdíl tu jest a jaký, nezbyvá, než 418^a
 abychom užívali výrazů „trpěti“ a „býti měněn“ tak, jako
 by to byly názvy jim vlastní. To, co je schopné vnímati,
 jak jsme řekli, jest v možnosti takové, jaké jest již v sku-
 tečnosti to, co je předmětem vnímání. A tak dokud je
 v stavu trpění, | není mu podobné, ale jakmile zakusilo 5
 jejich působení, zpodobňuje se mu a jest takové jako on.

6. Předměty smyslů

Když pojednáváme o smyslech, musíme u každého
 promluvíti nejprve o jeho předmětech. Ty se rozdělují na
 tři skupiny; u dvou říkáme, že předměty vnímáme samy
 o sobě, u třetí, že to činíme jen mimochodem. | Z prvních 10
 dvou skupin jedna zahrnuje v sobě předměty, jež jsou
 každému smyslu vlastní neboli zvláštní, druhá předmě-
 ty, které jsou obecné neboli společné všem smyslům.
 Vlastním předmětem nazýváme ten, kterého druhým
 smyslem nelze postřehnouti a v němž se nelze mýlití,
 jako například zrak je zaměřen na barvu, sluch na zvuk
 a chuť na to, co chutná, kdežto hmat je zaměřen na větší
 počet různých předmětů. To tedy rozeznává každý jed-
 notlivý smysl, | i nemýlí se v tom, zda něco jest barva 15
 nebo zvuk, nýbrž jen v tom, co je zbarvené nebo kde jest,
 anebo co a kde je to, co vydává zvuk. Takové předměty
 se tudíž nazývají vlastními každému jednotlivému smys-
 lu, společnými pak jsou pohyb, klid, číslo, tvar, velikost.
 Neboť ty nejsou žádnému smyslu vlastní, nýbrž všem
 jsou společné. Pohyb totiž je možno postřehnouti | hma- 20
 tem i zrakem.

Nahodile vnímatelným se nazývá předmět tehdy, když
 například něco bílého jest syn Diarův. Neboť to se po-

střežuje jen mimochodem, ježto to nahodile souvisí s bě-
lostí, kterou postřežujeme. Proto onen předmět nepůso-
bí na smysl jako takový. Ale z předmětů ty, které jsou
o sobě vnímatelné, jsou ony vlastní či zvláštní předměty
25 vnímatelné ve vlastním významu | a jsou takové, že pod-
stata každého smyslu je pro ně přirozeně zařízena.

7. Zrak

To, co je předmětem zraku, nazývá se viditelným. Vi-
ditelná jest předně barva, za druhé něco, co jest možno
sice pojmem určití, ale nemá jména; co tím asi míníme,
ukáže se lépe v dalším zkoumání. Viditelné jest totiž
30 barva. Ta jest na předmětech | o sobě viditelných; tím
„o sobě“ nemyslí se jejich pojem, nýbrž že příčinu vidi-
telnosti mají v sobě.

418^b Každá barva pak jest hybným | činitelem toho, co sku-
tečně jest průhledné, a v tom jest její podstata. Proto také
není bez světla viditelná a každá barva každého předmě-
tu vidí se jen ve světle.

Proto je třeba nejprve vyložiti, co jest světlo. Je to za-
jistě něco průhledného. Průhledným pak nazývám to, co
5 jest | sice viditelné, nikoli však viditelné prostě samo
o sobě, nýbrž účinkem cizí barvy. Takovou vlastnost má
vzduch, voda i mnohá pevná tělesa. Neboť voda je prů-
hledná ne jako voda a vzduch ne jako vzduch, nýbrž pro-
to, že oba tyto živly mají tutéž podstatu jako věčné nebe.
10 | Uskutečněním pak průhledného jako průhledného jest
světlo. Tam, kde je průhledné jen možné, je tma. Světlo
tedy jest jakoby barvou průhledného, kdykoli jest skuteč-
ně průhledné účinkem ohně anebo něčeho takového, jako
jest nebe; neboť i toto má s ohněm něco společného.

Vyložili jsme tedy, co jest průhledné a co jest světlo, že totiž není ani ohněm, ani vůbec | tělesem, ani výronem nějakého tělesa – neboť i takto by bylo nějak tělesem –, nýbrž přítomností ohně nebo něčeho takového v průhledném, neboť dvě tělesa nemohou býti zároveň na témž místě. Světlo, jak se zdá, jest opakem tmy; tma pak jest nepřítomnost této vlastnosti v průhledném; a tak je zjevno, | že naopak přítomnost této vlastnosti jest světlo. Je tedy na omylu Empedoklés a každý jiný, kdo tak učil, když říká, že prý světlo má místní pohyb a že se šíří mezi zemí a oblohou, aniž my toho pozorujeme. Neboť toto mínění odporuje jak zřejmému pojmu věci, tak jevům. V malé | vzdálenosti by totiž pohyb mohl zůstat nepozorován, ale aby se šířil v prostoru, který sahá od východu až k západu, byl by příliš velký požadavek. 15 20 25

Bezbarvé je schopno přijímati barvu, nezvučné zvuk. Bezbarvým pak jest průhledné a neviditelné anebo to, co je stěží viditelné, jako se zdá býti právě to, co je tmavé. Takovým jest také průhledné, | ale nikoli když jest průhledné ve skutečnosti, nýbrž v možnosti; neboť tatáž podstata jest hned tmou, hned světlem. 30

Ale ne všechno jest v světle viditelné, nýbrž jen vlastní barva každé věci. Neboť některé věci se v světle nevidí, v tmě však působí vjem, například tělesa, která se jeví ohnivými a svítícími – není pro ně jednoho jména –, například | houba, roh, rybí hlavy, šupiny a oči; u žádného z nich není viděti zvláštní barvy. Z jaké příčiny však jest je viděti, vyžaduje jiného zkoumání; zatím je tolik zřejmo, že viděné v světle jest barva. Proto jí také bez světla není viděti. Neboť to jest podstatou její jako | barvy, že jest hybnou silou průhledného ve skutečnosti; skutečnost průhledného pak jest světlo. Důkaz toho je zřejmý. Přiloží-li si totiž někdo něco barevného až k očím, nevidí 419^a 5 10

toho; ale barva pohybuje průhledným, například vzduchem, a poněvadž ten je souvislý, bývá jím uváděno
 15 v pohyb | čidlo. Proto nemá pravdu Démokritos, když
 míní, že by mravence bylo zřetelně viděti i na obloze,
 kdyby prostředí bylo prázdné. To je zcela nemožné. Ne-
 boť vidění vzniká tím, že smysl jest drážděn. To však
 20 nemůže činiti jenom viděná barva. Zbývá tedy jen dráž-
 dění | prostředím, takže nutně jest něco uprostřed; kdyby
 toto bylo prázdné, viděli bychom nejen nezřetelně, nýbrž
 neviděli bychom vůbec nic.

Vyložili jsme tedy, proč je barvu viděti jen v světle.
 Oheň však je viděti v obojím, ve tmě i v světle, a to nut-
 25 ně; neboť jím se teprve průhledné stává | průhledným.

A tak je to i u zvuku a u zápachu. Neboť žádný jejich
 předmět nepůsobí vjem tím, že se bezprostředně dotýká
 čidla, nýbrž předměty zápachu a zvuku pohybují prostře-
 30 dím a toto pohybuje oběma čidly. Kdyby se však zvučící
 nebo páchnoucí předmět položil přímo na čidlo, | vjem
 by nezpůsobil. Podobně je tomu i u hmatu a chuti, ač se
 nezdá, že by tomu tak bylo; příčinu toho objasníme poz-
 ději. Prostředím u zvuku jest vzduch, u zápachu něco, co
 nemá jména. Vzduch i voda mají patrně jakousi společ-
 35 nou vlastnost, která jako průhledné jest prostředím bar-
 vč, tak i páchnoucímu v obou | těchto živlech. Neboť se
 zdá, že čichový smysl mají i živočichové žijící ve vodě.
 419^b | Ale člověk a všichni suchozemští živočichové, kteří dý-
 chají, nemohou čichati bez dýchání. Také toho příčina
 bude uvedena později.

8. *Sluch a hlas*

Dále pojednejme především o zvuku a o sluchu. | Zvuk 5
 jest dvojitý; jeden jest skutečný, druhý možný. Neboť
 o některých věcech říkáme, že nemají zvuk, například
 houba a vlna, o jiných však, jako o kovu a o každém před-
 mětě pevném a hladkém, že jej mají, ježto mohou zazvu-
 četi, to jest, že mezi sebou a sluchem mohou způsobiti
 skutečný zvuk. Skutečný zvuk vzniká | vždy nárazem ně- 10
 čeho o něco jiného a v něčem; působí jej úder. Proto ne-
 může vzniknouti zvuk, je-li předmět jen jeden. Neboť
 jeden předmět musí tlouci a druhý musí býti tlučen, a tak
 zvučí to, co jest zvučné, nárazem na něco. Náraz se však
 nikdy neděje bez pohybu.

Ale zvuk, jak jsme řekli, nevzniká | nárazem předmě- 15
 tů jakýchkoli; neboť bavlna při úderu nevydává žádný
 zvuk, ale ovšem kov a všechno, co jest hladké a duté; kov
 zvučí, protože je hladký, duté předměty odrazem po prv-
 ním nárazu dávají více nárazů, ježto vzduch, který v nich
 byl uveden v pohyb, nemůže se dostatí ven.

Mimoto jest slyšeti ve vzduchu a ve vodě, ale ve vodě
 méně. Ale u zvuku není hlavní věcí vzduch ani voda,
 nýbrž je nutno, | aby pevné předměty narážely o sebe 20
 navzájem a o vzduch. A to se děje, kdykoli vzduch po nára-
 zu odolá a nerozptýlí se. Proto také zvučí jen tehdy, když
 je zasažen rychle a prudce; neboť pohyb tlukoucího musí
 předejítí rozptýlení vzduchu, jako například kdyby ně-
 kdo bil do hromady nebo proudu písku, který je v | rych- 25
 lém pohybu.

Ozvěna pak vzniká, když se vzduch jako míč opět od-
 razi od vzduchu soustředěného v nádobě, která jej uza-

vírá a zabraňuje mu rozptýliti se. A zdá se, že ozvěna vzniká vždy, ale nikoli jasná, ježto se u zvuku děje totéž, co u světla; světlo se totiž odráží vždycky | – sice by mimo místa ozářená sluncem nebylo všude světlo, nýbrž tma –, ale neodráží se tak, jak od vody nebo od kovu nebo od nějakého jiného hladkého tělesa, že by totiž dávalo stín, podle něhož určujeme světlo. A správně se říká, že prázdno je hlavní příčinou, že slyšíme. Neboť se zdá, že vzduch je něčím prázdným, a ten působí, | že slyšíme, kdykoli jest souvisle a jednotně uveden v pohyb. Ale poněvadž je pružný, | nezvučí, není-li udeřený předmět hladký; je-li hladký, tu se na tomto povrchu zároveň soustřeďuje; neboť povrch toho, co je hladké, jest něčím jednotným.

Zvučné tedy jest to, co dovede souvisle pohybovati soustředěným vzduchem až k sluchu. Sluch jest se vzduchem úplně srostlý; a poněvadž jest ve vzduchu, tedy jakmile se pohybuje zevnější vzduch, | pohybuje se také vnitřní. Proto živočich neslyší všemi částmi, ani vzduch neproniká všude; neboť oduševněná část, která se tak má pohybovati, nemá všude vzduch. Ovšem vzduch sám o sobě, poněvadž se snadno rozptyluje, je nezvučný; zabraňuje-li se však jeho rozptýlení, jest jeho pohyb zvukem. Jest v uších pevně sevřen, | aby neunikal a aby se dobře postřehovaly všechny rozdíly pohybu. Proto slyšíme i ve vodě, poněvadž voda pro závitý ucha neproniká k uzavřenému vzduchu, ba ani ne do ucha. Stane-li se to však, neslyšíme, jako když se rozbolí bubínek, zrovna jako nevidíme, když se rozbolí blána | na zřítelnici. A také stále znění v uchu, jako v rohu, je známkou toho, zda slyšíme, či ne. Vzduch totiž má v uších stále jakýsi vlastní pohyb; ale zvuk je něčím vnějším a není uchu vlastní. Proto se říká, že prý slyšíme něčím prázdným a znějícím,

ježto slyšíme tím, co v sobě obsahuje uzavřený vzduch.

Co však vlastně | zvučí, tlučené nebo tlukoucí? Snad 20
 obojí, jenom různým způsobem. Neboť zvuk jest pohy-
 bem toho, co se může pohybovati takovým způsobem
 jako předměty, které odskakují od hladkých ploch, když
 byly proti nim hozeny. Než, jak bylo řečeno, zvuk vydá-
 vá ne všechno tlučené a tlukoucí, například když jehla
 narazí na jehlu, | nýbrž je potřebí, aby udeřený předmět 25
 měl rovnou plochu, takže se vzduch, když byl stlačen,
 odráží a chvěje.

Rozdíly zvučných předmětů se projevují v skutečném
 zvuku. Neboť jako není viděti barev bez světla, tak se ani
 bez zvuku nerozezná ostří čili výška a tíže čili hloubka
 zvuku. To se říká přeneseně od | hmatných předmětů. 30
 Ostré totiž pohybuje smyslem v krátké době silně, těžké
 v dlouhé době slabě. Ale vysoký zvuk není rychlý a hlu-
 boký pomalý, nýbrž pocit jejich je takový pro rychlý
 pohyb v jednom případě a pro pomalý pohyb v druhém.
 | Jak se zdá, je tu něco podobného jako u toho, co jest 420^b
 ostré a tupé pro hmat; ostré totiž jako by píchalo, tupé
 jako by strkalo, ježto ono vykonává pohyb v krátké době,
 toto v delší, takže se zdá, že jedno jest rychlé, druhé po-
 malé.

Tolik tedy buď vyloženo o zvuku. | Co se však týče 5
 hlasu, jest to jakýsi druh zvuku oduševněné bytosti. To,
 co je neoduševněné, hlasu nemá; přičítáme mu jej jenom
 podle podobnosti, i říkáme například, že píšťala, lyra
 nebo jiné neživé věci mají rytmus, harmonii a výraznost.
 Je tu podobnost, protože i hlas má takové vlastnosti.
 Také mnozí živočichové nemají | hlasu, například bez- 10
 krevní, a z těch, kteří mají krev, ryby. To je možno dobře
 vysvětliti, ježto zvuk jest druhem pohybu vzduchu. Ry-
 by, které prý mají hlas, jako v Achelóu, vydávají zvuk

spíše žábami anebo něčím jiným podobným. Hlas však jest zvuk živočicha, ale nevydává jej kterákoli jeho část. Protože pak zvuk vzniká vždycky, kdykoli něco naráží
 15 | na něco jiného a v něčem, čímž jest vzduch, přirozeně jen ty bytosti mohou míti hlas, které přijímají vzduch. Vždyť vdechovaného vzduchu sama příroda používá k dvěma výkonům, jako jazyka pro chuť a řeč, z čehož
 20 | chuť je nutná – proto ji má většina tvorů –, kdežto řeč | je prospěšná dokonalejšímu životu, a tak i dechu používá jednak jako nutného prostředku pro ochlazení vnitřní teploty – důvod toho bude vyložen jinde –, jednak pro vznik hlasu, aby byl umožněn dokonalejší život.

Ústrojím dechu jest hrdlo a pak plíce, jímž ono slouží; touto částí se dostává suchozemským živočichům více
 25 | tepla než ostatním. Dechu potřebuje i nejbližší okolí srdce. Proto je nutno, aby dýcháním vcházel vzduch. A tak hlas jest náraz vdechovaného vzduchu o takzvanou průdušnici, který vychází od duše, jež působí v těchto částech. Neboť, jak bylo řečeno, není každý zvuk živočicha hlasem | – vždyť i jazykem jest možno způsobiti
 30 | zvuk, jak to bývá při kašli –, nýbrž jest potřebí, aby to, co ten náraz působí, bylo oduševněné a aby bylo vedeno představou. Neboť hlas jest zvuk, který má nějaký význam a nevzniká prostě tím, že se vzduch vydechuje, jako
 421* | když se kašle, | nýbrž tím, že vzduch, který je v průdušnici, na ni naráží. Důkazem toho jest, že nemůžeme mluvíti, když vdechujeme a vydechujeme, nýbrž jen tehdy, když dech zadržujeme. Neboť pak je možno vzduchem vyvolati pohyb. Tak je také zřejmo, proč ryby nemají
 5 | hlas. Nemají totiž průdušnici a toto | ústrojí nemají, poněvadž nepřijímají vzduchu a nedýchají. Vysvětlení tohoto jevu však náleží jinému zkoumání.

9. Čich

Co se týče čichu a jeho předmětů, vysvětlení je méně snadné než u smyslů, o kterých jsme mluvili. Neboť co vlastně čich jest, není tak jasné jako u zvuku nebo u barvy. Příčina toho jest v tom, že tento smysl není u nás | dosti jemný, nýbrž je méně vyvinut než u mnohých 10 živočichů. Člověk zajisté má špatný čichový smysl a nečichá nic bez nelibosti nebo libosti, ježto právě toto jeho ústrojí není dost jemné. Je možno domnívati se, že také živočichové tuhých očí zrovna tak nedostatečně pociťují barvy a že rozdíly barev jsou jim | zřejmě jen potud, 15 pokud v nich budí strach, nebo nebudí. A tak je i s čichem u lidského pokolení. Zdá se totiž, že je tu obdoba s chutí a že i druhy chuti odpovídají druhům zápachů. Ale chuť máme jemnější, ježto jest jakýmsi druhem hmatu a ten je u | člověka smyslem nejjemnějším; neboť v ostatních se 20 nevyrovná mnohým živočichům, hmatem však daleko předčí ostatní. Proto je také ze živočichů rozumově nejzdatnější. Důkazem toho jest, že se podle tohoto smyslu a podle žádného jiného rozlišují lidé schopní a neschopní. | Neboť lidé tuhého těla bývají duševně nenadaní, lidé 25 měkkého těla nadaní.

Jako chuť jest jednak sladká, jednak hořká, tak i zápachy. Ale kdežto mnohé věci mají podobny zápach a chuť, myslím například příjemnou vůni a sladkou chuť, u jiných je tomu naopak. Podobně jest i | zápach štiplavý, 30 hořký, kyselý a mastný. Ale poněvadž zápachy, jak jsme řekli, nejsou tak docela určité jako druhy chuti, dostaly jméno | od těchto podle podobnosti předmětů. Tak vůně 421^b sladká byla nazvána po šafránu a medu, štiplavá po mate-

řídoušce a podobných věcech. Zrovna tak je tomu u ostatních zápachů.

Jako se ze smyslů jeden, sluch, vztahuje zároveň na slyšitelné | a neslyšitelné, a druhý, to jest zrak, na viditelné a neviditelné, tak se čich vztahuje na to, co lze a nelze čichati. To, co nelze čichati, buď vůbec nemůže míti zápachu nebo jej má jen nepatrný a slabý. Podobně se mluví také o tom, co nemá chuti.

Také čichání se děje prostředím, jako je vzduch nebo voda; | neboť se zdá, že i zvířata žijící ve vodě, ať mají krev nebo nemají, pociťují zápachy stejně jako zvířata žijící ve vzduchu. Neboť některá z nich již zdaleka se ženou za potravou, když ji zvětrí. Proto vzniká otázka, zda všechno čichá stejně, ježto například člověk čichá jen tehdy, když vdechuje, kdežto když nevdechuje, | nýbrž vydechuje nebo dech zadržuje, nečichá ani zdaleka, ani zblízka, ba ani tehdy ne, kdyby se předmět vložil do nosu. Ovšem úkaz, že předmět, položí-li se bezprostředně na čidlo, nebudí pocitu, vyskytuje se společně u všech bytostí. Ale zvláštností lidí jest, že nic necítí bez vdechnutí. To dokazuje pokus. Proto | zvířata bez krve, ježto nedýchají, měla by kromě uznávaných smyslů míti ještě nějaký jiný smysl. Ale je to nemožné, jestliže jinak skutečně mají čichový pocit; neboť čich jest právě pocit toho, co lze čichati, ať již nepříjemně zapáchá nebo příjemně voní. Mimoto jim patrně také škodí tytéž silné zápachy jako člověku, například zápach asfaltu, | síry a jiných takových látek. Tedy nutně čichají, aniž při tom dýchají. Zdá se však, že toto čidlo se u člověka liší od čidla jiných živých bytostí asi tak jako jeho oči od očí zvířat s tuhýma očima. Neboť jeho oči za chránítka a jakoby za pokrývku mají víčka a | nevidí, nepohne-li jimi

a nerozevře-li jich; zvířata tuhých očí však nic takového nemají, nýbrž předměty vidí přímo v průhlednu. Tak tedy i ústrojí čichu, | jako oko, je u některých tvorů nepokryté, kdežto u těch, kteří vdechují vzduch, má obal, který se dýcháním odhrnuje, ježto se žilky a póry rozšiřují; k | čichu totiž je potřebí dýchání, a to je ve vodě nemožné. Jako totiž předmětem chuti jest vlhké, tak čichu suché a tomu je také přizpůsoben ústroj čichu. 422^a 5

10. Chut'

Předmětem chuti jest cosi hmatného, a to je příčinou, proč se nepocít'uje prostředím cizího tělesa. | Neboť ani u hmatu toho není. Dále předmět chuti, tedy chutnatelné, jest ve vlhku jako ve své látce, a to je cosi hmatného. Proto i kdybychom byli ve vodě a hodilo se tam něco sladkého, ucítili bychom je, ale tento pocit by nenastal nějakým prostředím, nýbrž tím, že se sladké smíchá s vodou, jako bývá u nápoje. Ale barvu | bývá viděti nikoli tímto způsobem, to jest nikoli proto, že nastalo smíchání nebo výron. Něčeho takového tedy, jako je prostředí, tu není; ale jako předmětem zraku je barva, tak předmětem chuti je chutnatelné. Nic však nepůsobí pocit chuti bez vlhka, nýbrž je tu ve skutečnosti nebo v možnosti vlhko, jako například slané, které se samo snadno rozpouští a zároveň také navlhčuje jazyk. 10 15

Zrak je zaměřen na viditelné i neviditelné – tma jest zajisté neviditelná, ale zrak i tu rozeznává –, dále na to, co jest příliš jasné – neboť i to jest neviditelné, ač jinak než tma. Podobně sluch je zaměřen na zvuk i ticho, z nichž onen jest slyšitelný, toto neslyšitelné, a také na 20

25 silný zvuk, | jako zrak na jasné světlo – neboť jako slabý
zvuk jest neslyšitelný, tak v jisté míře i silný a ohlušující. Neviditelným se pak nazývá někdy to, co vůbec není
viděti, jako se jinde mluvívá o nemožném, jindy však to,
v čem přirozeně daná možnost není uskutečněna anebo
jenom nedokonale, jako se krátkonohá břehule nazývá
30 beznohou a ovoce bezjádrým. Tak tedy i chuť je zaměřena
na chutnatelné | a nechutnatelné, čímž je to, co má nepatrnou a slabou příchut', anebo to, co chuť ničí.

Původ chuti jest, jak se zdá, v tom, co jest pitné a nepitné. Neboť oboje jest jaksi předmětem chuti, ale jedno má účinek jen slabý anebo takový, že smyslu chuti škodí, druhé má přirozenou chuť. Pitné pak je předmětem chuti a zároveň i hmatu.

42^b Ježto chutnatelné jest vlhké, | nesmí jeho ústrojí býti ani skutečně vlhké, ani navlhčení neschopné. Neboť chuť bývá jaksi drážděna od chutnatelného jako takového. Jest tedy nutno, aby ústrojí chuti, které sice bez poškození může býti navlhčeno, ale o sobě není vlhké, při | chutnání bylo navlhčeno. Známkou toho jest, že jazyk nemůže býti ani příliš suchý, ani zcela vlhký, má-li pociťovati; neboť v tomto případě nastává dotyk s vlhkostí, která je mu blíže, zrovna jako když někdo ochutná nejprve něco ostrého a potom něco jiného, anebo jako nemocným se zdá všechno hořkým, ježto jazyk, jímž ochutnávají, jest
10 pln takové | šťávy.

Druhy chuti jsou jako u barev jednak prosté protivy, například sladké a hořké, jednak ty, které s nimi souvisí, to jest masné a slané; uprostřed nich je štiplavé, trpké,
15 kyselé a ostré. To jsou asi, jak se zdá, druhy chuti. | A tak chuť jest to, co v možnosti má tyto určité vlastnosti, ale předmět chuti jest to, co jí uskutečňuje.

11. *Hmat*

Co se týče hmatného, jest tomu zrovna tak jako s hmatem. Neboť není-li hmat jedním smyslem, nýbrž obsahuje více smyslů, nutně je také více hmatných předmětů. Jest pak otázka, je-li hmatových smyslů více, | či jen jeden, a co je čidlem hmatu, zdali je to maso a u ostatních živočichů něco jemu podobného, či toto jest jen prostředím a je-li vlastní čidlo něco jiného, co je uvnitř. 20

Zdá se totiž, že každý smysl má jen jednu protivu, například zrak bílé a černé, sluch výšku a | hloubku, chuť 25
hořké a sladké; hmat však má protiv více, jako teplé a studené, suché a vlhké, tvrdé a měkké a podobně. Jakési vysvětlení této obtíže jest sice v tom, že také u ostatních smyslů jest více protiv, například u zvuku jest | ne- 30
jen výška a hloubka, nýbrž také síla a slabost, jemnost a drsnost hlasu apod. A také u barvy jsou takové a jiné rozdíly. Ale tím není ještě objasněno, co si máme mysliti tou jednou podmínkou, jako jest u sluchu zvuk.

Ani nelze, jak se zdá, rozhodnouti jen podle toho, že pocit vzniká zároveň s dotykem, zda jeho čidlo jest uvnitř, nebo není. Neboť | kdyby někdo maso potáhl třeba umělou blanou, ta by stejně hned po dotyku ohlásila 423^a
pocit; a přece je zřejmo, že v ní | čidlo není. Ba dokonce 5
pocit by pronikl ještě rychleji, kdyby blána přirostla. Proto se zdá, že u této části těla, totiž u masa, je tomu tak, jako kdyby kolem nás byl přirostlý vzduch; tu bychom měli za to, že zvuk i barvu i zápach pociťujeme jediným 10
čidlem a že zrak, sluch i | čich jsou jaksi jedním smyslem. Takto však prostředí, které zprostředkuje pohyby, jest zřejmě od nás oddělitelno, i uznává se, že tato jme-

novaná čidla jsou různá. Ale u hmatu to teď ještě zřejmě není. Neboť tělo, jež tvoří prostředí, nemůže se skládati jen ze vzduchu a z vody, ježto je nutně něčím pevným. Zbývá tedy jen, že jest směs z těchto látek a ze země, a takové složení má právě maso a | to, co mu odpovídá. Z toho nutně vyplývá, že i tělo jest přirostlé prostředí hmatu, které zprostředkuje pocity, a to různé. Že různé, dokazuje hmat na jazyku; neboť tento touž částí pociťuje jak všechny předměty hmatu, tak chuti. Kdyby tedy i ostatní maso pociťovalo chuť, mohlo by se zdáti, | že chuť a hmat jsou jeden a týž smysl; ale jsou to smysly dva, ježto nelze obrátiti větu: Tam, kde je chuť, jest i hmat.

Jiná obtíž vyplývá z předpokladu, že každé těleso má hloubku, která tvoří jeho třetí rozměr a že dvě tělesa, mezi nimiž je třetí, nemohou se spolu dotýkati. Vlhké pak, a rovněž i vzdušné, není bez tělesa, | nýbrž nutně jest buď vodou anebo ji obsahuje. Dotýkají-li se však dvě tělesa ve vodě, jejichž krajní plochy tedy nejsou suché, jest mezi nimi nutně voda, jíž styčné body jsou obklíčeny. Je-li to však pravda, nemůže se ve vodě dotýkati jedno těleso druhého. Stejně tak ani ve vzduchu – neboť vzduch se má k tomu, | co jest v něm, podobně jako voda k tomu, co je ve vodě, jenže snadněji přehlédneme, zda se tělesa ve vzduchu dotýkají, právě tak, jak se to stává vzhledem k vodě živočichům, kteří žijí ve vodě. | Tu bychom se tedy mohli tázati, zda se postup u všech smyslových pocitů děje stejně, či u jednoho tak, u druhého však jinak, jako se dnes míní, že chuť a hmatový pocit vznikají bezprostředním dotykem, kdežto ostatní pocity působením zdáli. Ale není tomu tak, nýbrž i tvrdé a měkké | pociťujeme čímsi druhým právě tak jako zvučné, viditelné a páchnoucí, jenom s tím rozdílem, že toto zdáli,

ono zblízka. Proto toho ani nepozorujeme. Ačkoli vskutku pociťujeme všechno prostředím, přece toho nepozorujeme u předmětů hmatu. Teď, kdy jsme ve vodě a ve vzduchu, vede se nám právě tak, jako kdybychom všechny předměty, jak jsme již nahoře řekli, pociťovali skrze blánu, | aniž bychom věděli, že tu jest; domníváme se totiž nyní, že se věci bezprostředně dotýkáme a že nic není uprostřed. Než přece se hmatné liší od viditelného a zvučného tím, že viditelné pociťujeme účinkem prostředí na nás, hmatné však nikoli účinkem prostředí, | nýbrž spolu s prostředím, jako například byli- 10
rani skrze štít; neranil ho udeřený štít, nýbrž oba byli zasaženi zároveň. 15

Vůbec se podobá, že poměr masa i jazyka k jejich smyslu jest tentýž, jako jest poměr vzduchu a vody k zraku, sluchu a čichu. | Kdykoli se předmětu dotýká čidlo samo, nevznikne pocit ani zde, ani tam, například když se nějaké bílé těleso položí na povrch oka. Z toho také vyplývá, že hmatové ústrojí jest uvnitř. Neboť jen za tohoto předpokladu jest postup zde zrovna takový jako u ostatních smyslů. Položí-li se totiž předměty až na čidlo, | nevnímáme jich. Ale vnímáme předměty, když se položí na maso. Tedy maso jest prostředím hmatu. 20
25

Předmětem hmatu tedy jsou různé vlastnosti tělesa jako tělesa, myslím vlastnosti, jimiž se rozlišují prvky, teplo a studeno, sucho a mokro, o kterých jsme pojednali dříve v rozpravě o prvcích. Čidlo | pro tyto vlastnosti, schopné hmatu, a v němž vlastně smysl, zvaný hmatem, sídlí, jest ta část těla, která jest v možnosti taková jako ony. Neboť pociťování | čili vnímání jest jakýsi druh trpnosti. Proto to, co jest činné a jest samo skutečností, činí takovým to, co jest jím v možnosti. Z toho důvodu nepo- 30
424^a

ciťujeme to, co jest stejně teplé a studené nebo tvrdé a měkké, nýbrž jenom větší a menší rozdíly, ježto smysl
 5 jest jakýsi střed mezi | protívami vnímatelných předmětů. Proto také může rozeznávati vnímatelné předměty. Vždyť střed se hodí za rozhodčího; neboť vzhledem ke každé krajnosti jest jednou nebo druhou z nich. A jako to, co má vnímati bílé a černé, nesmí býti ve skutečnosti žádným z obou, ale co do možnosti musí býti obojím – a tak je tomu i u ostatních smyslů –, tak ani
 10 u | hmatu to nesmí býti ani teplé, ani studené.

Dále, jako se zrak vztahuje nějak k viditelnému i neviditelnému a stejně i ostatní smysly k příslušným protívám, tak se i hmat vztahuje k hmatnému i nehmatnému. Nehmatné pak jest jednak to, co na hmatový smysl činí dojem příliš slabý, jako je například u vzduchu, jednak to, co jest pro hmat příliš silné, jako všechno to, co má na
 15 hmat | škodlivý účinek.

Tak jsme tedy v obryse pojednali o jednotlivých smyslech.

12. Podstata pocitování čili vnímání

Každý smyslový pocit čili vjem jest třeba vůbec pojímati tak, že smysl jest schopnost přijímati smyslové tvary bez látky, jako vosk přijímá znak prstenu bez železa | nebo zlata, totiž tak, že sice přijímá zlatý nebo
 20 železný znak, ale nikoli pokud je to zlato nebo železo. Podobně také smysl, zaměřený na jednotlivý předmět, bývá drážděn od toho, co má barvu nebo chuť anebo zvuk, ale nikoli pokud se nazývá jednotlivinou, nýbrž pokud má určité vlastnosti, a to v správném poměru.

A ústrojí, | v němž jest taková schopnost, jest vlastní čidlo. Se smyslem sice tvoří jednotu, ale jejich podstata je různá. Neboť jinak by to, co vnímá, bylo tělesem. Ale ani vnímavost, ani smysl není tělesem, nýbrž jest určitým vztahem a mohutností onoho. 25

Odtud si také vysvětlíme, proč vlastně příliš silné dojmy poškozují čidla. | Je-li totiž pohyb čidla příliš prudký, ruší se poměr, na kterém se, jak bylo řečeno, zakládá pocit, právě tak jako zaniká souzvuk tónů, když úder na strunu je přílišný. 30

Z toho je také patrné, proč rostliny nevnímají, ač mají nějakou duševní složku a přijímají účinek hmatných předmětů, ježto se také ochlazují | a zahřívají. Příčina 424^b toho jest v tom, že nemají střediska, ani takové základní mohutnosti, která by byla schopna přijímatí tvary vnímatelných předmětů, nýbrž že podléhají jen účinku tvaru spolu s látkou.

Jest však otázka, zda zápachem bývá drážděno to, co nemůže čichati, nebo barvou to, co | nemůže viděti, a podobně je tomu u ostatních popudů. Je-li čichatelné zápach, tedy zápach, působí-li něco, působí čichání. A tak to, co nemůže čichati, nemůže ani zápachem býti drážděno, a to, co může, tedy jen potud, pokud jest schopno pocitu. A tak je tomu i u ostatních smyslů. 5

To vysvítá zároveň i z úvahy další. | Na tělesa nepůsobí ani světlo nebo tma, ani zvuk, ani zápachy, nýbrž působí to, v čem ty vlastnosti jsou, jako například vzduch s hromem tříští strom. Ale působí na ně to, co je hmatné a chutnatelné. Neboť od čeho by jinak neoduševněné věci přijímaly účinky a změny? A neúčinkují také ony vlastnosti? Zajisté, jenže ne každé těleso jest schopné přijímatí účinek zápachu nebo | vzduchu, a ta, která mu 15

O DUŠI

podléhají, bývají neomezená a netrvají, jako například vzduch; ten totiž páchne proto, že podlehl účinku, který na něj působil. Co jest tedy čich ještě kromě přijatého účinku? Zajisté znamená ještě také vnímání, kdežto vzduch, sotva podlehne účinku, ihned se stává jen předmětem vnímání.

KNIHA TŘETÍ

POČET SMYSLŮ. VYŠŠÍ DUŠEVNÍ MOHUTNOSTI. VÝZNAM HMATU

1. Počet smyslů. Vnímání obecných vlastností

Že kromě pěti smyslů – myslím zrak, sluch, čich, chuť 22
a hmat – není jiného smyslu, je možno přesvědčiti se asi
z této úvahy. Předpokládáme, že všechno, čeho vjem
nám zprostředkuje hmat, také | skutečně vnímáme – ne- 25
boť všechny vlastnosti hmatného jako hmatného jsou pro
nás vnímatelné hmatem – a že by nám nutně chybělo také
nějaké čidlo, kdyby nám chyběl nějaký smysl. Potom jest
všechno, co vnímáme | bezprostředním dotykem, vníma- 30
telné hmatem, který právě máme, co však pociťujeme
prostředím a nikoli bezprostředním dotykem, jest vníma-
telné skrze jednoduché látky, jimiž míním například
vzduch nebo vodu. A to se děje takto. Jestliže více před-
mětů různého druhu jest vnímatelno jedním z těchto jed-
noduchých látek, tedy ten, kdo má čidlo odpovídající té
látce, jest nutně vnímavý pro dva různé předměty – na-
příklad vzduch zprostředkuje zvuk i barvu, je-li to čidlo
ze vzduchu. Je-li však tentýž předmět zprostředkován
více látkami, | například barva jednak vzduchem a jed- 425

nak vodou – obojí jest totiž průhledné –, tedy ten, kdo má jen jednu z obou látek, přece jen bude vnímati všechno, co lze vnímati obojím. Vzduch a voda však jsou jediné látky, z nichž se čidla skládají – zřítelnice totiž je z vody, sluch | ze vzduchu, čich z obou. Ale oheň není buď v žádném, anebo jest společný všem čidlům – ježto bez tepla žádný smysl není citlivý. Země buď není v žádném čidle nebo jest nejvýše v hmatu smíchána zvláštním způsobem. Odtud vyplývá, že asi není jiného čidla kromě těch, která jsou z vody a ze vzduchu. Tato právě mají někteří živočichové. Všechny smysly tedy mají živočichové, | kteří nejsou nedokonalí nebo zakrnělí. Neboť se zdá, že i krtek má oči pod kůží. Není-li tedy nějakého jiného těla nebo nějaké vlastnosti, jíž není u žádného z pozemských těl, pak v tomto výčtu smyslů nechybí žádný.

Ale nějaké zvláštní čidlo nemůže býti ani pro společné nebo i obecné vlastnosti věcí, | jako pro pohyb a klid, pro tvar a velikost, číslo a jednotku, které vnímáme spíše také jednotlivými smysly mimochodem. Všechny tyto vlastnosti totiž postřehujeme podle pohybu, například velikost; proto také tvar, neboť tvar jest jakousi velikostí. Klidné však poznáváme podle toho, že se nepohybuje, číslo podle přerušení souvislosti a podle jednotlivých zvláštních pocitů, protože každý | smysl vnímá jedno. A tak jest zřejmo, že pro každou tuto vlastnost, například pro pohyb, nemůže býti zvláštní smysl. Neboť by to pak bylo právě tak, jako když nyní zrakem vnímáme něco sladkého. To proto, že máme smysly pro obě ty jakosti, jimiž také obě spolu postřehujeme, když se setkají. Kdyby tomu tak nebylo, postřehovali bychom je jen | mimochodem, jako například u Kleónova syna nepostřehujeme, že jest Kleónovým synem, nýbrž že jest bílý; že je to

Kleónův syn, jest jen nahodilou vlastností. Ale o společných vlastnostech máme již vjem všem smyslům společný, a to nikoli nahodilý. Není tedy pro ně žádného zvláštního smyslu. Sice bychom je postřežovali jen tak, jak jsme řekli (že vidíme Kleónova syna). | Předměty jednotlivým smyslům zvláštní však jiné smysly navzájem vnímají mimochodem, nikoli pokud jsou o sobě, nýbrž jako jeden, jestliže | se vjem vztahuje současně na tentýž předmět, například vnímáme-li, že žluč je hořká a žlutá. Neboť zřejmě nenáleží jen jednomu z těch dvou smyslů říci, že obě vlastnosti jsou tu spojeny. Proto jest také možno mýliti se tu a domnívati se, že je to žluč, je-li něco žluté.

Jest však možno tázati se, proč máme více smyslů | a proč nemáme jen jeden. Patrně proto, aby se lépe poznávaly vlastnosti průvodní a společné, jako pohyb, velikost nebo počet. Neboť kdyby byl jenom zrak a byl zaměřen jen na bílé, podléhali bychom více klamu a mohlo by se zdáti, že všechno jest stejné, když barva a velikost se spolu stále provázejí. Takto však, ježto se společné vlastnosti vyskytují i na předmětech jiného smyslu, | zřejmě vysvítá, že každá z nich je něco jiného.

2. Společný smysl

Ježto pocítujeme, že vidíme a slyšíme, nutně pocítujeme buď zrakem, že vidí, anebo jiným smyslem. Ale v prvním případě tentýž smysl by byl zaměřen jak na vidění, tak na jeho předmět, totiž na barvu. Pak tedy pro jeden a týž předmět budou buď smysly dva, | anebo by zrak sám sobě byl předmětem. V druhém případě, kdyby smysl pro zrak byl jiný, muselo by se jíti do nekoneč-

na, nebo by některý smysl musel mítí předmětem sám sebe. Proto tuto schopnost musíme přisouditi již prvnímu smyslu.

Ale je tu jistá obtíž. Je-li totiž vnímati zrakem tolik jako viděti a vidí-li se barva anebo to, co ji má, nutně by, má-li se viděti to, co vidí, toto první vidoucí muselo mítí také barvu. | Jest tedy zřejmo, že zrakové vnímání není jen jedna činnost; vždyť i když nehledíme, soudíme o tmě a o světle, jen ne stejně. Mimoto v jistém smyslu je zbarveno také vidoucí. Neboť čidlo jest schopné přijímati pokaždé předmět vnímání, ale bez látky. Proto v čidlech zůstávají dojmy a představy, i když předměty jsou odstraněny.

25 Skutečná činnost vnímatelného předmětu i smyslu jest již jakási vazba myšlenek jakoby v jednotu, jak tím, že například skutečný zvuk a skutečný sluch jsou jedno. Neboť jest sice možno mítí sluch, a přece neslyšeti, jako také to, co může zvučeti, ne vždy zvučí. Kdykoli však to, co může slyšeti, skutečně slyší, a kdykoli to, co může 30 zvučeti, skutečně zvučí, | pak se zároveň dostavuje skutečný sluch a skutečný zvuk, | z čehož jedno je možno nazvati slyšením čili pocitem zvuku a druhé zvučením čili působením zvuku. Ježto pak pohyb, jak ve smyslu činnosti, tak ve smyslu trpnosti, jest v tom, na co se působí, nutně také skutečný zvuk a skutečný sluch jest ve sluchu jako mohutnosti. Neboť působnost složky činné a hybné 5 | se rozvíjí v složce trpné. Proto se také to, co pohybuje, 9 nemusí pohybovati. Neboť jako činnost a trpnost jest v trpném a nikoli v činném, tak také skutečnost neboli skutečná činnost vnímatelného předmětu a vnímavého 6 podmětu jest ve vnímavosti. Skutečností pak toho, co může zvučeti, jest zvuk neboli zvučení, skutečností toho,

co jest schopno slyšeti, jest sluch neboli slyšení. A totéž je i u ostatních smyslů a jejich předmětů. Ale | u některých má obojí své jméno, jako například zvučení a slyšení, u jiných je jedno bezejmenné. Tak viděním se nazývá skutečná činnost zraku, činnost barvy však jména nemá; chutí se nazývá skutečná činnost | chuti, kdežto činnost chutnatelného je beze jména. 12 15

Ježto tedy skutečnost neboli skutečná činnost vnímaného předmětu a vnímajícího smyslu jest jedno, ač jejich podstata jest různá, nutně zároveň zaniká i trvá sluch a zvuk, jsou-li pojaty jako skutečnost, a zrovna tak i chuť a chuťový pocit a tak dále, nikoli však, jsou-li pojaty z hlediska možnosti. | O tom nesoudili správně dřívější fyziologové, když mínili, že bílé nebo černé není ničím bez zraku, nebo chutnatelné bez chuti. Totiž, jednak měli pravdu, jednak neměli. Neboť ježto se vnímající smysl a vnímatelný předmět chápou z dvojího hlediska, jednou z hlediska možnosti a po druhé z hlediska skutečnosti, | má do sebe něco jejich mínění, myslíme-li na hledisko poslední, nikoli však na první. Ale oni bez rozdílu mluvili o věcech rozdílných. 20 25

Je-li hlas druhem souzvuku a je-li hlas i sluch jedno a jinak zase nejsou jedno, a záleží-li souzvuk v jakémsi poměru, nutně v nějakém poměru záleží i sluch. | A proto na sluch škodlivě působí každý nadbytek výšky i hloubky. Podobně také na chuť působí její předměty | a příliš jasná nebo tmavá barva škodí zraku a čichu příliš silný zápach, ať jest sladký nebo ostrý, poněvadž vjem záleží v určitém poměru. Z tohoto důvodu působí příjemně čisté a nesmíchané, když se uvede v jistý poměr, | například ostré, sladké nebo slané; neboť potom jest to libé. 30 426 5
A vůbec souzvukem jest spíše směs než to, co jest vyso-

ké nebo hluboké. U hmatu to platí o tom, co je ohřáté a ochlazené. Smysl jest určitý poměr, kdežto nadbytek bolí nebo hubí.

10 Každý smysl tedy, který jest ve svém čidle jako takovém, má svůj příslušný předmět | a rozeznává různé vlastnosti tohoto předmětu, jako například zrak bílé a černé, chuť sladké a hořké. Podobně je tomu i u ostatních smyslů. Ježto však rozeznáváme bílé nebo sladké a vůbec všechny předměty smyslů navzájem, je otázka, čím vlastně pociťujeme, že se od sebe liší. Zajisté nutně
15 | smyslem; neboť jsou to smyslové předměty. Z toho také vyplývá, že maso není posledním čidlem; sice by pak rozeznávající smysl musel rozlišovati předmět tím, že by se ho dotýkal. Ani nemůžeme různými smysly rozeznávati, že sladké je něco jiného než bílé, nýbrž obojí nutně může býti poznáváno jenom něčím jedním. Jinak by jejich různost byla zřejmá i tehdy, kdybych já pociťoval jedno a ty
20 druhé. | Jest tedy třeba, aby jeden smysl řekl, že se oboje různí, že se totiž různí sladké od bílého. A tak, ježto mluví jeden podmět, myslí a vnímá zrovna tak, jak mluví.

1 | jest zjevno, že je nemožno různými smysly rozeznávati různé předměty. Z další úvahy vysvítá, že to není možno ani v různé době. Jako je to jeden podmět, | který praví, že se dobré a špatné různí, tak ani doba není bezvýznamnou okolností, nýbrž výpověď o tom, že se to oboje různí, platí jen pro dobu té výpovědi. Myslím to tak, že sice nyní mohu říci, že se něco různí, aniž však tím říkám, že se právě nyní různí. Ale smysl tak nesoudí, nýbrž praví nyní, že nyní tak jest, tedy oboje zároveň. A tak jest nerozdělený podmět v nerozdělené době.

10 Ale jest nemožno, | aby se jedna a táž věc pohybovala v stejnou dobu opačnými pohyby, ježto je sama nerozdě-

lená a v nerozdělené době. Je-li totiž něco sladké, hýbe 427^a
 smyslem nebo myšlením tímto určitým způsobem, | je-li
 hořké, ve směru opačném, a je-li bílé, tedy zase jinak.
 Jest tedy to, co toto všechno rozeznává, jednotné a nedíl-
 ně dobou i počtem, pojmem však jest rozdělený? Pak by
 snad jednak jako podmět rozdělený, jednak jako neroz- 5
 dělený vnímal různé předměty; | totiž co do pojmu by byl
 rozdělený, co do místa a počtu však nerozdělený. Či to
 není možno? Neboť v možnosti tentýž a nerozdělený
 podmět je schopen přijímati v sebe protivy, nikoli však
 ve skutečnosti, nýbrž rozděluje se činností a nemůže pak
 býti zároveň bílý i černý, takže rovněž nemůže v sebe
 přijímati ani příslušných tvarů, je-li právě toto vnímáním 10
 a myšlením. | Spíše je to jako s bodem, který tu někteří
 uvádějí, jenž také není či jest rozdělený potud, pokud
 značí jedno či dvě. Pokud tedy rozeznávající smysl je
 nerozdělený, jest jednotný a činný současně, pokud však
 je rozdělený, není jednotný. Neboť užívá téže značky
 současně dvakrát. Pokud tedy užívá konečného bodu za
 značky dvě, rozeznává dvoje, a to rozdělené, poněvadž
 jest rozdělen; pokud však ho užívá jen za jednu, tvoří
 také jednotu a jest činný zároveň.

Tak tedy jest objasněn počátek, o němž říkáme, že ži- 15
 vočích jest jím uschopněn vnímati.

3. *Obrazivost*

Ježto se duše určuje hlavně dvěma znaky, jednak míst- 20
 ním pohybem, jednak myšlením, rozeznáváním a vnímá-
 ním, může se zdáti, že i myšlení a poznávání | jest jaksi
 vnímáním – neboť duše oběma těmito činnostmi roze-

znává a poznává něco z toho, co jest. Alespoň staří míní, že poznávání jest totéž co vnímání, jak se vyjádřil také Empedoklés:

Z toho, co dáno jest, zajisté vzrůstá důmysl lidí.

A na jiném místě praví:

25 ... *proto též stále myšlenky jejich se | mění ...*

A totéž vyjadřuje i výrok Homérův:

Takový zajisté duch jest ...

Všichni tito mužové se domnívají, že myšlení jest něco tělesného zrovna tak jako vnímání, a jak jsme vyložili již na počátku této rozpravy, že stejné se vnímá i poznává 427^b stejným. Ale potom by měli zároveň | mluvit také o klamu, neboť ten jest živým bytostem vlastnější a v něm duše prožije většinu svého života. Proto, jak někteří praví, buď všechny jevy jsou nutně pravdivé, anebo klam 5 jest dotyk nestejného, poněvadž to jest opak | poznávání stejného stejným. Ale zdá se, že jak klamně, tak správné poznávání protiv děje se stejně.

Jest tedy zřejmo, že vnímatí a poznávati není totéž. Neboť jednoho jsou účastni všichni živočichové, druhého jenom někteří. Ale ani myšlení není totéž co vnímání, myšlení, které může býti správné a nesprávné; správné, 10 | když se projevuje jako rozumnost, vědění a pravdivé mínění, nesprávné, když se projevuje jako opak toho. Vždyť vjem příslušného předmětu jest vždycky pravdivý a jest možný u všech živočichů, ale myšlení může býti také nesprávné a vyskytuje se jen u těch bytostí, které mají rozum.

Obrazivost totiž jest něco jiného | než vnímání a myš- 15
 lení, ačkoli není bez vnímání a bez ní zase není mínění.
 Že to však není stejný projev myslící mohutnosti jako mí-
 nění, jest zřejmo. Projev obrazivosti totiž jest v naší moci
 a nastává, kdykoli chceme – neboť jest možno něco si
 před oči postavit, jako činí ti, kdo si sestavují určité
 obrazce, aby si něco vštípili v paměť –, | kdežto mínění 20
 není v naší moci; jest totiž buď správné, nebo nesprávné.
 Mimoto, kdykoli míníme, že něco jest hrozné nebo strašné,
 ihned jsme vzrušeni, a podobně, je-li něco odvážné. Co se
 však týče obrazivosti, tu se chováme tak, jako když něco
 hrozného nebo odvážného pozorujeme na obraze.

Ale i | samo mínění má různé druhy, totiž vědění, do- 25
 mněnku a rozumnost a jejich opak, o jejichž rozdílu bude
 pojednáno v jiné úvaze.

Co se týče myšlení, ježto se liší od vnímání, a zdá se,
 že jest jednak obrazivostí, jednak míněním, bude nutno
 promluvit nejprve o obrazivosti a potom o té druhé du-
 ševní činnosti. | Když tedy jest to, čím, jak říkáme, vzniká 428^a
 v nás jakýsi obraz jevu, a když toho slova neužíváme
 v přeneseném smyslu, jest to nějaká jednotná mohutnost
 nebo schopnost, kterou rozeznáváme a správně či ne-
 správně soudíme? Takový je smysl, domněnka, | vědění 5
 a rozum. Z další úvahy však vyplývá, že obrazivost není
 smyslem. Smysl jest buď mohutnost nebo činnost, napří-
 klad zrak a skutečné vidění, ale něco se zjevuje, i když
 žádný z nich tu není, například ve snu. Dále smysl jest tu
 stále, obrazivost nikoli. Kdyby ve skutečnosti byla totéž,
 všechna | zvířata by měla obrazivost; zdá se však, že ne- 10
 mají, například mravenec nebo včela nebo červ. Mimoto
 vjemy jsou vždycky pravdivé, představy však bývají vět-
 šinou klamně. Nadto říkáme, že předmět vnímání se nám
 jeví například jako člověk nikoli tehdy, když jej přes-

15 ně vidíme, nýbrž spíše tehdy | (ať je představa pravdivá nebo klamná), když naše vnímání není tak přesné. A jak jsme řekli již nahoře, obrazy viděných předmětů se nám zjevují i tehdy, když oči jsou zavřeny.

Ale obrazivost není ani žádná z těch mohutností, které postihují vždy pravdu, jako například vědění nebo rozum. Neboť představa může být také klamná. Zbývá tedy uvážiti, zdali je to mínění; toto totiž jest také jak
 20 pravdivé, tak klamné. Ale | s míněním souvisí víra – neboť ten, kdo má nějaké mínění, nemůže tomu nevěřiti –, a víry nemá žádné zvíře, obrazivost však mají mnohá. (Dále s každým míněním souvisí víra, s věrou přesvědčení, s přesvědčením rozumová schopnost; některá zvířata však mají sice obrazivost, ale rozumové schopnosti
 25 nemají.) Je tedy zřejmo, | že představa není ani míněním, spojeným s vjemem anebo vjemem způsobeným, ani sjednocením mínění a vjemu; to vysvětluje také odtud, že se mínění nevztahuje na něco jiného než na to, na co se vztahuje vjem. Myslím to tak, že představa by byla spojením
 30 mínění a vjemu bělosti, nikoli | ovšem mínění, které směřuje k dobru, a vjemu, který cílí | k bělosti, a že by tedy představa byla míněním o tom, co se vnímá, a to vnímá ne mimochodem. Máme však také klamné představy o věcech, o nichž máme zároveň správné mínění. Tak se nám například slunce jeví široké jednu stopu, ačkoli jsme přesvědčení, že jest větší než země. Z toho by tedy vy-
 4.28^a plývalo, | buď že jsme my, zatímco věc zůstala táž, odložili správné mínění, které jsme o ní měli, a nezapomněli jsme na ně, aniž jsme byli přesvědčeni o jiném, anebo že by mínění, máme-li je ještě, bylo zároveň správné i mylné. Ale mylným by se stalo jen tehdy, kdyby se věc nepozorovaně byla změnila. Proto obrazivost není žádnou z těch mohutností, ani není jejich spojením.
 5

Ježto pak pohyb jedné věci uvádí do pohybu věc dru- 10
hou a představa, jak se zdá, je druhem pohybu a nevzni-
ká bez vjemu, nýbrž jen ve vnímající bytosti a týká se
vnímatelného předmětu, a ježto pohyb může býti způso-
ben skutečným vjemem, který se pak nutně vjemu podo- 15
bá, | tedy tento pohyb není asi možný bez vnímání, ani
není u bytostí nevnímajících; bytost pak, která jej má,
mnoho jím působí i trpí, a on sám bývá jak správný, tak
klamný. Příčiny toho jsou tyto: Vjem vlastních předmětů
jest pravdivý nebo alespoň co nejméně klamný. Za dru- 20
hé však | týká se toho, čemu se pocíťované jakosti přisu-
zují; a tu již je možný omyl. Neboť se nemýlíme v tom,
že něco jest bílé, ale mýlíváme se v tom, zda to bílé jest
tato, nebo nějaká jiná věc. A za třetí vjem se týká obec-
ných čili společných vlastností, jež jsou spojeny s těmi
vlastnostmi, které tvoří vlastní předměty vnímání, míním 25
například pohyb nebo velikost, | při jejichž vnímání jest
možno nejspíše se zmýlití. Pohyb pak, který vzniká sku-
tečným vnímáním, bude rovněž tak různý, ježto vzniká
z tohoto trojího vjemu. První totiž bude pravdivý, bude-li
vjem současný, druhé mohou býti klamné, ať vjem je
současný nebo není, zvláště tehdy, když jeho předmět je
vzdálen. | Když tedy obrazivost neobsahuje nic jiného 30
než to, co bylo uvedeno, | a jest skutečně tím, co bylo 429^a
uvedeno, pak asi obrazivost jest pohybem, který bývá vy-
voláván skutečným smyslovým vjemem.

Ježto pak zrak jest smyslem nejpřednějším, dostalo se
jí také jména od světla, poněvadž bez světla není viděti. 5
A poněvadž představy se trvale vtiskují | a podobají se
vjemům, mnoho živočichů podle nich jedná, jedni proto,
že nemají rozumu, jako zvířata, a druzí proto, že jejich
rozum bývá někdy zatemněn vášní nebo nemocí nebo
spánkem, jako u lidí.

Tolik tedy budiž řečeno o obrazivosti, co jest a na čem se zakládá.

4. Rozum

10 Co se týče části, kterou duše poznává a myslí, ať je to část od těla vůbec rozdílná nebo rozdílná jen pojmem, nikoli rozsahem, je třeba zkoumati, který jest její rozlišující znak a jak asi myšlení vzniká. Je-li myšlení jako vnímání, pak je to asi jakési dráždění tím, co je myslitel-

15 né, nebo | něčím jiným takovým. Jest tedy nutno, aby rozum byl neměnný, ale pro tvar vnímavý, a v možnosti aby byl takový a takový, ale aby nebyl určité toto a k myslitelnému jsoucnu aby se měl tak, jako se má smyslová mohutnost k vnímatelným předmětům. Je tudíž nutně, ježto myslí všechno, nesmíchaný, aby to, jak praví

20 Anaxagorás, ovládal, to jest aby poznával. | Neboť to, co se cizího spolu vtírá, zadržuje a odmítá. A tak jeho podstata není žádná jiná, než že jest mohutností. Tudíž takzvaný rozum duše – a rozumem nazývám to, čím duše myslí a soudí – není z hlediska skutečnosti ničím, dokud

25 nemyslí. Tím je také odůvodněno, že není smíchan | s tělem; neboť tak by nabýval též nějaké takové vlastnosti, buď by byl studený nebo teplý, anebo by měl také nějaké ústrojí, jako je ústrojí smyslové. Než takového tu nic není. A proto mají pravdu ti, kdo prohlásili, že duše jest místem tvarů, ovšem nikoli celá, nýbrž jenom myslící, a tvary v ní nejsou ve skutečnosti, nýbrž v možnosti.

30 Že však neměnnost | mohutnosti smyslové a rozumové není stejná, dosvědčují čidla a vnímání: Smysl totiž

429ⁿ nedovede vnímati | po příliš silných dojmech, například slyšeti zvuk po velikém hluku ani viděti nebo čichati po

ostrých barvách nebo vůních; ale rozum, kdykoli myslil o něčem, co vyžadovalo úporného myšlení, o nic hůře nechápe věci snadnější, ba chápe je ještě lépe, | ježto smyslová mohutnost není bez těla, kdežto rozum je od něho oddělen. 5

A i když rozum pochopí jednotliviny a stane se jimi tak, jako se vědoucím nazývá ten, kdo jest jím ve skutečnosti – a to se stává tehdy, když již sám ze sebe může býtí činný –, jest sice i tehdy ještě jaksí v pouhé možnosti, ale nikoli tak jako dříve, dokud se ještě ničemu nenaučil a nic nepoznal. Potom i sám sebe může mysliti.

Jako veličina jest něco jiného než pojem veličiny a jako voda jest něco jiného než pojem vody – a tak je to u mnoha jiných věcí, než nikoli u všech, ježto u některých je to totéž –, tak také pojem masa a maso rozeznává duše různou mohutností anebo alespoň různě činnou. Maso totiž není bez hmoty, nýbrž jest jako tuponosé určitý tvar v určité látce. | Proto duše smyslovou mohutností rozeznává teplé a studené a vůbec všechny vlastnosti, jejichž nějakým měřítkem jest tělo; ale pojem masa rozeznáváme jinou mohutností, která jest od těla buď oddělena, anebo je tu alespoň takový poměr jako u křivky, když se napřímí. Naopak u odtazitých pojmů jest přímé jako tuponosé, neboť je tu vždy spojeno s něčím rozsažným; jejich pojem však je něco jiného, jako | pojem přímky jest něco jiného než přímka; neboť je třeba uznávati dvojici počátků. Tedy i duše to rozeznává různou mohutností nebo alespoň různě činnou. A vůbec podle toho, jak předměty jsou odlučitelné od své látky, tak i pojmy rozumu. 10 15 20

Je-li však rozum něco jednoduchého a neměnného a s ničím nemá nic společného, jak praví Anaxagorás, otázka se snad někdo, jak bude mysliti, když | myšlení znamená druh trpnosti. Neboť dvě věci mají něco společné- 25

ho jen potud, pokud, jak se zdá, jest jedna činná a druhá trpná. Dále je možno tázati se, zda i rozum sám je předmětem myšlení. Neboť není-li myslitelný jinak než jen na základě rozumové stránky a je-li myslitelné s ním jednoho druhu, buď i ostatní bytosti budou míti rozum, anebo bude v něm něco přimícháno, co jej činí myslitelným jako věci ostatní.

30 A co se týče trpnosti na základě | něčeho společného, bylo vyloženo již nahoře, že rozum v možnosti jest v jisté míře myslitelnými předměty, ale ve skutečnosti není ničím, dokud nemyslí. Jest třeba představit si to tak
430^a | jako u desky, na které ve skutečnosti není nic napsáno. Tak je tomu i s rozumem. Též on je myslitelný tak jako myslitelné vůbec. Neboť u bytostí nehmotných myslící a myšlené jest totéž; vědění, získané zkoumáním toho, co
5 vidíme, | a předmět tohoto vědění jsou totiž totožné. Ovšem jest třeba ještě vyzkoumati, proč rozum nemyslí stále. U hmotných věcí jest každá předmětem myšlení jen jako možnost. A tak je nutno předpokládati, že ty věci rozumu nemají – neboť rozum je nehmotná mohutnost pro takové věci –, kdežto rozum sám v sobě chová předmět myšlení.

5. Činný a trpný rozum

10 Poněvadž v celé přírodě u každého druhu bytostí jedno jest látkou – ta pak u všeho jest možností –, a druhé jest příčinou a působícím činitelem, poněvadž všechno působí, jako jest například v poměru umění k jeho látce, nutně také v duši jsou tyto rozdíly. Rozum je vskutku
15 jednak takový, že se stává vším, | jednak takový, že jako

jakási zdatnost všechno působí, jako například světlo. Neboť i světlo jistým způsobem činí barvy jen možné barvami skutečnými. A tento činný rozum jest oddělen od těla, je neměnný a nesmíchaný, jeho podstatou jest skutečná činnost. Činná stránka jest totiž vždycky vyšší než stránka trpná a hybná příčina hodnotnější než látka. | Skutečné vědění je pak totožné se svým předmětem; vědění možné jest sice v jednotlivci časově dříve, ale vůbec ani ne časově; neboť nelze předpokládati, že rozum někdy myslí, někdy nemyslí. Ale jen, je-li oddělen, jest činný rozum tím, čím jest, a jen tento jest nesmrtelný a věčný. Přesto však si na nic nevzpomínáme, ježto tento rozum jest sice nepřístupný změně, ale rozum trpný | jest pomíjivý a bez něho duše nemyslí nic. 20 25

6. Myšlení

Myšlení jednoduchých pojmů se omezuje na to, v čem není omylu. Tam však, kde je omyl a pravda, jest již jakási vazba myšlenek jakoby v jednotu, jak řekl Empedoklés, že

*ze země ve velkém množství vyrostly bez krku
hlavy,*

| které pak láskou s nimi byly spojovány. Tak bývají spojovány také jednotlivé pojmy, například neúměrnost a průměr. | Vztahuje-li se myšlení na minulost nebo na budoucnost, tvoří se vazba tím, že se přimýšlí i čas. Omyl totiž jest vždy ve vazbě, jako když se ve větě spojí bílé s nebílým jako nebílé. Tu však všude je možno mluvit i o odluce. Ovšem omyl nebo pravda jest nejen ve větě, 30 430^b

5 | že Kleón jest bílý, nýbrž také ve větě, že takový byl
 nebo bude. To, co tu tvoří jednotu, je pokaždé rozum.
 Ježto však také jednotné musíme chápati v dvojím smys-
 lu, buď jako možné, nebo skutečné, nic nepřekáží, aby-
 chom si jednotné nemyslili, jako si například myslíme
 délku – která ve skutečnosti jest něčím jednotným –, a
 nemyslili ji v jednotném čase. Neboť čas, podobně jako
 10 délka, jest dělitelný a jednotný. | Nelze tedy ani říci, co
 se v každé polovici času myslí; neboť není-li odluka pro-
 vedena, je tu polovice jen v možnosti. A myslí-li se kaž-
 dá polovice zvlášť, rozděluje se zároveň i čas; a potom
 jsou to zároveň délky dvě. A myslí-li se předmět jako
 složený ze dvou částí, myslí se také v čase, který na kaž-
 dou z nich připadá. To však, co sice nikoli rozsahem,
 15 nýbrž pojmem jest nedílné, | myslí se také v nedílné do-
 bě a nedílnou mohutností duše. Jen nahodile, ne samo
 o sobě, je dělitelné to, čím se myslí, a také čas, v kterém
 se myslí. Neboť i v těchto věcech jest něco nedílného, ale
 asi též od nich neodlučného, co čas i délku činí jednotným-
 20 mi. A to je stejně ve všem, co je nepřetržitě | i časem i dél-
 kou. Bod však a každé rozhraní a vůbec všechno, co jest
 takto nedílné, je možno objasniti opakem toho. A podob-
 ný poměr jest i ve všem ostatním, například tážeme-li se,
 jak se poznává špatné nebo černé; poznává se totiž právě
 jaksí podle své protivy. Je však třeba, aby poznávající
 podmět byl možností a aby měl poznání jedné z protiv.
 25 Jestliže však v něčem není | žádné protivy příčin, pozná-
 vá sebe sama, jest skutečností a něčím samostatným.

Soud jest výpověď o něčem, jako například klad, a jest
 vždy buď pravdivý, nebo mylný. Ale u rozumu tomu
 vždy tak není, nýbrž jeho poznání podstatného pojmu jest
 pravdivé, ale nikoli soud o něčem; jako totiž vidění vlast-
 30 ního předmětu jest pravdivé, kdežto soud, | zda například

to bílé tam jest člověk, či není, není vždy pravdivý, tak je tomu i u všech předmětů nehmotných.

7. *Různé duševní činnosti*

Skutečné vědění jest totožné se svým předmětem. 431^a
 Možné vědění jest sice v jednotlivci časově dříve, vůbec však ani časově nikoli. Neboť všechno, co vzniká, vzniká z toho, co je skutečné. Tak zřejmě i vnímatelný předmět vnímavou mohutnost | činí skutečnou; tím se totiž 5
 neporušuje ani nemění. Proto je to jen jiný druh pohybu; neboť obyčejný pohyb jest uskutečňování nedokonaného, kdežto prostá činnost dokonaného jest něco jiného. Vnímání tedy je možno srovnati s pouhým mluvením a myšlením. Jakmile však pocit je libý, nebo nelibý, tu duše, jako by souhlasila, nebo odpírala, | žádá, nebo odmítá. 10
 A cit libosti a nelibosti záleží v činnosti, kterou projevuje vnímavé ústředí vzhledem k dobru nebo zlu jako takovému. A z hlediska činnosti odmítání je totéž co žádost, žádavá mohutnost pak se nerůzní od odmítavé nebo naopak, ani od mohutnosti vnímavé; pouze se různě projevuje.

Pro myslící duši | jsou představy jakoby vjemy. Jakmile však v nich uzná nebo popře dobro či zlo, pak je buď odmítá nebo si jich žádá. Proto duše nemyslí nikdy bez představy. 15

Čím duše rozeznává rozdíl mezi sladkým a teplým, 20
 vyložili jsme sice již nahoře, ale objasněme to ještě takto. Jest totiž vskutku jakási jednotná mohutnost, ale tak jako rozhraní. Neboť jako vzduch nějak působí na zornici a tato zase na něco dalšího, tak je i u sluchu. Poslední však, co vnímá, jest jedno a jedno jest ústředí, i když 17

22 pojmově má více stránek. A tak i uvedené jakosti vzhle-
dem k poměru a počtu jsou jedno a mají se k sobě tak,
jako ty pocity zraku a sluchu. Neboť jaký je rozdíl v tom,
tážeme-li se, jak duše rozeznává to, co je nestejnorodé,
25 | a jak rozeznává to, co je protivné, například bílé a čer-
né? Řekněme, že a je bílé, b černé a že jako se a má ku b ,
tak se má c ku d . Tedy také obráceně. Jsou-li tudíž c a d
v jednom předměti, bude jejich poměr jako mezi a a b ,
které tvoří úplnou jednotu, ač jejich poměr není tentýž;
431^b a stejně bude i u oněch jakostí. A tentýž | poměr bude,
znamená-li a sladké a b bílé.

Co se týče pojmů, myslí je rozum v představách, a po-
něvadž v těchto má určeno, čeho je třeba si žádati a čemu
se vyhýbati, bývá i bez vnímání uváděn v pohyb, kdyko-
5 li se zabývá představami. | Tak například někdo pozoruje
oheň pochodně, a poněvadž vidí, že se pohybuje, poz-
nává společným smyslem, že se blíží nepřítel. Někdy
rozum představami nebo myšlenkami, jež jsou v duši, ja-
koby zrakem usuzuje a uvažuje o budoucnosti vzhledem
k přítomnosti; a když řekne, že tam, v budoucnosti, jest
příjemnost nebo nepříjemnost, vyhýbá se tomu nebo si
10 toho žádá již v přítomnosti; | a tak činí v jednání vůbec.
Ale také to, co se nevztahuje na jednání, pravda a omyl,
náleží k těmž druhu jako dobro a zlo; jenom ten rozdíl
je v tom, že platnost oněch je naprostá, těchto vztažná.

Odtažitá určení však rozum myslí tak jako tuponosé.
Myslí-li je totiž jako tuponosé, nemyslí je jako samo-
statné; kdyby je však někdo skutečně myslel jako tupé,
15 | myslel by je bez masa, v němž tupost jest. Tak myslí
i matematické pojmy jako samostatné, když je myslí, ač
samostatné nejsou.

Vůbec rozum, když skutečně myslí, je tím, čím jsou
jeho předměty. Může-li však mysliti něco o sobě, aniž

sám jest oddělen od tělesnosti, či ne, bude třeba zkoumati později.

8. *Poznávání*

Nyní tedy v hlavních rysech shrňme to, co bylo o duši 20
řečeno, a opakujme, že duše jest nějak vším, co jest. Veškeré jsoucno jest totiž buď předmětem vnímání nebo předmětem myšlení. Vědění pak v jisté míře obsahuje všechno to, co je možno věděti, a vjem obsahuje to, co lze vnímati. Ale je třeba ještě zkoumati, jak to je.

Vědění a vnímání se dělí vzhledem | k předmětům; jed- 25
no jest vzhledem k možnému působení předmětů možné, druhé vzhledem k jejich skutečnému působení je skutečné. Vnímavá a poznávací mohutnost duše jest v možnosti totožná s předměty, tato s předmětem poznání čili vědění, ona s předmětem vnímání. To pak jsou nutně buď věci samy nebo jejich tvary. Ale věci samy to býti nemo-
hou; neboť v duši není kámen, nýbrž jen jeho | tvar. Duše 432^a
je tedy jako ruka; neboť jako ruka jest nástrojem nástrojů, tak rozum jest tvarem tvarů a smysl jest tvarem toho, co je přístupno vnímání.

Ježto pak, jak se zdá, žádná věc nemá samostatného bytí mimo vnímatelná tělesa, | jsou myslitelné tvary 5
v tvarech vnímatelných, jak ty, které nazýváme odtažitými, tak i všechny stavy a vlastnosti smyslových předmětů. Proto bez vnímání nemůže nikdo nic poznati ani chápati; kdykoli přemýšlíme, je nutno přemýšletí zároveň s představou. Představy jsou totiž jakoby vjemy, | jenže 10
bez hmoty. Ale obrazivost jest přece jen něco jiného než klad a zápor; neboť pravda a omyl záleží ve vazbě myšlenek. Než čím se pak liší počáteční obsahy myšlení od

představ? Jistě ani ony, ani ostatní nejsou představami, ale ovšem nejsou ani bez představ.

9. Duše je příčinou místního pohybu

- 15 Duše živočichů se určuje dvěma mohutnostmi, jednak soudností, která jest úkonem rozumu a smyslu, a jednak tím, že působí místní pohyb. To, co jsme uvedli o smyslu a rozumu, snad stačí. Jest však třeba ještě zkoumati, která duševní stránka asi jest hybným činitelem, zda je to 20 totiž nějaká část | duše oddělená rozsahem či jen pojmem, anebo je to celá duše; a je-li to jen nějaká část, tedy zda je to nějaká zvláštní část mimo ty, které se obyčejně uvádějí a o nichž tu byla řeč, či je některou z nich. A tu hned vzniká otázka, jak máme pojímati části duše a kolik jich jest. Zdá se totiž, že v jistém smyslu jest jich nesčetné 25 množství a nikoli jen ty, o nichž někteří | mluví, když duši rozdělují na rozumovou, vznětlivou a žádavou, a druzí jen na rozumnou a nerozumnou. Neboť podle dělidel, podle nichž je rozdělují, objeví se ještě jiné části, které jsou ještě více rozdílné než ony a o nichž jsme již mluvili, 30 totiž část vyživovací, kterou mají i rostliny i | všichni živočichové, a část vnímavá, kterou nelze jen tak pokládati za nerozumnou nebo rozumnou. Dále je tu obrazivost, | která se dle své podstaty liší ode všech, ale předpokládáme-li oddělené části duše, působí značnou obtíž, když nevíme, s kterou z nich je totožná anebo od které se 432^b různí. Kromě toho je tu žádostivost, která se liší, jak se zdá, ode všech částí duše jak pojmem, tak působností.
- 5 A tuto odtrhovati by bylo nerozumné. | Neboť v rozumné části vzniká vůle, v nerozumné žádost a odvaha; jestliže se pak duše rozkládá na tři části, jest žádostivost

v každé z nich. A tak také vzniká otázka, kterou chceme nyní řešiti, totiž co je to, co živé bytosti dává místní pohyb. Neboť pohyb, který záleží v přibývání a ubývání a který mají všechny bytosti, | má, jak se zdá, původ v složce plodivé a vyživovací, která je u všech. O tom však, co se týče dýchání, spánku a bdění, bude třeba uvažovati ještě později, neboť i v tom je nemalá obtíž. Ale tu musíme uvažovati o místním pohybu a pojednati o hybném činitele, který živou bytost uschopňuje k postupnému pohybu. 10

Jest zřejmo, že jím není mohutnost vyživovací. Neboť ten pohyb se děje vždy za nějakým účelem, a to buď pomocí obrazivosti nebo žádostivosti; žádná bytost se totiž nepohybuje, která si něčeho neřádá nebo se něčemu nevyhýbá, nepřihlížíme-li ovšem k pohybu vynucenému násilím. Kromě toho by pak i rostliny byly schopné pohybu a měly by pro tento pohyb nějaké ústrojí. 15

Stejně jím není ani složka vnímavá. Neboť mnozí | živočichové sice mají smyslový pocit, ale místo nemění a jsou nehybní. Když tedy příroda nečiní nic bezúčelného ani neopomíjí nic, co je nutné, nehledíme-li k zrudám a k bytostem nevyspělým, a ježto zmínění živočichové jsou vyspělí a nejsou zakrnělí, čehož důkazem jest jejich schopnost ploditi a to, že mají dobu rozkvětu | a odumírání, pak by měli také ústrojí pro místní pohyb. 25

Ale tím hybným činitelem není ani myšlení, ani takzvaný rozum. Neboť obsahem myšlení teoretického rozumu není jednání, ani tento rozum neříká nic o tom, čemu jest se třeba vyhýbati anebo co je třeba vyhledávati, kdežto pohyb jest vždy jen u toho, kdo se něčemu vyhýbá nebo je vyhledává. A i tehdy, když něco takového zkoumá, | nenařizuje tím ještě ihned, že si toho máme žádati nebo že tomu máme odpirati; například často pře- 30

433^a mýšlí o něčem strašném nebo příjemném, aniž přikazuje, že se toho máme báti, ale hýbe se tu srdce, | a je-li to něco příjemného, kterási jiná část. Ba i když rozum nařizuje a úvaha člověku přikazuje, že se má něčemu vyhýbati nebo to má vyhledávati, přece člověk často nevykoná příslušný pohyb, nýbrž jedná podle míry své žádosti, jako například člověk nezdrželivý. A vůbec můžeme pozorovati, že ten, kdo zná lékařskou nauku, nedovede ještě lé-
5 čiti, protože | o činnosti podle vědění rozhoduje něco jiného a nikoli vědění samo.

A konečně ani žádostivost není rozhodující pro tento druh pohybu. Neboť lidé zdrželiví, ač mají také nějaká přání a žádosti, přece nečiní toho, po čem touží, nýbrž poslouchají rozumu.

10. Žádostivost

Jak se zdá, hybnými činiteli jsou tito dva, buď žádostivost nebo rozum, | pokládáme-li obrazivost za jakýsi druh myšlení; neboť lidé se často i proti lepšímu vědění řídí představami a ostatní živočichové nemají vůbec myšlení ani usuzování, nýbrž jen obrazivost. Tedy tito dva činitelé, rozum a žádostivost, působí místní pohyb, a to rozum, který účelně usuzuje a který vede k tomu, co
15 má býti konáno, čili rozum praktický; | od teoretického se liší právě účelem a cílem. Také žádostivost zcela směřuje k účelu; neboť to, na co se vztahuje žádostivost, jest počátkem činnosti praktického rozumu; konečný cíl je počátkem jednání. A tak se důvodně zdá, že hybným činitelem jsou tyto dvě složky, žádostivost a praktická úvaha. Vlastně jest to něco žádaného, jež pohybuje, a teprve na základě toho pohybuje také úvaha, poněvadž jejím

počátkem jest ono | žádané. Ani obrazivost, když pohy- 20
 buje, nepohybuje bez žádostivosti. Vskutku tedy jest pře-
 ce jen jeden hybný činitel, to jest žádostivost. Neboť
 i kdyby byli činitelé dva, totiž rozum a žádostivost, byly
 by pohyby od nich vycházející stejného druhu. Takto se
 však zdá, že rozum nepohybuje bez žádostivosti; neboť
 vůle jest žádostivostí. Když se tedy pohyb děje podle
 rozumové úvahy, děje se i podle vůle. | Žádostivost však 25
 pohybuje i proti rozumové úvaze; neboť žádost jest druh
 žádostivosti.

A tak rozum si vede vesměs správně, kdežto žádosti-
 vost a obrazivost správně i nesprávně. Proto sice pohyb
 vychází vždy od něčeho žádaného, ale to je buď skuteč-
 né, nebo jen zdánlivé dobro; avšak také ne každé dobro,
 nýbrž jen to, které jest cílem jednání a které | může býti 30
 tak, ale i jinak.

Jest tudíž zřejmo, že pohyb působí taková mohutnost
 duše, takzvaná žádostivost. | Rozdělujeme-li však duši na 433^b
 části a tyto rozlišujeme a třídíme podle mohutností, jest
 jich velmi mnoho, totiž část vyživovací, vnímavá, myslí-
 cí, uvažovací, a mimoto ještě žádostivost. Neboť mezi tě-
 mito jest rozdíl ještě větší než mezi částí žádavou a vzně-
 tlivou.

Snahy si však často navzájem odporují, a to tehdy, 5
 když si odporují rozum a žádosti, a to bývá u bytostí, kte-
 ré mají smysl pro čas – neboť rozum vzhledem k budouc-
 nosti přikazuje dáti se na jednu stranu, žádost se však
 vzhledem k přítomnosti vzpírá a táhne na stranu druhou;
 to totiž, co se jí v přítomném okamžiku jeví příjemným,
 zdá se jí naprosto příjemným a naprosto dobrým, | poně- 10
 vadž nevidí budoucnosti. Podle toho hybný činitel jest
 asi druhem jeden, totiž žádostivost jako žádostivost, ale
 především je to předmět žádostivosti – neboť tento po-

hybuje, aniž se sám pohybuje, jako předmět myšlení nebo smyslového představování –, počtem je však hybných činitelů více.

Jest tu tedy třeba rozeznávat trojí složku, jedna je pohybující, druhá je nástrojem pohybu a třetí je pohybovaná. Pohybující je zase něco dvojího, | jedno je samo nehybné, druhé jest pohybující a pohybované. Nehybné je dobro jako cíl jednání, pohybující a pohybované jest žádostivost – neboť to, co žádá, jest pohybováno, pokud žádá, a žádostivost jest zároveň jakýsi druh pohybu, pokud jest uskutečňováním cíle –, a konečně pohybované jest živočich. Ale ústrojí, kterým žádostivost působí pohyb, je již něco tělesného; proto | je třeba o něm uvažovati tam, kde se pojednává o společných výkonech těla a duše.

Ale abychom se tu zmínili alespoň o hlavní věci, hybný činitel ústrojný je tam, kde začátek a konec jest jedno a totéž, jako je například u stěžejí. Neboť tu jest vypuklá a dutá část, z nichž jedna tvoří konec a druhá začátek; proto také jedna jest v klidu, kdežto druhá se pohybuje. Obě části jsou pojmově sice různé, | ale jako celek jsou od sebe neodlučitelné, ježto se každý pohyb děje strkem a tahem. Je proto nutno, aby tu jako v kruhu bylo něco pevného a odtud aby se pohyb začínal.

Všeobecně tedy, jak bylo řečeno, platí věta, že živá bytost má schopnost vlastního pohybu potud, pokud má žádostivost. Ale žádostivost není bez obrazivosti, která vůbec je buď povahy rozumové nebo smyslové. | Těto jsou účastna i zvířata.

II. Poměr hybných činitelů duševních

Jest však třeba ještě zkoumati, co je hybným činitelem u nedokonalých živočichů, | kteří mají jenom smysl hma- 434^a
tu, zda jest možno, aby měli obrazivost a žádost či ne. Neboť se zdá, že mají cit libosti a nelibosti. Mají-li však tyto, mají nutně také žádost. Než jak je možné, že mají obrazivost? Snad jako se neurčitě pohybují, | tak i ona 5
v nich sice jest, ale v neurčité míře.

Jak bylo řečeno, smyslovou obrazivost mají i ostatní živočichové, ale obrazivost, která uvažuje, mají jen bytosti rozumné. Neboť máme-li konati to či ono, jest již úkonem rozumné úvahy. A poněvadž tato vyhledává to, co je cennější, jest jí potřebí také jednoho měřítka, a proto jest i s to, aby | více představ spojila v jedno. To je také 10
příčinou, proč zvířata, jak se zdá, nemají mínění; nemají totiž představy, jež vyplývá z úsudku, který právě obsahuje mínění.

Proto žádost neobsahuje schopnosti uvažovati; ba někdy vítězí i nad vůlí a unáší ji s sebou. Někdy však opět vůle, jako nadzemská sféra, strhuje žádost, ačkoli v přírodě je vždycky | silnější a pohybuje vyšší sféra; také jed- 15
na žádost unáší druhou, kdykoli ovládne nezdrželivost. A také je tu možný trojí pohyb.

Ale poznávací složka nebývá pohybována, nýbrž jest v klidu. Ježto se pak mínění a myšlení vztahuje jednak na to, co je obecné, jednak na to, co je jednotlivé – v prvním případě totiž obecně praví, že člověk takový má konati takové, v druhém však jednotlivě praví, že toto zde jest takové a já že jsem takový –, tak pohyb působí | mí- 20
nění, jež se vztahuje na to, co jest jednotlivé, nikoli mí-

nění, jež se vztahuje na to, co je obecné, anebo jsou to obě mínění, ale tak, že jedno jest více v klidu, druhé více pohybuje.

12. Pořadí smyslů

25 Vyživovací duši má nutně všechno, co žije, a má duši od svého vzniku až do svého zániku. Neboť všechno, co má přirozený vznik, nutně roste, rozvíjí se | a odumírá, a to bez přijímání potravy jest nemožné. Vyživovací mohutnost jest proto nutně ve všem, co se rodí a hyne.

30 Ale není nutno, aby všechno živé mělo smyslové pociťování. Neboť hmat nemohou míti ani bytosti, jejichž tělo jest jednoduché, (ani bez něho nemůže býti žádná živá bytost), ani ty, které nemohou přijímati | tvar bez hmoty. Ale zvíře má nutně smyslové pociťování, jestliže příroda nečiní nic nadarmo. Neboť všechno, co jest od přirozenosti, jest účelné anebo jest alespoň průvodním jevem účelného uspořádání. Každé tělo tedy, které se pohybuje z místa na místo, by zahynulo a | nedospělo by 434^b k účelu, který mu byl přírodou vytčen, kdyby nemělo smyslového pociťování. Neboť jak by se živilo? Nepohyblivým bytostem totiž za tím účelem dostačuje to, z čeho vzrostly. Není však možné, aby tělo mělo duši a rozum schopný rozeznávati, ale aby nemělo žádného smyslového vjemu, není-li nepohyblivé a má-li přirozený vznik. Ale neplatí to o tom, | 5 co nemá přirozený vznik. Neboť nač by jej mělo? Snad že by tak bylo lépe pro duši nebo pro tělo. Ale tu není ani jedno, ani druhé; neboť duše by tím nemyslila lépe a tělo by tím nic nezískalo. Tudíž žádné tělo nemá duše bez smyslového pociťování čili vnímání, leč nepohyblivé.

Má-li však tělo smyslové pociťování, jest nutně buď jednoduché, nebo smíšené. | Ale jednoduché býti nemůže; neboť by nemělo hmatu, kterého nutně potřebuje. To jest zjevno z této úvahy. Ježto živé tělo je oduševněné a každé tělo je hmatné, hmatné pak jest to, co se pociťuje hmatem, jest také potřebí, aby tělo živočicha mělo hmat, má-li se živočich udržeti. Neboť ostatní | smysly jako 10
čich, zrak a sluch pociťují něčím od sebe různým; ale to, co se bezprostředně dotýká, může se jednak něčemu vyhnouti, jednak může něčeho dosíci jen tehdy, má-li příslušný smyslový vjem. Jinak by se nemohlo udržeti. Proto i chuť jest druhem hmatu; neboť se vztahuje na potravu a potrava jest hmatné těleso. Ale zvuk, | barva a zápach ani nevyživují, ani nepůsobí růst a ubývání. A tak i chuť je nutně druhem hmatu, protože jest smyslem pro to, co jest hmatné a co vyživuje. 15 20

Tyto dva smysly tedy jsou pro živou bytost nezbytné, i jest zřejmo, že bez hmatu býti nemůže. Účelem ostatních smyslů jest, aby život podporovaly, | a nemá je kterýkoli druh živočichů, nýbrž jenom některé druhy, jako je například mají ti živočichové, kteří se pohybují z místa na místo. Neboť mají-li se udržeti, jest potřebí, aby mohli pociťovati nejen dotykem, nýbrž i zdáli. A to je možno jenom tehdy, pociťuje-li živočich prostředím, jež bývá drážděno a pohybováno od vnímaného předmětu a od prostředí zase živočich. Neboť jako | předmět místně 30
pohybující působí do jisté míry změnu, a když strčil do jiného, působí, že tento strká zase dále, takže pohyb postupuje prostředím, a sice prvé pohybuje a strká, aniž je strkáno, kdežto poslední jest jen strkáno, ale samo nestrká, u prostředí se však děje obojí, | a prostředí je mnoho, a tak bývá i u změny vlastností, jenže to, co se tu mění, zůstává na témž místě. Jestliže například někdo ponoří 435^a

předmět do vosku, pohybuje se tento jen potud, pokud onen jest ponořován, kdežto kámen se vůbec nehýbe a voda se pohybuje dále. Nejdále se ovšem pohybuje
 5 vzduch, a to | činně i trpně, za předpokladu, že není přerušován a tvoří jednotný celek. Proto co se týče odrazu světla, jest lépe říkati, že vzduch, pokud tvoří celek, přijímá účinek podoby a barvy předmětu, než že vnitřní světlo vychází z očí a odráží se na světlém tělese. Vzduch pak bývá jednotný na něčem hladkém; ten tedy uvádí v pohyb zase zrak, jako kdyby do vosku byl vtlačen znak
 10 až na | dno.

13. Nutnost hmatu

Jest zřejmo, že tělo živočicha nemůže býti jednoduché, míním například ohnivě nebo vzdušné. Neboť bez hmatu nemůže míti ani jiných smyslů; jak totiž bylo řečeno,
 15 každé oduševněné tělo jest schopno hmatu. | Všechny prvky sice mimo zemi mohou se státi čidly, ale všechna tato čidla vytvořují vjem jenom tím, že vnímají něčím jiným, totiž prostředím. Činnost hmatu však záleží v tom, že hmatá předměty samy; odtud má také jméno.

Ovšem i ostatní čidla vnímají dotykem, ale prostřednictvím něčeho jiného, jenom hmat, jak se zdá, přímo sám sebou. Proto | žádné živočišné tělo nemůže býti jen
 20 z prvků vlastních oněm smyslům. Ale ani ne jenom ze země. Neboť hmat jest jakoby prostředí všeho hmatného a jeho čidlo jest vnímavé nejen pro všechny rozdíly země, nýbrž i pro teplo a chladno, a vůbec pro všechno,
 25 co je hmatné. Proto nemůžeme vnímati kostmi, | vlasy a podobnými částmi, poněvadž jsou právě ze země.
 43^b | A z tohoto důvodu také rostliny, které se skládají jen ze

země, nemají smyslového vnímání. Neboť bez hmatu není možno míti žádný jiný pocit, jeho čidlo se však neskládá ani jen ze země, ani z některého jiného jednotlivého prvku.

Je tedy patrné, že je to jediný | smysl, jehož ztrátou živočichové nutně umírají. Neboť tento smysl jednak nemůže míti bytost neživá, jednak živá bytost kromě tohoto smyslu nepotřebuje jiného. Proto si také vysvětlíme, že ostatní smyslové předměty, jako barva, zvuk nebo zápach, svým nadbytkem živočicha nehubí, nýbrž jen jeho čidla; | živočicha hubí snad jen nahodile, například když zároveň se zvukem nastane náraz a rána, anebo když věcmi, které vidíme a jež čicháme, jsou uvedeny v pohyb jiné, které ničí dotykem. Také chuť má ničivý účinek jen potud, pokud jest zároveň hmatem. Ale nadbytek hmatných předmětů, jako tepla, chladna nebo tvrdosti, jest pro živočicha záhubný. | Neboť nadbytek každého smyslového předmětu ničí čidlo, proto i nadbytek hmatného hmat, který podmiňuje život; dokázali jsme totiž, že bez hmatu nemůže býti žádný živočich. | Ostatní smysly, jak bylo řečeno, má živočich nikoli jen k životu, nýbrž k jeho podpoře a zdokonalení, například zrak, aby viděl, poněvadž živočich žije ve vzduchu nebo ve vodě a vůbec v tom, co jest průhledné, chuť proto, aby v potravě cítil příjemnost a nepříjemnost a podle toho aby zařizoval svou žádost i pohyb, sluch, aby přijímal zprávy, jazyk, | aby jinému zprávy oznamoval.

POZNÁMKY*

- 25 *počátek živých bytostí*: počátkem Aristotelés míní reální princip jsoučna; výrazem „živé bytosti“ (ζῷα) myslí všechny organické bytosti, člověka, zvířata a rostliny.
- *nesnadno nabytí o duši nějaké spolehlivé znalosti*: o tom byli přesvědčeni již Aristotelovi předchůdci. Např. podle zprávy Diógena Laertského (*De vitis phil.* IX 7) Hérakleitos pravil: „Hranic duše nenajdeš, i kdybys sebevíce po nich pátral; tak hluboký jest její pojem.“ Podobně píše také Platón ve *Faidónu* 77 a–b.
- 26 *odvozování nepodstatných znaků se děje důkazem*: tj. deduktivním postupem z pojmu. K pojmu však dospíváme indukci (ἐπαγωγή), jak Aristotelés na tomto místě naznačuje.
- *anebo jest jen něčím odvozeným*: tj. myšleným, ὄσπερον. Je-li totiž pojem duše u každé živé bytosti jiný, jest její obecný pojem buď bez obsahu, ježto mu ve skutečnosti nic neodpovídá, anebo jest jen odvozeným, to jest abstrahovaný rodový pojem z různých druhů živých bytostí.
- 29 *metafyzik*: vlastně „první filosof“; přírodovědec (fyzik) se tedy obírá vlastnostmi přírodních věcí vůbec, matematik jen jejich kolikostí, tedy nikoli všemi vlastnostmi věcí, a jen pokud jsou veličinami. Tato stránka je od nich samých neodlučitelná, ale matematik ji abstrahuje a zároveň abstrahuje od ostatních pří-
vlastků věcí, jež jsou mu úplně lhostejné. Když lékař léčí, má na mysli právě jen jednotliviny, jež má před sebou. Ale meta-

* Číslice před hesly označují stránku příkladu.

fyzik se obírá jen pojmy odloučenými (κεχωρισμένα) od jednotlivin, všeobecnými; nepřihlíží k věcem, v nichž jsou.

- *jako je čára a plocha*: tedy jak duševní stavy, tak matematické veličiny jsou od tělesa neodlučitelné. Ale přece jest mezi nimi rozdíl; kdežto u matematických veličin se může abstrahovati od tělesa, takže i bez něho tvoří předmět našeho zkoumání, nemůže při zkoumání duševních stavů tělo býti pominuto. Proto nauka o duši nenáleží matematikovi, nýbrž fyzikovi.
- 30 *činitel sám sebou pohybující*: podle Filopona je prý tu narážka na Platóna, Xenokrata a Alkmaíóna.
- 31 *že Hektór ležel jako bezduchý*: ἀλλοφρονέων znamená „na něco jiného myslící“. Ale v Homérově *Íliadě* XXIII 698 je toho výrazu užito o Euryalovi, který byl udeřen pěstí a upadl v bezvědomí. O Hektorově bezvědomí je na jiných místech *Íliady* (XV 246; XXII 337) uveden výraz ὀλιγοδραπέων = bezvládný. Výrazem bezduchý = bez duše vyjadřuje se tedy podle Démokrita, že duše a duch je totéž.
- *u Platóna v Tímáiovi*: *Tim.* 34– 35, čes. překlad Fr. Novotného, Laichter 1919, str. 40n.
- *ve spise O filosofii*: není jisto, zda se mívá některý dialog Platónův, nebo spis Aristotelův.
- *Jednotkou prý je rozum*: neboť jako bod jednoduchým názorem poznává pravé jsoučno, které podle Platóna jest jednotou, která v sobě obsahuje mnohost. Skutečné jednoty není v jsoučnu empirickém, které je odděleno časem a prostorem a je poznáváno věděním, jež je označeno číslem 2 (jako čára, spojení dvou bodů), poněvadž usuzuje z účinku o příčině. Trojka (jako plocha, spojení tří bodů) je symbol pro mínění, jež z důvodu vyvozuje dva možné důsledky. A číslo 4 (jako těleso) je srovnáváno s vnímáním, jehož předmětem jsou hmotné věci. Ta čísla však u Platóna sotva mají význam mystický. Srovnej poznámku Fr. Novotného k překladu *Tímáia* str. 172.

O DUŠI

32 *čísla jsou idejemi věcí*: o tom, že Platón s pýthagorovci ideje pokládá za čísla, píše jen Aristotelés (*Met.* I 6).

– *Thalés*: pocházel z Milétu, žil asi 624–548. Je zakladatelem iónské přírodní filosofie; učil, že všechno vzniklo z vody. – Na tomto místě je snad narážka na magnetismus.

– *Diógenés*: Aristotelés míní Diógena z Apollónie, mladšího současníka Anaxagorova.

33 *Alkmaión*: lékař z Krotónu z 5. stol. Podle zprávy Diógena Laertského (VIII, 83) byl žákem Pýthagorovým, ale Aristotelés (*Met.* I 5) ho pokládá jen za mladšího současníka Pýthagorova, nikoli za Pýthagorova stoupence. Alkmaión kladl sídlo duše do mozku.

– *Hippón*: filosof doby Periklovy. Vracel se k učení Thaletovu, a proto byl předmětem posměchu komika Kratína.

– *Kritiás*: vůdce třiceti oligarchů, stoupenec sofistů.

– *netělesnost*: tento znak uvádí jen Anaxagorás.

– *kromě jednoho*: tj. Anaxagory.

34 *je odvozeno slovo „žítí“*: nepřeložitelná slovní hříčka: ζῆν = žítí, ζεῖν = vřítí.

– *duše má jméno od dechu a ochlazování*: etymologie jména „duše“ (ψυχή) od dýchatí (ψύχειν) a od slova „chladno“ (ψύχος) uvádí také Platón v *Kratylovi* 399 e (ἀναψύχων = chladící činitel; čes. překlad Fr. Novotného, Laichter 1935, str. 25).

– *Již nahoře jsme řekli*: zač. 2. kapitoly.

35 *o prvcích, které jsou uprostřed oněch*: tj. vzduch a voda.

37 *Tímáios*: myslí se Platónův dialog *Tímáios* 34 bn.

POZNÁMKY

- *oběhy oblohy jsou prý pohyby duše*: výklad viz v českém překladě *Tímáia* od Fr. Novotného, str. 172n.
 - *jak by myslel dělitelné nedělitelným nebo nedělitelné dělitelným?*: tj. kdyby myslel celým nedělitelným kruhem, jak by myslel jednotlivosti? A kdyby myslel částmi, jak by myslel celek, když se stejné myslí stejným?
- 38 *výměrem nebo důkazem*: tj. buď indukce nebo dedukce.
- *přibírají stále střední a krajní pojem*: tj. polysyllogismus.
 - *ani štěstí není v tom ...*: jak má být podle *Tímáia* 34 b.
 - *za souhlasu mnohých*: Platón, *Faidón* 64 c.
- 39 *v uveřejněných rozmluvách*: je asi míněn ztracený Aristotelův dialog *Eudémos*, který se obsahově patrně podobal Platónovu *Faidónu*. Tu je vyloženo pythagorské pojetí duše jako harmonie těla.
- *duše ničím z toho býtí nemůže*: poněvadž by pak nebyla substancí, nýbrž jen jako poměr v něčem jiném.
- 42 *duše je číslo samo sebe pohybující*: bylo prý to učení Platónova žáka Xenokrata.
- 43 *když se přece čáry nemohou rozdělovati v body?*: Aristotelés míní, že se nemohou tvořiti body v těle již proto, že bod nemůže býtí odňat od čáry, duše však podle pythagorského a platónského učení opouští tělo, aby přešla do jiného.
- 45 tak vznikly bělostné kosti: skládají prý se totiž ze dvou dílů země, jednoho dílu vzduchu, jednoho dílu vody (= třpytivá zář) a ze čtyř dílů ohně (Héfaista). V druhém verši někteří čtou Néstidos místo néstidos, tedy: ze třpytné záře Néstidy dva díly z osmi svých dílů. Néstis se pak pokládá za sicilskou bohyni vlhkého prvku.

O DUŠI

- že stejné nebývá drážděno stejným: byl to názor téměř všech přírodních filosofů, že stejné nebývá drážděno stejným, nýbrž protivné protivným, např. teplé studeným.
- 46 *Bůh je nejnevědomější bytostí*: táž myšlenka je v Aristotelových *Met.* III 4.
- 47 *v takzvaných orfických básních*: za zakladatele orfických mystérií se pokládal mytický básník Orfeus.
- 48 *Tu někteří praví*: Aristotelés myslí na Platóna.
- 50 *pokusme se vymeziti, co je duše*: již v první knize Aristotelés naznačil, co jest rozuměti jednotou duše. Je třeba rozlišovati mezi její podstatou a mohutnostmi. Její podstata je jedna. Neboť musí býti počátek čili princip, který mohutnosti spojuje v jednotu, a to je podstata duše. V ní jako základu jsou mohutnosti, které jsou rozdílné od ní a mezi sebou. To tedy platí také o rozumné duši člověka. Objímá v nedílné jednotě mohutnost vyživovací, pocíťovací a myslící. Ale každá mohutnost má svou vlastní činnost (funkci) a s výjimkou rozumu svůj vlastní ústroj. Nelze mítni, že bychom rozumem viděli nebo slyšeli, nebo že bychom viděním nebo okem myslili. Ježto však mohutnosti mají společný kořen v podstatě duše, nemohou býti od sebe oddělovány. Ovšem v některém živočichu může býti nižší mohutnost bez vyšší, ač ne naopak vyšší bez nižší. Ale jinak takového dělení není. Duše se sice za některých okolností, tj. u méně dokonalých živočichů, může dělit, ale pak části mají tytéž mohutnosti, jako je měla duše celá; jsou s ní stejné dle druhu, nikoli dle počtu. V druhé knize pak první dvě kapitoly pojednávají o podstatě duše a v dalších kapitolách se mluví o mohutnostech duše; objasňuje se tu působení vnímaného předmětu na smysl, za druhé se rozlišují předměty dle vztahu k vnímání a k jistotě, jež se spojuje s vnímáním, na společné a vlastní, na vnímatelné o sobě a případně. Za třetí se mluví o předmětech pěti smyslů a za čtvrté se vysvětluje podstata vnímání.
- jednak jako například vědění, jednak jako zkoumání či rozjímání*: tj. vědění (*ἐπιστήμη*) jako stav; zkoumání; rozjímání (*τὸ θεωρεῖν*) jako činnost, jako uskutečňované vědění.

POZNÁMKY

- *tato jsou počátky ostatních*: tj. uměle vytvořených.
 - *ale podstatou složenou*: tj. z látky a tvaru.
- 52 *ježto nejsou skutečností žádné části těla*: Aristotelés tu myslí na rozum, který je samostatnou realitou a není skutečností částí těla, proto je oddělitelný. Ale smysly tvoří entelechii určitých tělesných orgánů, a proto nejsou oddělitelné. Otázku, zda rozum je proti tělu samostatný a na něm nezávislý, projednává Aristotelés v III 4. Ale již na tomto místě Aristotelés naznačuje, že duše jako duše, to jest jako forma, tvar duše, umírá, či lépe řečeno, přestává býti, ale nikoli jako duch, poněvadž duch nemá žádné ústrojí.
- 53 *takový výměr je jen závěrečnou větou*: tj. bez udání návěští, které obsahují důvody.
- *čtvercovost je nalezení střední úměrnosti*: má-li se například z čtyřúhelníka o stranách a a b sestrojiti čtverec o straně x , utvoříme rovnici $a b = x^2$ čili $a : x = x : b$. Strana hledaného čtverce je tedy střední úměrou obou stran čtyřúhelníka. Proto proměna čtyřúhelníku v čtverec není nic jiného než nalezení střední úměrnosti obou stran čtyřúhelníka.
- 54 *Později povíme, v čem je příčina obojího*: III 12; 13.
- *jak někteří tvrdí*: Aristotelés míní Platóna (*Tímáios* 69 dn.).
- 55 *mluví se v dvojím smyslu*: tj. tělo je látka, podklad, možnost, duše je tvar čili forma, skutečnost. Když se dále mluví o vědě-ní, je tu duše podkladem a vědění formou; v druhém příkladě část těla je podkladem, zdraví formou.
- 57 *by bylo směšné hledati obecný pojem*: tato slova jsou namířena proti Platónovi, který obecné pojmy odloučil od jednotlivin a je zpodstatnil. Aristotelés učil, že obecná určení jsou ve věcech.
- 58 *z hlediska pojmu dříve než: mohutnosti jsou vykony a činnosti* o tom Aristotelés píše v *Met.* IX 8

O DUŠI

- *nevznikly prvoplozením*: γενεσις ἀπομάτη, generatio aequivoca, tj. vznik ústrojných bytostí z neústrojných bez rodičů.
 - *účel a cíl má dvojitý smysl*: rozumí se jím jednak účel a cíl bližší, přímý (τὸ οὐ ἔνεκα), jednak vzdálenější, konečný cíl (τὸ ὄν), kterému i bližší slouží jako prostředek. – Ale tuto větu, která se opakuje ještě níže, vymyčuje Torstrik, protože tu není na svém místě.
 - *bytosti svým trváním nemohou být účastny toho, co je věčné*: v tomto odstavci je vyjádřena myšlenka, oblíbená v řecké filosofii, zvláště u Platóna, že přírodní bytosti rozplazováním touží účastnit se věčnosti. Aristotelés píše ještě o tom ve spise GA II 1.
- 59 *duše je předně původem pohybu ... účelem ... příčinou jako podstata*: causa efficiens nebo movens (účinkující příčina), causa finalis (účelná příčina), causa formalis (příčina jako tvar, bytnost). Poslední z nich činí bytost tím, čím jest (causa constitutiva), čím býtí má.
- 60 *a to působí duše, nikoli oheň*: Aristotelés tím odmítá mechanické vysvětlování. Neboť látky v organismu se řídí zvláštními zákony pohybu, jejich pohyb má účelem vznik a udržení bytosti určitého tvaru a velikosti. Proto je nutno uznati zvláštní princip vegetativních jevů, vegetativní duši.
- 61 *A poněvadž je záhodno jmenovati všechno ...*: tato věta se pokládá za pozdější vsuvku, poněvadž na tomto místě ruší souvislost. Proto ji Torstrik umístil před větu: Ježto tedy jsou tu tři činitelé ...
- 62 *něco, co jest jen hýbáno*: text je tu nejistý, proto byl opravován v ten smysl, že jest tu místo „τὸ δὲ κινούμενον μόνον“ čísti „τὸ δὲ κινεῖν μόνον“ = něco, co jen hýbe. Aristotelés zřejmě srovnává teplo s rukou jako pohybuující prostředek, potravu s pohybovaným kormidlem, když se ovšem odzírá od toho, že kormidlo také pohybuje lodí. Lodí je pak tělo a kormidelníkem duše.

POZNÁMKY

- *o ní pojednati bude třeba později*: Aristotelés prý napsal zvláštní spis o výživě.
 - *jak jsme řekli*: srov. I 5 a II 4.
 - *vyložili jsme v obecné rozpravě*: podle Filopona Aristotelés tu odkazuje na svůj spis *O vzniku a zániku* (Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς).
- 63 *Stejně pak i vnímání jest jednak mohutnost, jednak činnost*: Torstrik a s ním někteří jiní, např. Busse, čtou „αἰσθητόν“ místo „αἰσθηθέναι“, tedy: Stejně pak i předmět vnímání jest jednak v možnosti, jednak v činnosti, tj. je v možnosti, pokud může být vnímán, a je v činnosti, pokud je skutečně vnímán.
- *jak jsme vyložili jinde*: *Phys.* III 2; VIII 3; srov. *Met.* IX 6.
 - *stejným i nestejným, jak jsme řekli nahoře*: II 4.
 - *Oba první tedy jsou vědoucí z hlediska možnosti a stávají se skutečně vědoucími*: „ἐνεργεῖα γίνονται ἐπιστήμονες“ je připojeno podle Torstrika. – Aristotelés v tomto odstavci rozoznává tři druhy vědění. Za první možnost vědění vůbec, jak je dána v pojmu a výměru člověka, který jako živočich rozumný je vědění schopen. To naznačují slova: „... že jako rod, k němuž náleží, má takové vlastnosti, jako látka ...“ Rod totiž je jako látka pojmu, která je něčím neurčitým, ale určitelným. Za druhé vědění v tom smyslu, když se myslí na možnost činnosti, uskutečňování vědění, které člověk má, ne tedy ještě na činnost samu, majetek vědění bez činnosti. Tím je vytčen dvojný význam možnosti neboli mohoucnosti, jako dříve (II 1) Aristotelés vytkl dvojný význam skutečnosti. Třetí druh vědění je činnost, uskutečňování vědění.
 - *že sice zná počítářství*: „ἀριθμητικὴν“ podle Torstrika místo „αἰσθησιον“.
- 64 *nemá se to nazývatí poučováním*: neboť je to spíše vnitřní podstatný rozvoj.

O DUŠI

- *v rozvoj přirozených vlastností a vlastní podstaty*: změna vlastnosti, jinačení, záleží v tom, že věc je zbavena nějaké své došavadní vlastnosti a pak snad nahrazena jinou, anebo v tom jen, že se uskutečňuje daná přirozená vloha a schopnost, a to právě Aristotelés nazývá jiným druhem změny, tedy ne vlastní změnou. Je také patrné, že pojem „δύναμις“ není jen trpná možnost, nýbrž i činná mohoucnost. A nelze se také domnívati, že by Aristotelés byl nativistou, že by poučování chtěl omezovati jen na vyvozování poznatků, které jsou poučovanému vrozeny.

65 *dokud je v stavu trpění*: čili dokud je drážděno vnějšími pody.

- *jakmile zakusilo jejich působení*: tj. jakmile bylo podrážděno.

66 *jako věčné nebe*: tj. obloha jako místo hvězd.

67 *přítomností ohně*: Aristotelés nemyslí patrně hmotnou přítomnost ohně, nýbrž jen jeho dynamický účinek. Poněvadž je však hmotné povahy, je těžko říci, jak si to Aristotelés představoval.

- *dvě tělesa nemohou býti zároveň na témž místě*: tedy ani oheň s vodou nebo se vzduchem.

- *Je tedy na omylu Empedoklés*: Empedoklés učil, že světlo potřebuje určité doby, aby od slunce dospělo k zemi; připisoval mu tedy pohyb. V tom byl Empedoklův názor správnější než Aristotelův, ovšem až na to, že Empedoklés pokládal světlo za jakýsi výron ze svítících těles.

- *a každý jiný, kdo tak učil*: Aristotelés tu naráží na Platónova *Tímaia*.

68 *příčinu toho objasníme později*: II 11.

všichni suchozemští živočichové: Aristotelés rozděljuje zvířata na zvířata dýchající plicemi a hledající si potravu na suchu (τὸ πνεύμα, suchozemská) a na zvířata dýchající žábami a hledající

POZNÁMKY

si potravu ve vodě (τὰ ἕωδρα). Vedle toho jsou obojživelníci (τὰ ἐπαμφοτερίζοντα). Viz PA 589.

- *Také toho příčina bude uvedena později: v II 9.* – Je ovšem třeba podotknouti, že Aristotelův výklad není dokonalý, poněvadž mu tu chyběly empirické znalosti a při zprostředkování vjemů neznal také nervů. Proto nesprávně pojímá již poměr barvy a světla.

- 70 *správně se říká, že prázdno je hlavní příčinou:* Aristotelés tu mluví o obyčejném názoru, poněvadž sám prázdna v přírodě neuznává.

 - *stálé znění v uchu:* uzavřeme-li prstem vchod do ucha.

- 71 *ostří čili výška a tíže čili hloubka zvuku:* slova „čili výška“ a „čili hloubka“ v překladu jsou přidána.

 - *pocit jejich je takový:* čteno s Essenem αἰσθησις místo κίνησις.
 - *rytmus, harmonii a výraznost:* ἀπότασις, μέλος, διάλεκτος; překlad je upraven podle výkladu Filoponova.
 - *jako v Achelóu:* řeka v severním Řecku. Aristotelés o tom píše i v HA IV 9.

- 72 *řeč je prospěšná dokonalejšímu životu:* ἐρμηνεία ἕνεκα τοῦ εὔ. Ἐρμηνεία jako schopnost vyjadřovati své myšlenky; „τὸ εὔ“ znamená vlastně dobro a blahobyt, vyšší život, dokonalejší, který je možný jen u člověka.

 - *důvod toho bude vyložen jinde:* Aristotelés tu odkazuje na svůj spis *O dýchání*, 8. a 13. kap.
 - *náleží jinému zkoumání:* PA III 6.

- 73 *živočichové tuhých očí:* Aristotelés často rozlišuje zvířata tuhých a vlhkých očí, např. PA II 2.

O DUŠI

- 77 *je zřejmo, že v ní čidlo není: tedy ani maso není čidlem, nýbrž prostředím.*
- 78 *tělo, jež tvoří prostředí: oprava Susemihlova: „μεταξὺ ὄν“ místo „ἐμψυχον“.*
- 79 *o kterých jsme pojednali dříve v rozpravě o prvcích: ve spise GC II.*
- 80 *pokud má určité vlastnosti: vnímání nesměřuje k jednotlivosti, nýbrž vždy k jejím určitým vlastnostem, tedy podle Aristotela názvosloví nikoli k „τόδε“, k tomuto zde, nýbrž k „τοιοῦδέ“, k takovému, tj. k něčemu obecnému, jež je ovšem možno zřítí jen v jednotlivině.*
- 81 *jest vlastní čidlo: αἰσθητήριον πρῶτον, tj. první čidlo vzhledem k duši z jedné strany a vzhledem k prostředí vjemu ze strany druhé.*
- *jest určitým vztahem a mohutností onoho: tj. čidla. Vztahem, jak praví Busse, myslí se vztah mezi vnímajícím a vnímaným. Neboť jako kterákoli látka nemůže přijmouti kteroukoli formu, tvar, tak i mezi smyslem a předmětem musí býti určitý vztah, má-li se vjem uskutečniti.*
 - *vzduch s hromem tříští strom: Aristotelés neznal ještě elektřiny, proto ničivý účinek blesku připisuje vzduchu. Výklad tedy nesprávný, ale i když se podá výklad správný, tj. elektřinou, tak i tu by Aristotelés viděl příčinu hmatnou, která působí bezprostředně.*
 - *od čeho by jinak neoduševněné věci přijímaly účinky a změny?: tj. podléhají změně potud, pokud se například ochlazují nebo zahřívají.*
- 82 *znamená ještě také vnímání: tak Aristotelés určuje zásadní rozdíl mezi působením smyslových jakostí na předměty hmotné, které je sice snad přijímají, či lépe řečeno, podléhají jim, ale nevnímají jich, a mezi jejich působením na smysly, které je při-*

jímají i vnímají. Je tudíž rozdíl mezi působností mechanickou a vitální.

84 *v tomto výčtu smyslů nechybí žádný*: celé místo obsahuje myšlenky: 1. nemáme více smyslů než čidel, 2. čidla tvoří dvě skupiny podle toho, vnímáme-li věci bezprostředním dotykem, nebo prostředím, 3. bezprostředním dotykem vnímá předměty hmat, k němuž se druží i chuť; prostředí tvoří dvě látky, totiž vzduch a voda, 4. čidla se musí skládati z týchž látek jako prostředí, 5. oko z vody, sluch ze vzduchu, čich z obou, 6. ze zbývajících dvou látek oheň není v žádném smyslu nebo je jako životní teplo obsažen ve všech, země pak není buď v žádném anebo tvoří zvláštní složku hmatu, 7. ježto není více látek, prvků, není ani více prostředí a čidel než ta, která byla uvedena.

— *kteřé vnímáme spíše také jednotlivými smysly mimochodem*: mimochodem = κατὰ συμβεβηκός, po případě. To odporuje dvěma místům v II 6 a v této kapitole o něco níže. Trendelenburg míní, že na tomto místě má slovo obecnější význam, ale Torstrik navrhl zápor (οὐ κατὰ συμβεβηκός); Busse se opět domnívá, že zápor se na tomto místě nehodí, ježto ho Aristotelés užívá až níže, kde praví, že pro obecné vlastnosti nemáme zvláštního čidla, proto slovo vynechává vůbec. Kdežto totiž Aristotelés v II 6 praví, že společné předměty smyslů se vnímají o sobě a nikoli mimochodem, a totéž praví i v této kapitole o něco níže (425a 27n.), říká na tomto místě, že se vnímají mimochodem, nikoli přímo. Vychodil chce spor odkliditi výkladem, že Aristotelés přímý vjem společných jakostí popírá jen vzhledem k jednotlivým smyslům, kdežto vzhledem k společnému smyslu jej uznává, jako právě v této kapitole níže, ač hned dodává, že se společný smysl nemá jako smysl zvláštní klásti na roveň pěti smyslům. — Vlastní čili zvláštní vlastnosti nazývají se od doby Lockovy sekundárními kvalitami smyslovými a společné čili obecné primárními, ježto Locke vycházel z předpokladu, že podle logického pořadí se vnímá nejprve velikost a tvar věci a potom teprve barva nebo teplo. Podle Aristotela však je tomu naopak; nejprve vnímáme barvu, a pokud je určitě ohraničená, poznává smysl i velikost a tvar, které se ovšem poznávají přímo, o sobě. — Tu tvar — schéma, útvar.

O DUŠI

– *Kdyby tomu tak nebylo:* tj. kdybychom pro obecné vlastnosti měli zvláštní smysl.

85 *pro jeden a týž předmět budou buď smysly dva:* ježto nemůžeme vnímati, že vidíme, aniž bychom vnímali, co vidíme.

– *anebo by zrak sám sobě byl předmětem:* předmět by tedy musel způsobiti dva vjemy, totiž předně vjem předmětu, za druhé vjem činnosti, anebo by smysl zároveň s pocitováním předmětu musel vnímati sám sebe. Toto Aristotelés odmítá proto, že by pak vidění muselo býti něčím zbarveným, poněvadž zrak je schopen vnímati jen barvu a zbarvené. Z toho důvodu zbývá jen možnost první, že vnímání zrakiem není jen jedna činnost, tj. s vjemem vnějšího předmětu je zároveň spojena činnost společného smyslu. Přece však jsou tu dvě různé činnosti (funkce), vidění předmětu a vnímání či vědomí vidění, a tedy opět je třeba uznati dvě mohutnosti pro dvě funkce.

86 *Neboť jako činnost a trpnost ...:* tato věta je v překladu dána před větou: Skutečností pak toho ..., a sice podle návrhu Biehlova, jehož se přidrží i Busse.

87 *chutí se nazývá skutečná činnost chuti:* v češtině máme název jeden, totiž „chuť“, ale v řečtině je to po prvé γεῦσις = chuťový pocit, chuť v subjektivním smyslu, po druhé chuť = γευστικόν, chuťový smysl. Χυμός = činnost chutnatelného předmětu, chuť ve smyslu objektivním, předmětném.

– *nesoudili správně dřívější fyziologové:* Aristotelés má na mysli Démokrita, který již rozlišoval mezi primárními a sekundárními vlastnostmi; za tyto poslední pokládal vlastnosti, které ne náleží věcem samým, nýbrž jsou výsledkem našeho vnímání, jako barva, teplo. Ale Aristotelés byl přesvědčen o spolehlivosti a objektivitě smyslů. Smysly se nemýlí, když vnímají předměty sobě vlastní. Srovnej poslední kapitulu knihy II; III 3; III 5.

bez rozdílu mluvili o věcech rozdílných: nedovedli ještě rozlišovati mezi možností a skutečností. Aristotelés připisuje smyslům jisté poznání a tím uchopení skutečnosti. Ježto rozlišuje

mezi možností a skutečností, nabývá důležitosti otázka o účinkující příčině. Specifické vlastnosti, dokud jich smysl nevnímá, jsou i nejsou. Nejsou, dokud neprojeví účinku a trvají jen jako něco, co může být vnímáno. Světlo sice může chemicky působit na věci, příliš silný zvuk může i roztrhnouti pevná tělesa (II 12), ale tam, kde není zrak a sluch, zůstávají jen něčím, co může být určeno, co může být viděno a slyšeno. Přece však, pokud existují nezávisle na smyslu, jsou jako síla, která je vnímána jako světlo a zvuk, jakmile zasáhne smysl. Co je však síla světla a zvuku a co je síla vůbec, o sobě, nevíme; poznáváme ji jen z účinku, jako možné ze skutečného. Činnou sílu musíme hodnotit jako něco, co ve spojení s trpnou mohutností dává vzniknouti takřka novému jsoucnu. Že vůbec v přírodě je působnost, objevili již pythagorovci, Sókratés i Platón, a sice jako vzornou příčinu a sdílející podstatu. Ale předchůdci Platónovi neměli ještě o účinkující příčině jasného pojmu, ušlo jim tedy substanciální dění, vznik nových substancí v organické a neorganické oblasti. Zkrátka, nedovedli rozlišovati mezi možností a skutečností, praví Aristotelés ve *Phys.* I 8, kde má na mysli jejich učení vzhledem k trpnému principu, totiž vzhledem k látce.

88 *myslí a vnímá zrovna tak, jak mluví*: tím je podán důkaz o společném smyslu, který Aristotelés nazývá „κοινή αἰσθησις“ (*Mem.* 1, společný smysl) nebo „αἰσθητικὴ μεσότης“ (*De an.* III 7, vnímavé ústředí). Jest tedy mohutnost, která pojímá heterogenní kvality, kdežto jednotlivý smysl poznává jen svůj vlastní předmět. Společný smysl je něčím vyšším a rozeznávájícím.

89 *nedílné dobou i počtem*: tj. podle subjektu.

– *pojmem však jest rozdělené*: tj. podle bytí, podstaty, působnosti.

– *rozeznávající smysl*: tj. společný smysl. Bod, o němž je v tomto odstavci řeč, je buď geometrický, jenž může být koncem nebo začátkem dvou stýkajících se čar, tedy jako jedna a dvě; jedna jako spojení částí, dvě jako konec jedné a začátek druhé. Brentano tu myslil na bod časový („ted“), jenž je koncem mi-

nulosti a začátkem budoucnosti. Jiní tu myslí na střed kruhu, v němž se končí poloměry; tak se i jednotlivých pět smyslů sbíhá v společném smyslu. Společný smysl současně přijímá dojmy různých smyslů, např. podměť poznává žlutou barvu a sladkou chuť medu. Poznávající podměť tedy jest jedno, má však různé schopnosti, které může projevovati současně a v nedílném vědomí nebo názoru. Společný smysl zkrátka naznačuje jednotu vnímání; tvoří jednotící bod několika vjemů, jež jsou jím spojeny ve vyšší jednotu, čili jednotlivé, různorodé vjemy sjednocuje v jednu celistvost jako určitý, daný předmět.

- *Ježto se duše určuje hlavně dvěma znaky:* když Aristotelés v předchozí kapitole dokázal o dvou výkonech poznávací mohutnosti, že nepřekročují smyslovou schopnost, začíná v třetí kapitole otázkou, zda totéž není i u rozumu. Nejprve odůvodňuje rozdíl mezi rozumem a smyslem, aby pak ukázal, že ani obrazivost nenáleží k rozumu a aby ke konci negativně i pozitivně určil její pojem.

- 90 *jak se vyjádřil také Empedoklés:* tento se vyjádřil asi tak, že podle tělesného stavu a jeho změn mění se i myšlení.

- *výrok Homérův: Od. XVIII, 136n.* (čes. překl. O. Vaňorného u Laichtera 1940, 2. přeprac. vyd., str. 383). Celé místo zní: *Takový zajisté duch jest ve všech pozemských lidech, / jaký sešle jim den všech bohův otec i králů.*

- *jak jsme vyložili již na počátku této rozpravy:* viz I 2.

- *jak klamně, tak správné poznávání protiv děje se stejně:* poznávání protivných věcí je jedno a totéž: ten, kdo zná světlo, zná také tmu, a kdo zná teplo, zná i studeno. Tak je nesprávný předpoklad, podle něhož se uznává identita rozumu a smyslu; o tomtéž by se současně soudilo správně a klamně.

- *vnímání a poznávání není totéž:* poznávání = τὸ φρονεῖν, rozumově chápati.

- 91 *Že to však není stejný projev myslící mohutnosti jako mínění:* vlastně: Myšlení (νόησις) není totéž co mínění. Předpokládá

se, že tu Aristotelés pojem „νόησις“ bere v nejširším smyslu místo obrazivosti, proto někteří navrhují čtení „φαντασία“ místo „νόησις“. Aristotelés chce vskutku ukázat, že se fantazie nekryje s myšlením.

- *o jejichž rozdílu bude pojednáno v jiné úvaze*: Aristotelés tu snad odkazuje na pátou knihu *Etiky Nikomachovy*.
- 92 *a to vnímá ne mimochodem*: totiž vlastním předmětem vjemu je bělost, nikoli dobro bílého předmětu, o kterém může souditi jen mínění.
- *mínění, máme-li je ještě, bylo by zároveň správné i mylné*: Aristotelés nepřímou dokazuje, že obrazivost a mínění jsou různé duševní činnosti. Stává se, že se naší fantazii něco jeví jinak, než odpovídá našemu mínění. Kdyby představa a mínění byly identické, museli bychom uznati, že dvě mínění mohou býti vedle sebe. Ale to je nemožné, a tak představa věci je něco jiného než mínění o věci.
- 93 *při jejichž vnímání jest možno nejspíše se zmýliti*: Aristotelés rozeznává tři stupně vjemu: 1. vjem věci, který je vlastním předmětem smyslu, např. bílé, 2. vjem toho, co nahodile je s bílým spojeno, např. zda bílé jest člověk, 3. vjem obecných určení. Podobně pak co se týče spolehlivosti, řídí se stupni vjemů obrazivost a představa, tedy např.: bílý-člověk-jde. Spolehlivosti ubývá při vyšším stupni.
- *bývá vyvoláván skutečným smyslovým vjemem*: tedy φαντασία, obrazivost je smyslovou mohutností. Obraz fantazie, představa jest konkrétní a partikulární, odpovídá smyslovému obrazu, jímž bývá vyvolána. Je tedy podstatně rozdílná od pojmu, intelektuální představy, poněvadž pojem představuje to, co je obecné. Ale obrazivost je rozdílná od smyslového vnímání, je vlastní mohutností; její činnost je jiná než činnost vnímání smyslových předmětů a různé činnosti vyžadují různých mohutností. Je také pohybována skutečně vnímajícím smyslem. Obrazivost podle Aristotelova spisu *O paměti* souvisí se společným smyslem, proto i tento je něčím rozdílným od mohutnosti vnímání vnějšími smysly.

O DUŠI

- *dostalo se jí také jména od světla*: etymologicky souvisí φαντασία (= přijímání jevů, obrazivost, představa) s φάινω = jevíím se, φάος = světlo.
- 94 *mají pravdu ti, kdo prohlásili*: Aristotelés míní platoniky.
- 95 *v pouhé možnosti, ale nikoli tak jako dříve*: jest totiž třeba rozeznávat mezi první a druhou entelechií (srov. II 1; 5): vědoucí je v možnosti, dokud se učí, ve skutečnosti na prvním stupni, když se naučil, a na druhém stupni je vědoucím ve skutečnosti, když osvědčuje, *vykonává to, čemu se naučil*.
- *ježto u některých je to totéž*: jednotlivina a pojem se kryjí u všeho, co je jen abstraktní, čemu neodpovídá vůbec fyzické bytí, např. nic, nekonečno, přímota (*Met.* VII 11).
- *poměr jako u křivky, když se napřímí*: křivka je obrazem poznání smyslového, narovnaná pak obrazem myšlení. Rozumová část duše se totiž nejprve obrací k hmotnému a konkrétnímu, potom se od toho odvrací a vrací se k sobě čili pozvedá se do oblasti pojmového myšlení, které směřuje k abstraktnímu, k obecnému.
- *u odtažitých pojmů*: tj. matematických, jež jsou podstatně pojmy veličin, tedy kvantitativní, sloučené s hmotou.
- *je třeba uznávat dvojici počátků*: podle Filopona Aristotelés tu myslí na látku a tvar.
- *jak předměty jsou odlučitelné*: věci jsou odlučitelné od látky jen dle pojmu či tvaru.
- 96 *co jej činí myslitelným jako věci ostatní*: myslící podmět a předmět myšlení se stávají jaksi jedno. Kdyby rozum byl předmětem myšlení jen jako rozum, bylo by třeba předpokládati v jiných věcech také rozum, aby mohly býti myšleny, aby byly myslitelné. Ale tato myslitelnost je v obou případech různá; u rozumu je přímá, u hmotných věcí odvozená (abstrakce) a opět ne u všech stejná.

POZNÁMKY

- *vědění, získané zkoumáním toho, co vidíme*: tj. vědění teoretické.
 - *rozum je nehmotná mohutnost pro takové věci*: tedy jen jako trpný rozum.
- 97 *jeho podstatou jest skutečná činnost*: definice činné stránky rozumné duše, tzv. činného rozumu (*intellectus agens*). Je nesložený, nesmíchaný ani s tělem, ani s pouhou možností, neboť jeho podstatou je jen skutečná činnost, která jako světlo na barvy působí na představy obrazivosti nebo rozumu trpného, když myslitelnou stránku v nich činí majetkem rozumu.
- *Přesto však si na nic nevzpomínáme*: narážka na preexistenci duše, která prý si z dřívější existence uchovává ideje. Podle Aristotela činný rozum je sice nepomíjivý, ale nepřijímá dojmů, rozum trpný dojmy přijímá, ale je pomíjivý.
 - *jak řekl Empedoklés*: vztahuje se na Empedoklovo učení o vzniku lidí a zvířat. Nejprve prý vznikly jednotlivé části, které se pak spolu spojovaly působením lásky jako principu všeho. V onom učení byla obsažena i myšlenka jakéhosi přirozeného výběru. Neboť někdy prý se spojily části, které k sobě nepatřily, i byly neschopny života, proto takové bytosti zahynuly. Aristotelés takový „přirozený výběr“ zamítl, protože to bylo učení, jež budovalo na náhodě.
 - *možno mluvit i o odluce*: myšlení (soud neboli věta) souhlasné pojmy spojuje, protivné odlučuje.
- 98 *myslí se také v nedílné době a nedílnou mohutností duše*: ve 4. a 5. kapitole Aristotelés pojednal o rozumu a jeho vlastní povaze, v 6. kapitole pak mluví o jeho činnosti, o myšlení v pojmech soudech; ono je myšlení jednotného, nedílného, toto spojení odloučeného. Empirické věci, ježto jsou hmotné a rozvážné, jsou dělitelné. Ale pojem i dělitelný myslí v jisté míře jako nedílný, neboť je chápe v jednotné představě. Tak např. délku nemyslí jako částice, z nichž by si představoval jednu po druhé, nýbrž jako celek a v nedílné době.

O DUŠI

– *jest skutečností a něčím samostatným*: celá věta je porušená a její smysl byl různě opravován, poněvadž tu není souvislosti s předchozím výkladem. Tak Busse myslí, že mezi slovy „ἐν-αυτίον“ a „τῶν αἰτίων“ je mezera. Ale mluví-li Aristotelés předtím, že lidský rozum musí znáti jednu z protiv, aby poznal druhou (dobré-špatné, bílé-černé), a že musí míti schopnost, aby jednu odvodil z druhé, je možné, že pak Aristotelés myslí na božský rozum jako na všeobecnou příčinu všeho jsoucího, který nechápe jedno po druhém a z druhého, který poznává sebe a v sobě druhé. Je odloučen od látky i jako poznávající, poněvadž v jeho poznání není možnosti, i jako jsoucí, ježto je čistý duch.

99 *ani od mohutnosti vnímavé*: Aristotelés tu zdůrazňuje jednak analogii mezi smyslem a rozumem, jednak jednotu všech smyslových mohutností, a to proto, aby odůvodnil spolehlivost lidského poznání. Poněvadž smyslová mohutnost je v jistém způsobu jedno, poskytuje rozumu jednotnou představu jako základ abstrakce. Jednotlivé smysly ústí v smyslovém ústředí (společném smyslu), které je činně vzhledem k tomu, co je dobré a zlé jako takové, tj. soudí, zda pocit budí libost nebo nelibost; a nemohlo by tak činiti, kdyby s pocitem nechápalo jeho obsah. A podle toho, jak se mu jeví to, co budí libost nebo nelibost, žádá nebo odmítá, což je v něm spojeno, třeba se pojmově různí. Proto Aristotelés neodděluje od sebe stránku konkupiscibilní a irascibilní.

– *duše nemyslí nikdy bez představy*: jako smysl nevnímá bez tělesné věci.

– *Čím duše rozeznává rozdíl*: tato věta je v překladu umístěna před větou: „Neboť jako vzduch ...“, podle Freudenthala a Susemihla.

– *vyložili jsme sice již nahoře*: srov. III 2.

– *ale tak jako rozhraní*: tj. konec jedné a začátek druhé řady.

– *Poslední však ... a jedno jest ústředí*: to poslední a ústředí tvoří společný smysl, který všechny pocity čili vjemy spojuje v jed-

notu. Platí to o různorodých pocitech hmatu a chuti právě tak jako o protivných pocitech jednotlivého smyslu, např. zraku nebo sluchu. Tyto jakosti tvoří sice mnohost v objektivním smyslu, tj. v jejich vnějším bytí, ale v subjektivním smyslu, tj. ze stanoviska vnímajícího subjektu, tvoří jednotu. To Aristotelés vyjadřuje slovy, že různorodé a protivné kvality jsou jedno jak vzhledem k poměru k sobě, tak vzhledem k počtu, to jest podle nositele.

100 *znamená-li a sladké a b bílé: totiž vlastně a a b je označením pro protivné jakosti, c a d pro heterogenní; pak a = bílé, b = černé, c = sladké, d = teplé. Z toho úměra: c : d = a : b. To platí, i když a = sladké a b = bílé, tedy c = černé a d = teplé, to jest společný smysl může poznávati sladké a bílé a rovněž černé a teplé jako jakosti téže věci (a : c = b : d, a : b = c : d, c : a = d : b).*

- *platnost oněch je naprostá, těchto vztažná: ἀπλῶς – τινί, tj. u pravdy běží o dobro pro všechny, u jednání o dobro pro jednotlivce a v jednotlivém případě.*
- *myslí tak jako tuponosé: toto je možno mysliti jen ve spojení s látkou, tupé však je možno představit si abstraktně bez látky. Tak se mohou i matematické pojmy (čára, plocha), které původně bývají poznány jen na smyslových předmětech, ponehlu oprostiti od smyslové základny a státi se abstraktními jako ono abstraktní tupé.*

101 *bude třeba zkoumati později: v následující kapitole.*

- *jako ruka jest nástrojem nástrojů: tj. teprve ruka dává nástrojům možnost, aby projevily svou sílu, a tak se teprve v ruce stávají nástroji. Podobně se teprve v rozumu projevují tvary věcí a smyslové předměty se teprve ve vnímání stávají skutečnými předměty. Tím je vyjádřena objektivnost našeho poznání. Jsoucno je odkázáno na poznání a poznání na jsoucno a obě se navzájem určují. Poznávající podmět je v jisté míře poznávanými předměty a stává se jimi nikoli proto, že by předmět ve svém fyzickém bytí vcházel do duše anebo že by již předtím v ní byl, nýbrž vchází v ni v svém ideálním a formálním bytí.*

O DUŠI

Takový postup předpokládá, že duše v sobě sjednocuje všechno, co lze poznati. Jen tak může v sebe přijmouti tvary všech věcí a býti tvarem tvarů, které mají věci.

– *Představy jsou totiž jakoby vjemy: φαντάσματα = představy, vnitřní obrazy, αἰσθήματα = vjemy, smyslové obrazy.*

102 *ale ovšem nejsou ani bez představ: tak Aristotelés vyjadřuje závislost myšlení na zkušenosti. Inteligibilní, pomyslné, myslitelné jest ve smyslovém, v tomto je potenciálně obsaženo. Proto je nemyslíme bez představy, bez vnitřního obrazu, v němž vnější svět se svými předměty vstupuje před duchovní zrak tak, jako se ve vjemu, ve smyslovém obrazu, zjevuje zrakovému smyslu. Ale myšlení samo je čin ducha, nikoli činnost obrazivosti; neboť myšlení v soudu je klad a zápor, a to není obrazivost. Tu končí Aristotelova teorie poznání; vychází od smyslového, dospívá k duchovnímu obsahu objektivní platnosti čili k pravdě. Aristotelés zná již také rozdíl mezi věcí v poznání a věcí o sobě, ale je přesvědčen, že poznávací schopnost nám nebyla dána nadarmo. Jako rozum je zaměřen na poznání, tak zase věc je pro to, aby jí bylo rozuměno. To je smysl toho, čemu se říká myslitelné v možnosti. Proto Aristotelés pokládá za správné, že se metafyzika prohlašuje za vědu o pravdě. Je sice nejobtíznější vědou, ale je to, co je nejjasnější a nejvidentnější, poněvadž chápe poslední důvody a důvody jsou vždy jistější než to, co je z nich odvozeno. Viz *Met.* II 1.*

– *jen ty, o nichž někteří mluví: Platón, Ústava 440, čes. překlad Fr. Novotného, str. 166n.*

104 *rozum ... který vede k tomu, co má býti konáno, čili rozum praktický: rozum teoretický má účelem pravdu, vědění, rozum praktický dobro, jednání. Ovšem v konečném cíli je to jedno a totéž, proto vlastně podle Aristotela vrcholem teorie je praxe.*

105 *vůle jest žádostivostí: vůle = βούλησις, tj. žádostivost (ὄρεξις) s rozumem. Potom vlastně praktický rozum se stává vůlí.*

dobro ... které jest cílem jednání: τὸ πρακτὸν ἀγαθόν, dobro, jehož má býti dosaženo jednáním, jež jednáním má býti usku-

- teččno. Je to tedy předmět a cíl jednání, ne pouhého myšlení. Předmět myšlení je nutný, předmět jednání jest libovolný, ježto mysliti nelze jinak, voliti a jednati ano („které může býti tak, ale i jinak“).
- *rozdíl ještě větší než mezi částí žádavou a vznětlivou*: tato poznámka je namířena proti třídění Platónovu.
 - 106 *jako je například u stěžejí*: γιγγλυμός se překládá také „kloub“.
 - 107 *pohybuje vyšší sféra*: tato věta je v překladu posunuta dopředu z důvodu lepší srozumitelnosti. Podle Aristotelova učení jsou jednotlivé sféry tak spolu spojeny, že vnitřní a nižší jsou strhovány a unášeny vnějšími a vyššími. Rovněž tak vůle s sebou strhuje žádostivost. Ale kdežto ve vnější přírodě vyšší sféra je vždycky silnější, v mravním životě člověka ovládne někdy žádostivost vůli. Ale i jedna žádost může ovládnouti druhou, takže jest možný trojí poměr: 1. vůle vede žádost, 2. žádost vede vůli, 3. žádost vede jinou žádost.
 - 108 *není nutno, aby všechno živé mělo smyslové pocíťování*: Aristotelés míní zvláště rostliny, které při výživě přijímají zároveň látku. Podle výkladu některých vztahuje se na ně i věta „bytosti, jejichž tělo jest jednoduché“, protože se skládají převážně z jednoho ze čtyř prvků, tj. ze země.
 - *Nepohyblivým bytostem ... dostačuje to, z čeho vzrostly*: tj. rostliny, které žijí z půdy.
 - *Ale neplatí to o tom, co nemá přirozený vznik*: tuto větu někteří vynechávají a potom další výklad vztahují na nepohyblivé tělo a slova „nač by jej mělo“ se týkají rozumu. Jiní shora uvedenou větu však ponechávají a slova „nač by jej mělo“ se pak týkají smyslového pocíťování.
 - 109 *pocíťují něčím od sebe různým*: totiž pro každý uvedený smysl je zvláštní prostředí, kdežto u hmatu je bezprostřední dotyk.
 - 110 *než že vnitřní světlo vychází z oči*: názor Platónův.

- *Vzduch pak bývá jednotný na něčem hladkém*: hladkým je míněno oko, které pro svou hladkost umožňuje, že dojem se šíří.
- 111 *jsou uvedeny v pohyb jiné, které ničí dotykem*: neničí hřmot ani barva, nýbrž úder blesku.